

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN
FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET
OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

ÅRGÅNG 32
1949 HÄFTE 4

UR INNEHÅLLET:

Gotthard Gustafsson:
Hörnstolparna från Garda

Ebbe Kornerup och
R. Dahlmann Olsen:

Medevi — hälsobrunn eller
hotelby?

Gösta Berg:
"Engelska boden" på Fällnäs
och några andra svenska
"kornskruvar"

Recensioner

REDAKTION: GÖSTA BERG
GÖSTA VON SCHOULTZ

Föreningen för svensk kulturhistoria

Ordförande: statsrådet *Herman Zetterberg*, sekreterare: museielektorn, fil. lic.
Mats Rehnberg, skattmästare: direktören *Sten Westerberg*.

REDAKTION:

Redaktör och ansvarig utgivare: förste intendenten, fil. dr *Gösta Berg*,
redaktionssekreterare: intendenten, fil. lic. *Gösta von Schoultz*,
Nordiska museet, Stockholm, tel. 67 00 80.

EXPEDITION:

Föreningens och tidskriftens expedition: Nordiska museet, Stockholm,
tel. 67 00 80 (fru M. Rosén). Års- och prenumerationsavgift i
Sverige 10 kr, utanför Sverige 20 kr. Postgiro 19 39 58.

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen,
i februari, april, september och november.

DISTRIBUTION UTANFÖR SVERIGE:

Ejnar Munksgaards forlag, Nørregade 6, København.

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äga från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918.

Hörnstolparna från Garda

*Några anteckningar om byggnadskonstruktioner i stavbygge
och skiftesverk**

Av *Gottbard Gustafsson*

I Nordiska museets samlingar ingår även ett ganska stort bestånd av byggnadsdetaljer, inte endast snickerier, såsom dörrar och fönster, tak- och väggpaneler samt andra liknande väggfasta inredningselement utan även delar från själva stommen. Till de märkligaste bland de senare får man räkna de mäktiga hörnstolparna, "hännstukkarna", från en gård i Guffrede i Garda socken på Gotland, inv.-nr 112.524 a—c (bild 1—4). De påträffades av Sune Ambrosiani vid en undersökningsresa på Gotland sommaren 1905 tillsammans med lektor K. A. Berlin och förvärvades följande år med avsikt att återuppställas i en rekonstruktion på Skansen.¹ De voro, då de inköptes, degraderade till hörnstolpar i ett avträde, byggt i skiftesverk.

Kraftiga hörnstolpar äro utmärkande för det äldre skiftesverket, framför allt i stugorna. Det är dock endast på Gotland och Öland vi nu finna detta ålderdomliga

byggnadsskick med grova stolpar i husets hörn och mellanstolpar endast för tvärväggar, i nordskånska "bålastugor" endast hörnstöd, bild 4 och 5. Men blott från Gotland äro ornerade av detta slag kända. Ett motstycke från fastlandet och det enda kända finner man i den äldsta stugan (dat. 1688) i Näsgården, den skånska tvillinggården på Frilandsmuseet i Kongens Lyngby, men dess plankformiga, breda hörnstolpar äro prydda med inristade linjeornament: ett bomärksliknande tecken inom en ram (bild 5 B).²

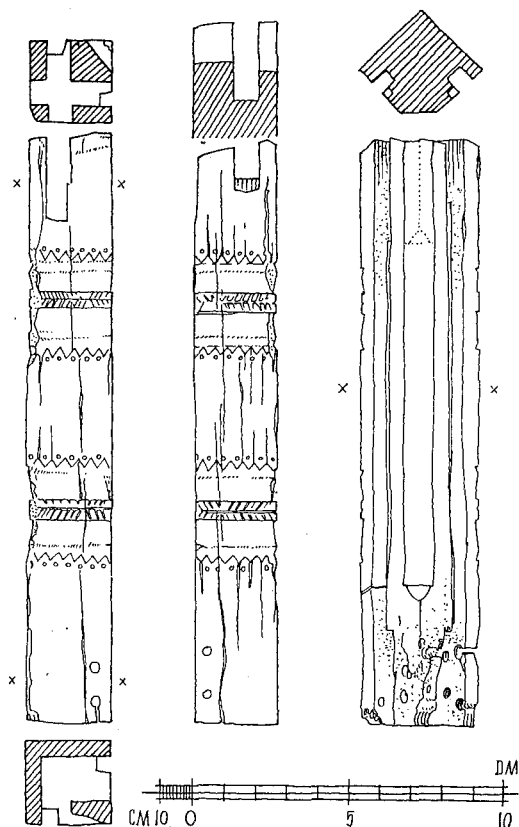
Stolparnas skärning

De tre "hännstukkarna" från Garda äro skurna ur en ypperlig furu; tät, rakvuxen och kvistren. De äro slättäljda med yxa, de jämna snedställda skären äro ännu skönjbara på insidorna, men utvändigt har förvittringen utplånat ytbearbetningen. I nederändan finnes en uppskärning i rät vinkel, 8 à 10 cm bred samt 31 à 37 cm hög, där syllstockarnas tapp-

* Originalmanuskriptet till denna uppsats ingår i den handskrivna festskrift, som överlämnades till Nordiska museets styresman professor Andreas Lindblom på 60-årsdagen den 8 februari 1949.

¹ Förvärvet omtalat i årsberättelsen i Fataburen 1909, s. 9. En av stolparna avbildad även i S. Ambrosiani: Lada från Biskops, Fataburen 1921, samt i hans Bilder av föremål i Nordiska museet, 1912, f. 210.

² Bildernas konstruktionsritningar äro gjorda av förf., varvid hänvisning med författarnamn eller titel göres till i noterna anförd litteratur. Där dylik saknas utgöres underlaget av förf:s egna uppmätningar. EU = Etnologiska undersökningens arkiv i Nordiska museet. ATA = Antikvarisk-topografiska arkivet på Riksantikvarieämbetet.

1. Hörnstolparna från Guffrede i Garda socken, Gotland. (T. v. 112.524 b, t. h. 112.524 a, fr. insidan. Uppmätning 1949.)

1. Eckständer aus Guffrede, Gemeinde Garda auf der Insel Gotland.

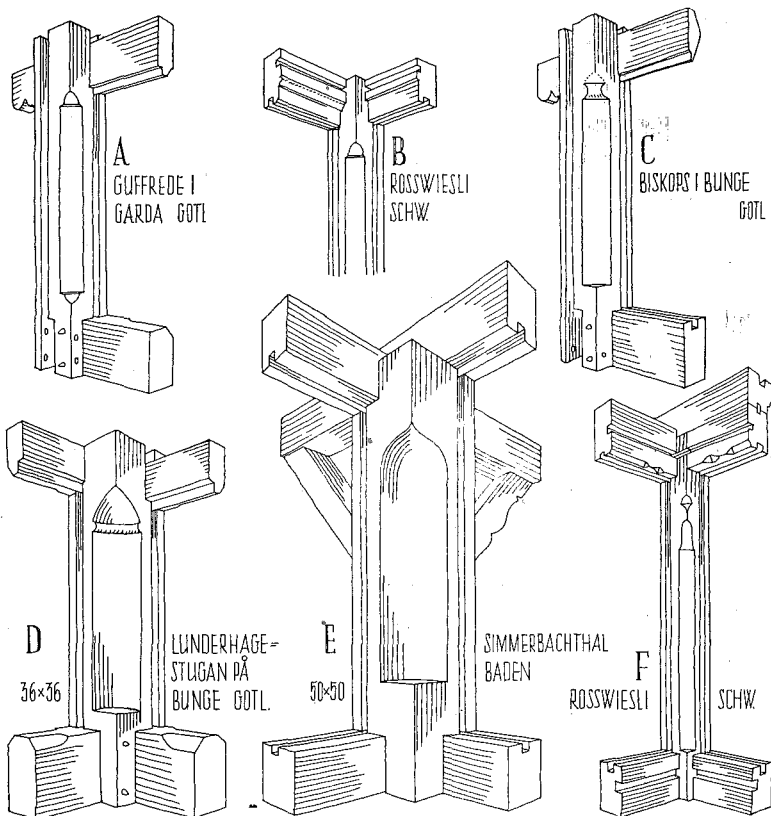
ändrar legat inpassade och förregrade med dymlingar, se vidare konstruktionsbilden bild 1 och 4. Även i stolparnas övre del finnas två vinkelställda skåror, 8 à 10 cm breda, den ena 14 à 15 cm djup, den andra ca 30 cm. Dessa ligga dock ej i mitten utan äro förskjutna mot utsidorna (bild 1 och 4). Det djupare snittet har upptagit gavelbanden, och i det lägre ha väggbanden, "langbanden", infogats. Det är denna uppflikning, som enligt P. A. Sæve gett upphov till benämningen "hånnstukk", hornstock, men det är troligast,

att ursprunget är ordet hörnstock, som omvandlats.³

Stolparnas inre hörn är — väl närmast av praktiska skäl — avfasat med en plan urskärning, som nedtill avslutas med ett triangulärt och svagt skålat snitt omedelbart över syllskårorna (bild 2). Upptill har snedfasen sannolikt varit försedd med liknande avgränsning, men detta parti har på alla stolparna senare skurits bort. Likartad behandling av innerhörnet uppvisar en annan från Gotland förvärvad "hånnstukk", inv.-nr 113.520, från Biskops i Bunge (bild 2), där fasen upptill avslutas med en vulstformad "knopp" — över denna har troligen funnits ett triangulärt ändsniitt, som dock senare spolierats genom en urstämning för ett invändigt snedband. Stugorna från Lunderhage och Vikers, nu på Bunge, ha skärning av samma art, och den har även förekommit på Öland, dock endast snedfasen, både i hörnstolpar av den ålderdomliga, plankformiga typen och i den liksidiga (bild 15 G). I övriga delar av skiftesverksområdet är denna behandling av innerhörnet nu okänd. På kontinenten träffar man på den både i skiftesverk och korsvirke: i Schwarzwaldshusen, i angränsande delar av västra och södra Tyskland, på andra sidan Rhens nedre lopp samt i Schweiz och i närliggande delar av Österrike (bild 2).⁴ De gotländska äro dessa så närståen-

³ Gotländsk ordbok, på grundval av C. och P. A. Säves samlingar, redig. av G. Danell, A. Schagerström och H. Gustavson, 1918—1940, s. 345: "hornstock" = "hånnstukk". Sune Ambrosiani: Lada vid Biskops, Fataburen 1921, s. 42, Mogens Clemmensen: Bulhuse, 1937, s. 224.

⁴ Das Bauernhaus im Deutschen Reiche, 1906, textb. s. 268. o. 273, pl. Baden 2, 6, 7, 8, 14. E. Gladbach: Der schweizer Holzstyl, 1868, bl. a. s. 13 och i ett flertal av pl. G. Baumeister: Das Bauernhaus des Walgaues, 1913, s. 45 o. taf. 3.

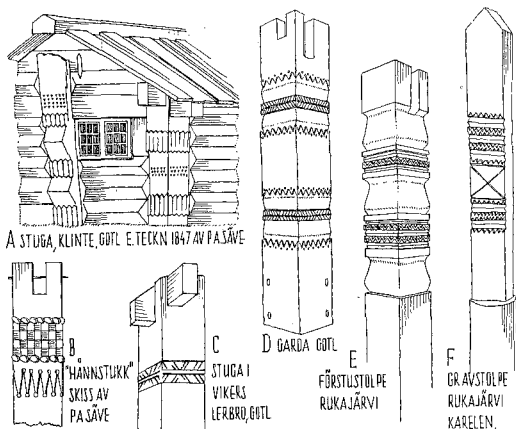
2. Hörnstolpar från bopingshus med avfasning och profilering av det inre hörnet. (B & F: Gladbach, D: Clemmensen, E: Das Bauernhaus im Deutschen Reich.)

2. Eckständer eines Wohnhause mit Abschrägung und Profilierung der inneren Ecke.

de att de måste bero på impulser därifrån, som i så fall troligen förmedlats av till Visby inflyttade västtyska köpmän eller snarare genom byggfolk, som dessa medfört eller inkallat för sin räkning. Visby underhöll ju under äldre medeltid nära förbindelser med Västtyskland, främst Rhenlandet och Westfalen. I dessa områden är korsvirket det normala byggsättet. Men detta är en senare ombildning av det rena trähuset. Schwarzwalds och Alpländernas stolpverkshus med stavar eller bålar i väggtavlorna representera här tidigare allmänt tillämpade byggnad. Det äldre västtyska korsvirket bevarar ock många av de för resvirket utmärkande uppställnings- och sammanfogningsmetoderna.

Även i andra detaljer visar det gotländska bulhuset nära släktskap med de ålderdomliga schwarzwaldshusen. De grova, liksidigt skurna hörnstöden, som ej ha någon motsvarighet i vårt skiftesverk, återfinnas här och även i Schweiz (bild 2). Intappningen av syllbanden som sedan länge varit det normala i dessa bulhus, använt likaledes i stadväggarna i Lye och Hablingbo kyrktorn från 1200-talet (bild 15 K), har även bevarats i Schwarzwald (bild 9), men den fogningen är en för det äldre resvirket allmänt utmärkande form.

Stolparna från Garda bära inga spår av färg. Dock har tjärstrykning av trähusen i bondgårdarna tidigare varit ganska vanlig på Gotland. Linné nämner

3. Äldre avbildningar av ornerade stolpar i gotländska bulhus, A—D, sammanställda med liknande stolpar från Fjärrkarelen, E—F. (A—B: Säve, C: Clemmensen, E—F: Blomstedt-Sucksdorff.)

3. Ältere Abbildungen verzierter Ständer von gotländischen Bohlenhäusern ("bulhus"), A—D, zusammengestellt mit ähnlichen Ständern aus Russisch-Karelien.

flera exempel härpå.⁵ Tjärbränning var nämligen då en omfattande hemindustri, men mycket därav gick i export, bl. a. på Tyskland. Ännu 100 år senare anger P. A. Säve, att husen allmänt voro "rikliga tjärsmorde".⁶ Däremot bestyrka plankorna från Lunderhage i Fleringe socken, inv.-nr 115.645, en annan uppgift av Linné,⁷ från Fardume: "På den kanten af Plankan, som vetter up åt strykes Tiära förr än Mossan ditlägges, hvaraf Fogningarna i väggen blifva mycket täta."

Stolparnas dekor

Gardastolparnas dekor (bild 3), består av två mycket flacka, konkava snitt med

ett band i botten, på vilket en dubbel repstav efterbildats, och profilsnittet äro insatta mellan taggbårdskantade band. I de senare ligger vid basen av varje udd en rundel med skålformig botten (inbrända). Stolparna anses vara skurna på 1500-talet men äro sannolikt yngre, ty förvittringen är relativt ringa även i de nedre oskyddade delarna. Det är nötning och annan hårdhänt mekanisk åverkan i samband med rivning och nyuppställning samt bristfälligt takunderhåll, som åstadkommit det mesta av skadorna.

Någon motsvarighet till dem finnes, som redan nämnts, ej längre. På den tyvärr i vissa delar hårt rekonstruerade Lunderhagestugan i Bunge-museet, som av Th. Erlandsson dateras till 1500-talet, äro hörnstolparna försedda med en mycket enkel dekor, bestående av gruppvis fördelade rader av nagelsnitt.⁸ En yngre stuga i Vikers i Lärbro har mitt på stolparna en inristning (bild 3 C), en stark förenkling av den dubbla repstaven på Gardastolparna. P. A. Säve lämnar

⁸ Bild och uppmätning i Clemmensen a. a., fig. 253 o. pl. 47. Som grundval för denna datering har nyttjats de målade fönstren, nu insatta i de timmerskift varmed väggarna höjts vid någon tidpunkt under 1700-talet. Sådan utökning av vägghöjden är typisk inte endast för de gotländska stugorna av denna art utan tillämpades allmänt även på fastlandet under 1700-talets senare del och ännu längre fram, när det under ryggåsen öppna stugrummet avgränsades med ett plant eller delat innertak. Fönstermålningarna äro daterade 1601 och antagas vara stugans ursprungliga. Byggnadsdelar av den arten liksom gåtar, dörrar, beslag o. dyl. äro dateringsmedel, som böra nyttjas med största varsamhet då de oftast använts ånyo vid nybygge. Å andra sidan kunna de osedvanligt stora måtten på hörnstolparna tyda på en relativt hög ålder. Tyvärr är det bevarade beståndet av gotländska bulhus knappt och i många avseenden ofullständigt som jämförelsematerial.

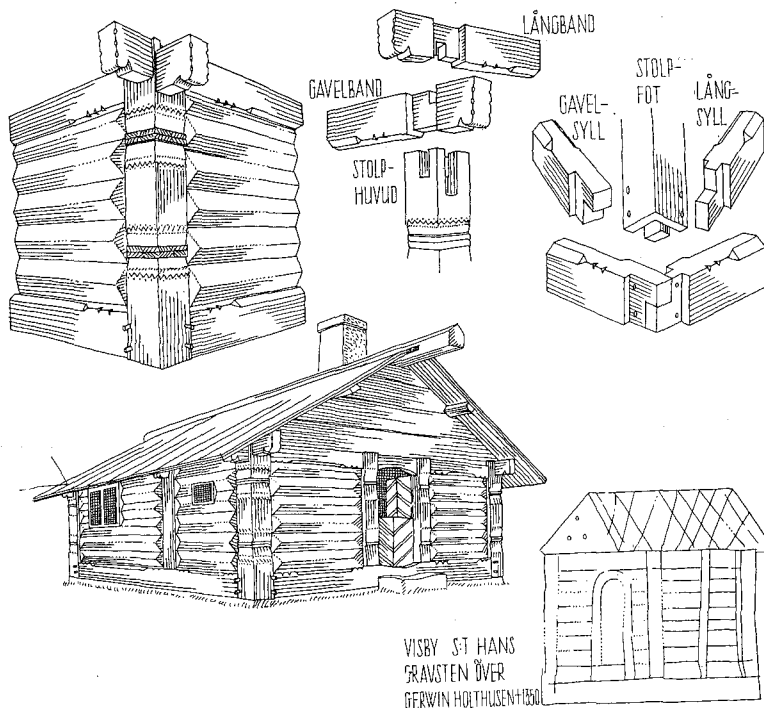
⁵ C. v. Linné: Gothländsk resa 1741, Visby 1890, s. 32 o. 96.

⁶ P. A. Säve: Allmogen och hussederna på Gotland, utg. av Herb. Gustavson, Visby 1941, s. 149.

⁷ Linné a. a., s. 96. Lunderhage-plankorna äro behandlade av Sune Ambrosiani i Fataburen 1910: Plankor med målning från Lunderhage, Gotland.

4. Gardastolparnas konstruktiva funktion. Förslag till rekonstruktion av den ursprungliga byggnaden. Nederst t.h.: Sköldmärket i gravstenen från S:t Hans, Visby.

4. Die konstruktive Funktion der Ständer von Garda. Vorschlag zur Rekonstruktion des ursprünglichen Gebäudes. Rechts unten: Wappenbild vom Grabstein der St. Hans Kirche, Visby.

några uppgifter⁹ om "granna snidade hånstuckkar" bl. a. i Havdhem och Eke (dat. 1618) och nämner, att även takåsarna ofta voro utstyrda med "konstiga sniderier".¹⁰ På en säkerligen gammal stuga från Klinte, avtecknad 1847 (bild 3), äro de grova hörnstöden utstyrda med taggkantade band, och endast gavelns långa och kraftiga mittstolpe är försedd med ett starkt ryggat profilsnitt. I övrigt finnes mellan banden endast ett inskuret eller ristat enkelt mönster. Som förklarande bild till "hornstock" i Säves ordbok återges ett stolphuvud, tyvärr dock utan ortsuppgift, liksom för övriga avbildningar därstädes.¹¹ Orneringen är insatt som efterbildning av ett kapital av närmast senromansk typ (bild 3 B). Ett

reliefskuret schackbrädesmönster inramas av två repstavar, och vid den undre ligger en taggbård av samma art som på en norsk trästol från Blaker i Lom, daterad till ca 1200.¹²

Gardastolparnas skärningar återgå på medeltida element, som länge använts i vår folkkonst. Konkavsnittet med stavar eller platta i profilens mitt (botten) finnes emellertid både under romansk och gotisk tid, på byggnadsdelar (bl. a. ryggåsstockar i kyrkor i Skåne och Östergötland)¹³ samt kyrkliga inventarier av trä. Taggbården med rundlar åter förekommer som avslutningsbård nertill på bl. a. tidigt gotiska sakramentskåp i Vall och Sundre kyrkor på Gotland.

⁹ Säve: Husseder, s. 147, samt excerpter i Etnologiska undersökningens arkiv ur P. A. Säves samlingar i Uppsala universitetsbibliotek.

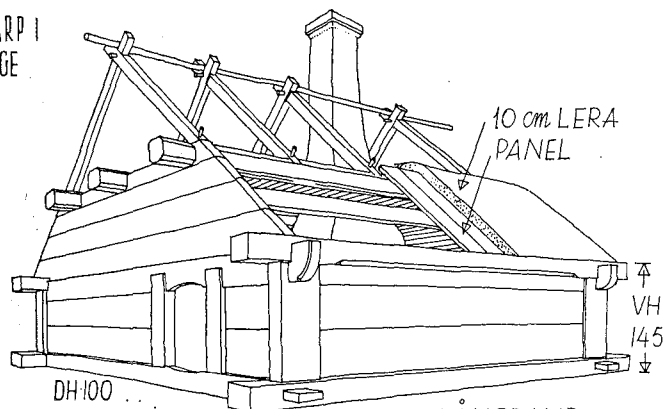
¹⁰ Gotl. ordbok, s. 1218, under "ås".

¹¹ Gotl. ordbok, s. 345.

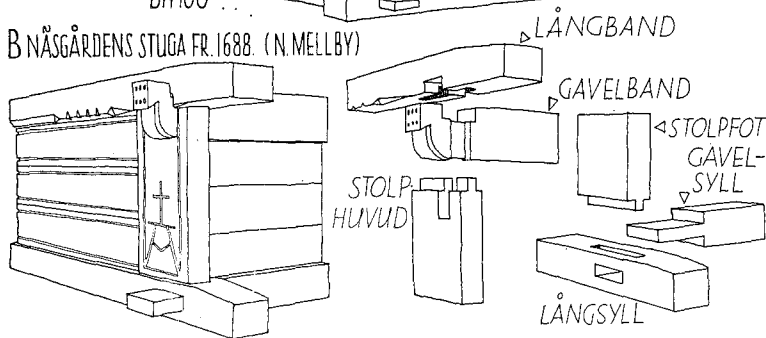
¹² Gudbrandsdalen, festskr. till Anders Sandvig 1932, bild 20 o. 21.

¹³ Erik Lundberg: Byggnadskonsten i Sverige I, 1940, s. 187. Monica Rydbeck: Skånes stenmästare, 1936, s. 61.

A. KOLSTRÄPP I
HÅGLINGE
CA 1700

B. NÄSGÅRDENS STUGA FR. 1688. (N. MELLBY)

5. Den skånska "bälstugan" är alltid infogad i en länga av högloftstyp men återges här utbruten därur. Dessa stugor ha osedvanligt stora planmått, upp till $7,40 \times 6,60$ m. Ingen har dock längre ryggåstak i ursprungligt skick.

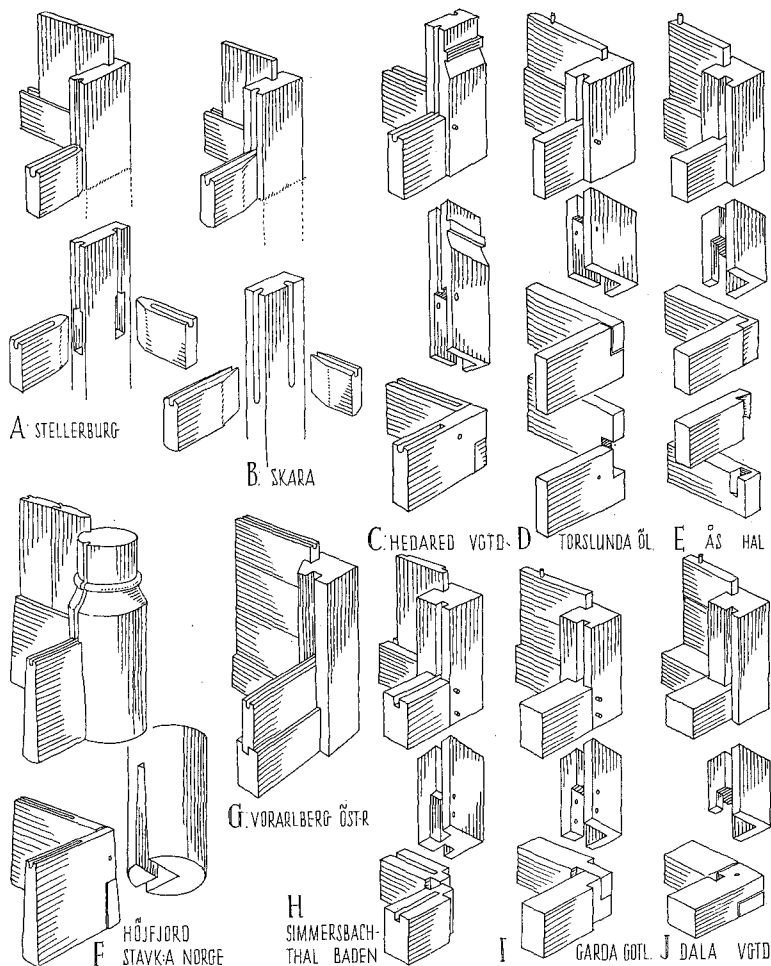
5. Das Bohlenhaus („bälstugan“) in Schonen ist stets eingefügt in ein Reihenhaus von südschwedischen Typ, wird hier jedoch für sich wiedergegeben. Diese Häuser sind ungewöhnlich gross und messen im Grundriss bis zu $7,40 \times 6,60$ m. Keines besitzt jedoch mehr ein Firstdach in ursprünglichem Zustand.

Gardastolparnas paralleller

Dessa snidade hörnstolpar äro inte en kvarleva av en enbart lokal gotländsk tradition, utan de måste sättas in i ett större samband. Samma element som i dessa gotländska "hännstukkar" ha använts i byggnadsdekoren på skilda håll i vårt land i svalgångsbröstningarnas stöd, på portliderstolpar o. a. Säkerligen ha rikt skurna och på annat sätt ornerade byggnadsdelar varit allmännare i våra bondgårdar än vad vi nu känna till men försvunnit och gått ur bruk i samband med den degeneration av timmerkonsten, som framträder bl. a. i långt gående förenklingar av många konstruktiva detaljer, främst dock i den allt simplare träbehandlingen: från skavhyvlat till sågat timmer. Helt visst kan här ha fun-

nits fler motstycken till de norska bondgårdarnas överväldigande rika bestånd av ståtliga och arkitektoniskt fullödiga och mer genomarbetade stolpar och stöd. Avläggare av samma byggnadsprydande skick möta på andra sidan Östersjön, från Finland och Baltikum till långt ner på Balkan. Men även i andra ålderdomliga områden på kontinenten, i hus av korsvirke och skiftesverk eller knuttimring, rikare och enklare, i ålderdomliga eller sena former, kvarlever denna sedvänja, uppkommen ur en för alla gemensam påverkan. Motivet med en platta, vulster eller dubbel repstav i botten på ett konkavsnitt är ett starkt traditionsbundet motiv, som möter oss i folkkonsten på skilda håll även som byggnadsdekorerande element. I de stora uppmättningsverken

6. Förbandet syll—stolpe av stavbyggets egentliga typ. Follisten för stavarna inspänd mellan de jordgrävda hörnstöden, A—B, blir fastnaglat syllband, när dessa ställas på sten, C—F. Detta förband finns inte endast i tyskt och schweiziskt skiftesverk utan bevaras flerstädes även i västeuropeiskt korsvirke. J är en omställning av detta förband vid syllram av liggande virke. (A: Rudolph, B: Ullenius, F: Aarsberetn. 1905, G: Baumeister, H: Phleps o. Das Bauernhaus, J: Erixon.)

6. Der Verband Schwelle—Ständer, wie er dem eigentlichen Typ des Stabbaues entspricht. Die Fussleiste für die Stäbe, die zwischen den in der Erde stehenden Bohlenständern (A—B) eingespannt ist, wird zum festgenagelten Schwellenrahmen (C—F), als die Ständer auf Stein errichtet werden.

Dieser Verband findet sich nicht nur in deutschem und schweizerischem Bohlenbau, sondern ist auch verschiedenen Ortes in westeuropäischem Fachwerk bewahrt. J ist eine Variante dieses Verbandes, wobei der Schwellenkrans aus Kanthölzern besteht.

av bondgårdar, i folkkonstböcker o. a. finner man många exempel härpå.¹⁴ Det finns karelska gravstolpar av trä med in-

¹⁴ Das Bauernhaus im deutschen Reiche, 1906, textb. s. 58: stråva med dubbel repstav i konkavsnitt; s. 266, 285, 289: ornerade stolpar i korsvirkeshus, renässans o. äldre motiv; Württemberg pl. nr 7, Hessen-Nassau pl. nr 3, Rheinprov. pl. 1 m. fl. Badische Volkskunst, 1938, ett flertal bilder av ornerade korsvirkesstolpar; Das Bauernhaus in Österreich-Ungarn, 1906, Tirol pl. nr 7, profil stolpar med dubbelband från gavelröste, m. fl. Om medeltida element i svensk byggnads-

skuren ornering och profilsnitt, som äro nära nog identiskt lika Gardastolparnas (bild 3 E-F),¹⁵ likaväl som man kan visa på norska motsvarigheter. Och den jugoslaviska bonden har ända fram till vår tid i samma anda och i rikt mått sirat och profilerat stolpar och stöd och gavel-

dekor se S. Erixon: Folkkonsten i Sverige, Nord. kultur XXVII, s. 357 ff.

¹⁵ Blomstedt-Sucksdorff: Karelische Gebäude und ornamentale Formen, 1902, pl. 68: 1.

röstets olika delar till gårdens förnämsta byggnad: sädesboden.¹⁶

Hännstukkarna från Garda stamma ursprungligen från en stuga av säkerligen samma plantyp som Bungemuseets Lunderhagebyggning, Vikers-stugan (nu i Bunge) samt den yngre på Burs i Norrlanda. Denna typ (bild 4) anses ha anor från äldre medeltid.¹⁷ Den byggdes i stentroligen redan på 1100-talet (ruinerna i Rute och Öja) och i trä ännu ett gott stycke in på 1700-talet. På en visbygravsten från 1350¹⁸ finnes vår äldsta bild av ett bulhus (bild 4). Stenhuggaren har i ett schematiskt stiliserat sköldmärke återgivit denna hustyp och huvuddragen i konstruktionsschemat. Den låga takresningen, där inrutningen imiterar spåntäckning eller kanske flisläggning, har också länge varit den normala för manbyggnader.

Konstruktioner

Det gotländska skiftesverket är till uppbyggnad och utformning av samma art som fastlandets. Det äger också några konstruktiva detaljer av mycket ålderdomlig art, belysande det nära sambandet mellan stavbygge och bulhus. De kraftiga syllarna — eller rättare: syllbanden — äro med ändtapp instuckna i hörnstolparnas nedre slitsar och där förnaglade (bild 4). I regel äro dessa syllband av samma karakteristiska form som stavbyggets: tunna och ställda på högkant. Denna sammanfogning, i närstående form på Öland (bild 6 D) samt på

¹⁶ Das Bauernhaus in Kroatien, 1911. På ett flertal pl. återgivas uppmätningar och foton av ornerade stolpar, bl. a. nr 7, 14, 21, 32, 44 o. 46.

¹⁷ G. Svahnström i Boken om Gotland I, 1945, s. 410. S. Erixon: Svensk byggnadskultur, 1947, s. 183 ff.

¹⁸ J. W. Hamner o. H. Widéen, Gotlands gravstenar II, 1940, nr 492, S:t Hans.

skilda håll i södra och västra Sverige (bild 6), är föregångare till den, där syllvarvet är knutat och stolpen inställd med korsformigt uppklyftad nederända (bild 7). En yngre variant av den förra, vid syllvirken av kvadratisk tvärsnitt eller liggande på bredsida, har det inre stolpsprötet förkortat och nedsatt i tapphål (bild 6 J).

Den senare förekommer i två varianter. Den rent knutmässigt skurna (bild 7 E-F) synes främst tillhöra skiftesverkets gränsområde mot timringen (Blekinge, Småland, Västergötland). Hörnstolpens fot är dubbelskårig till olika djup. Någon direkt motsvarighet därtill finnes ej inom nutida kontinentalt skiftesverk men väl i timmerhus. I timrade schweiziska småhus, såsom hölador och bodar bl. a. i Berner Oberland²⁰ med dörren förlagd invid en hörnknut, ersättes denna med en stolpe som på samma sätt fogas in i syll och varven över dörren (bild 7 D). I hörnstödet och i dörrposten ligger timret inskiftat. Sådan anslutning mellan väggstockar och stöd är det normala i den kontinentala timringen, som här upptagit en för resvirket utmärkande och där utbildad konstruktionsdetalj. I Schweiz finnes, bl. a. i Berner Oberland,²¹ skifteshus med syllram av samma art som ovan men med stolparna på tapp. H. Phleps har funnit samma konstruktionsform och timmerskifte i Ungern²² och räknar den också som upptagen från knuttimringen.

Den andra syllfogningen (bild 7 C), med parterna knutmässigt hopskurna men helt neddragna är den för halländskt och

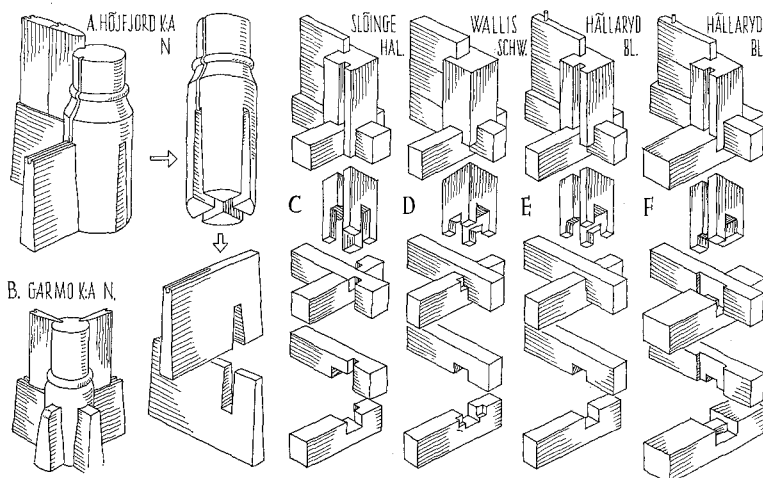
²⁰ H. Phleps: Der Blockbau, 1942, t. ex. s. 189 o. 213.

²¹ E. Gladbach: Der Schweizer Holzstyl, 1868, pl. XVI m. fl.

²² H. Phleps: Ost- und Westgermanische Baukultur, 1934, s. 53 ff.

7. Knutad syllram och hörnstolpe med dubbel-skärigt ridgrepp. Observera F: syllramen bunden genom knuthugg med "mittbetta". (A: Aarsberetn. 1905, B: Sandvig, D: Phleps.)

7. Verschränkter Schwellenkranz und aufgestülpte Eckständer. Beachten Sie F: der Schwellenkranz gebunden durch Eckverband mit hakenförmigen Mittelkamm.

västgötskt plankskifte mest typiska.²⁴ De äldsta bevarade proven på denna finnas i norska stavkyrkor, där den använts jämsides med föregångaren, det intappade och förreglade syllbandet (bild 7 A). Denna äger större bindkraft och hållfasthet än den tidigare, och för hörnstöd av grova rundvirken är uppflikning av stolpfoten också det enda möjliga vid tunna och höga syllband. Det höga sylltimret, 12 à 15 × 60 à 70 cm, som förekommer i både norska och svenska stavkyrkor och som vi också möta i vårt skiftesverk på flera håll (Gotland, Öland och Halland) kan naturligtvis tillskrivas en riklig tillgång på storruxet virke, men det är sannolikt ett ursprungligt drag i stavbygget, där det upptagits efter förebilderna. I schweiziskt skiftesverk t. ex. äro syllar med höjder upp till 75 cm på en bredd av 25—30 cm inte ovanliga.²⁵

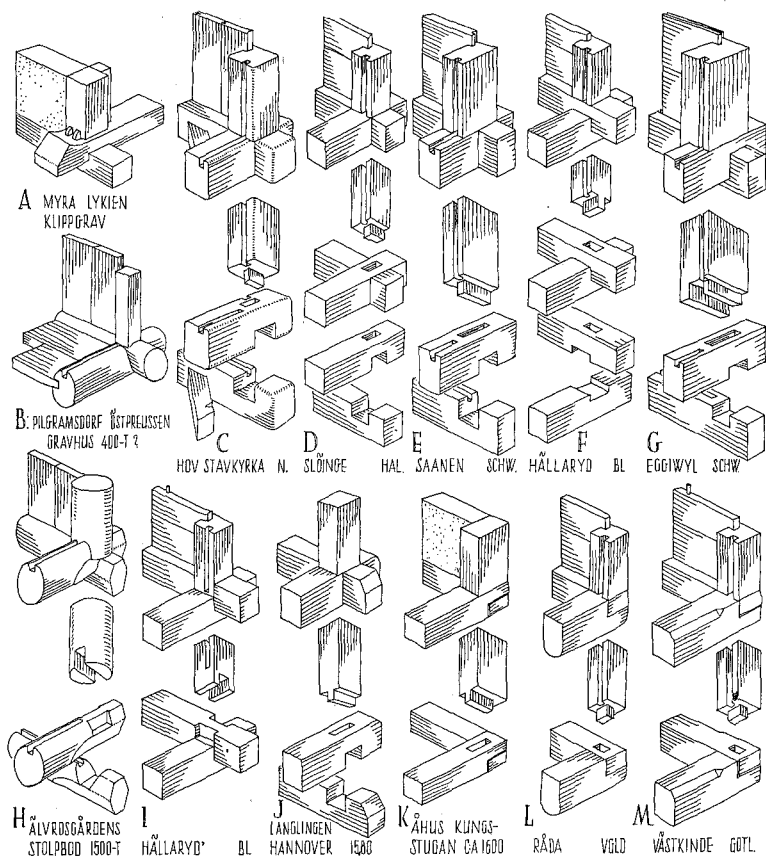
Skiftesverkskonstruktionerna i Schwarzwald och Alpområdet men även i Jugo-

slavien uppvisa alla de för stavbygget utmärkande skärningarna: spåntade bålar och nåtar i ramskelettets alla delar, inte endast i stolpsidorna utan även i syll och väggband och andra horisontalt infogade delar. Det kan tyda på att även här stavbygget varit det ursprungliga. Det finns också rester därav i dessa reliktområden. Som fyllnad både i ytter- och innerväggar ha använts stående, fjäder- eller kilspåntade eller falsade bräder men också en variant av systemet med fjäder- och nåtstavvar (Ekhoffs system 2): tätt ställda stolpar med omsorgsfullt infalsade eller inåtade breda plankor mellan dem (bild 9).²⁶ Stavbygget bevarar därjämte ett säkerligen icke ringa arv från romerska byggnadsvanor. I salubodarna vid Forum Trajani i Rom har framsidan till de små butikerna bildats av stående eller liggande plankor i nåtar, som omsorgsfullt uppbilats i det avgränsande murverket, i framsidans sockelstenar och i sidomurarna. Rester av ett romerskt hus: ett stolp-

²⁴ S. Erixon i Västgötågårdar 1932, Konstruktioner, s. 127 ff.

²⁵ E. Gladbach: Der schweizer Holzstyl, 1868, s. 24 ff. E. Badertscher: Beiträge zur Darstellung des Baurhauses in K. Bern, 1935, s. 25 ff.

²⁶ Das Bauernhaus im deutschen Reiche, 1906, textb. s. 283 ff. och Baden pl. 7 o. II. O. von Leixner: Der Holzbau, 1907, f. 108, s. 112. J. Hunziker: Das Schweizerhaus, 1910, VI, s. 8 ff.

8. Hörnstolpe med tapp-sättning på knutad syllram. Hörnstolpe med enkelt ridgrepp, H—I, såsom i mellanstöd, förekommer endast på knutad ram samt i timmerhus (härbrestolpar, dörr- och liderstolpar samt svalgångsstöd). Korsvir-kets syllstolpeförband: K — i golländskt bulhus: M. (A: Benndorf o. Niemann, B: Phleps, C: Nicolaysen, E—G: Gladbach, J: Das Bauernhaus, L—M: EU.)
 8. Eckständer mit Einzapfung in verschränkten Schwellenkranz. Eckständer mit einfacher Aufstülpung (H—I), wie in Zwischenständer, kommt nur auf verschränktem Schwellenkranz sowie in Blockhäusern vor (Speicherpfosten, Tür- und Torwegpfosten sowie Galeriepfosten). Schwellenständerverband von Fachwerk (K) — in gotländischem Bohlenhaus, sogen. „bulhus“ (M).

verk eller bjälklag, med tappfogning av dess delar, samt med fjäder (0,5×6 cm) förenade plankor har påträffats i Bregentz vid Bodensjön.²⁷ I ren stavkonstruktion äro bröstningarna utförda till de båda översta svalgångarna mot gården i Palazzo Davanzati i Florens, 1300-talet.

Som yngsta form av förbandet syllstolpe får den konstruktion räknas, där stolpen med en tapp nedtill håller samman det halvt i halvt hopskurna hörnet. Det är korsvirkets och det enkla stolpverkets normaltyp men den är utmärkande också för skiftesverket i Skåne och angränsande delar av kringliggande landskap. Den har även på 1800-talet upp-

tagits flerstädes inom hela skiftesområdet, i både plank- och timmertypen. Att denna sammanfogningsmetod fått den dominerande ställningen i det nämnda sydsvenska området torde främst få tillskrivas en stark påverkan från stadskorsvirket, förmedlad genom timmermännen. Bland de medeltida stavhusresterna i Lund finnas dock prov på ridande mellanstöd på höga syllband, av Vänga-Hällestadstypen, vilka infogats i hörnstolparna på sedvanligt sätt (bild 13 C). Övre delen av en liksidigt skuren men relativt klen hörnstolpe från ett stavhus har tapp för väggbandet samt slitsar för två snedsträvor till syllramen, men av läget för dessa kan ej med säkerhet avgöras var-

²⁷ Baumeister a. a., s. 205.

ken syllramens art eller stolpens inplacering i denna. Troligast är väl att den varit av stavbyggets normala äldsta typ (bild 10 A).

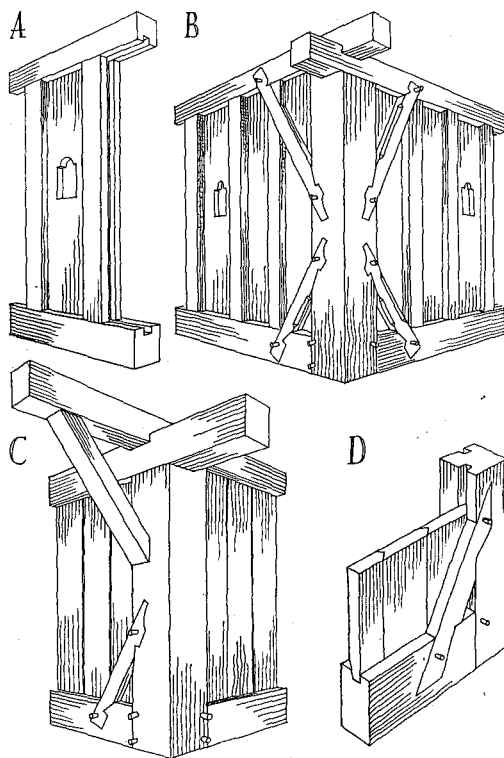
Även i sena gotländska bulhus har denna stolpsättning, på en halvt i halvt hopskuren syllram, upptagits (bild 8 M). Tappskärningen kräver mindre arbete än urstämning av slitsar eller upptagning av enkel- och dubbelskåra i stolpfoten. Den kan tagas ut helt och hållet med såg. En sådan omställning från en komplicerad metod till en enklare och mindre tidsödande är också ett för timmermanskonstens förflackning utmärkande drag. Likartad övergång från ridgrepp till tappättning har observerats även inom nordsvensk tinring för t. ex. härrestolparna²⁸ och samma gäller även för infogandet av stolpar och stöd i svalgångsbröstningar och liknande byggnadsdelar med stavfyllning. Tappskärningen är eljest en metod med äldre traditioner än stavbyggets och skiftets inslitsade syllband. De lykiska klippgravarnas avbildningar av stolphus har den liksom de nutida skiftesverkshusen i samma område, men där har också knuttimringen gammal hävd (bild 8).^{28 a}

Som ett av de äldsta exemplen härpå i nordiskt stavbygge har räknats Hovs 1861 rivna stavkyrka på Solør, Norge.²⁹ Dess bevarade ornerade portalplankor ha daterats till 1200-talets mitt och därmed

²⁸ O. Homman: Byggnadsskick, i Grudbo på Sollerön, 1938, s. 218.

^{28 a} O. Benndorf o. G. Nieman: Reisen in Lykien und Karien 1884, s. 106, olika exempel på syllfogningar i klippgravarna, s. 141 bod i skifte. C. Petersen o. F. v. Luschan: Reisen in Lykien, Mylias u. Kibyrtis, 1889, s. 147, "blockhus".

²⁹ N. Nicolaysen: Norske bygninger, 1860—1880, pl. X. L. Dietrichson: De norske stavkirker, 1892, s. 428 ff.

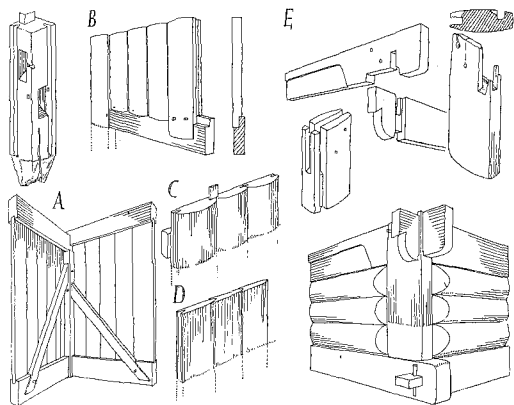

9. Stabbau in Schwarzwaldhäusern, A—C: Simmersbachtal, D: Pfullendorf. (Das Bauernhaus o. Phleps.)

9. Stabbau in Schwarzwaldhäusern, A—C: Simmersbachtal, D: Pfullendorf.

även tiden för uppförandet.³⁰ Kyrkan var uppförd med skelett av liksidigt bilat virke samt knutmässigt hopskurna syll och väggbandsramar, båda inpassade på stolptappar (bild 8 C). Dörröverslagen, med enkel ornering samt av annan art än portalplankorna, äro dragna från hörnstolpe till hörnstolpe, en även för sena stavkyrkor av normaltypen okänd anordning. Det är mest troligt att dessa konstruktioner tillkommit vid en väsentlig,

³⁰ A. Bugge: The Origin, Development and Decline of the Norwegian Stave Church, i Acta Archaeologica 1935, s. 152 ff., samt i Nordisk kultur XXIII, s. 239 ff.

10. Delar av profana trähus från äldre medeltid, Lund. A, B o. E med perspektiviska rekonstruktioner. A: hörnstolpe med snedsträvor, stavhus från 1100-talet (?), B: syll av Vänga-typ med ridande mellanstöd (jfr bild 13: C), 1200-talet (?), C: stadvägg av S:ta Maria Minors typ, 1000-talet, D: uthusvägg av jordgrävda kilspäntade tunna plankor, ca 1200, E: stavformad hörnstolpe från "bålastuga", 1200-talet (?). (A, B o. E: Blomquist, C: Ekhoﬀ.)

10. Teile profaner Holzhausbauten aus dem frühen Mittelalter, Lund. A, B u. E mit perspektivischen Rekonstruktionen. A: Eckständer mit Querbändern, vom Stabhaus aus dem 12. Jahrhundert (?), B: Schwelle derselben Art wie in Vänga mit aufgestülptem Zwischenständer (vgl. Abb. 13 C) aus dem 13. Jahrhundert (?), C: Stabwand vom selben Typ wie die der Kirche St. Marien Minor in Lund aus dem 11. Jahrhundert, D: Stalkwand aus in der Erde stehenden, keilgespundeten Dielen, aus der Zeit um 1200 herum, E: stabförmiger Eckständer von einem Bohlenhaus, sogen. „bålastuga“, aus dem 13. Jahrhundert (?).

senare ombyggnad.³¹ Dörrposter tillhöra sådana delar som ofta överförs vid om- och nybyggnad.

Den inskurna och naglade syllramen är även stavbyggets, när dess ålderdomliga form under inflytande från en högtstående västeuropeisk träbyggnadskonst, stavbygge och skiftesverk, ombildas till en stabil ramkonstruktion.³² Hörnstolparna eller hörnstavarna bilda med syll-

³¹ G. Boëthius: Hallar, tempel och stavkyrkor, 1931, s. 115 o. 164.

³² E. Lundberg a. a., s. 138 ff.

band och hammarband ett fackverk av samma art som bulhusets, med inskurna syllband och hammarbanden infogade på samma sätt eller — senare — knutade och nerlagda i klyftor i stolparnas topp. Vänga och Hällestads stavkyrkor³³ hade instuckna syll- och hammarband, och i Hedared är ramskelettet av fulländad form (bild 11). Den senares plankformiga, pilastermässigt skurna stolpar äro ombildade hörnstavar.

I de bevarade resterna av våra stavkyrkor tyda många detaljer på att det är den ålderdomliga palissadväggens hörnstavar, som övergår till hörnstolpe av stav- och slutligen plankform. Hemse har nu rekonstruerats med sådan uppställning, då längdmåtten på syllfals och hammarbandsnåt klart visa att helrunda hörnstolpar icke kunna ha använts.³⁴ Bland resterna från Vänga³⁵ finnas två syllband (korets) med kvarsittande tränagel i ena ändsnittet, vilket visar att dessa förreglats från två håll genom en tunn hörnstav. Dessutom finnas stavar försedda med nåt i ena smalsidan och avtunnade mot den andra för inpassning i hörnstödet, att tjänstgöra som förmedlingsled mellan detta och följande fjäderplanka.

Jordfynd

Bland resterna av medeltida Lundahus finnes även en stavformad hörnstolpe, 55 cm bred och 130 cm lång, från 1200-talet (bild 10 E), som upptill har samma

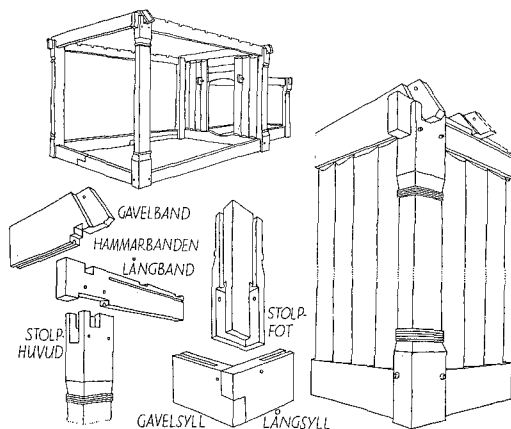
³³ E. Ekhoﬀ: Svenska stavkyrkor, 1914—16, s. 239 ff. o. s. 268.

³⁴ Gerda Boëthius: Hallar, tempel och stavkyrkor, 1931, s. 120. E. Lundberg: Arkitekturens formspråk I, s. 97, samt i uppställningen i Historiska museet. Det är mycket troligt att hörnstavarna varit jordgrävda för att ge konstruktionen full stabilitet.

³⁵ E. Ekhoﬀ: Svenska stavkyrkor 1914—16, f. 273 o. 279.

dubbelskåra för lejd och gavelband som Hedareds hörnstöd och Garda-”hånnstukkarna”.³⁶ Den har tillhört ett hus med stavar eller bålar till väggfyllnad och kan ha varit jordgrävd. Stolpen är avkapad nertill, varför det är omöjligt avgöra något om dess ursprungliga längd och placering. Det är dock troligt att den stammar från ett hus utrustat med syllram av samma art som i de märkligt ålderdomliga nordskånska ryggåstugorna av Näsgårdstypen (bild 5). Dessa ovanligt rymliga men lågväggiga stugor äro byggda med endast fyra kraftiga hörnstolpar, i ett par av de äldsta knappt över metern i längd, av bred plankform, en yngre variant av Lundastolpens typ. Dessa äro uppställda på en syllram av egenartad sammansättning. Gavelstyckena äro med långa tappar införda i genomgående hål i långsyllarna, ett stycke in från dessa ändar, och tapparna skjuta i regel fram ett stycke. Denna syllfogning och stomkonstruktion med endast hörnstöd förekommer blott i ”bålastugan” men aldrig i andra hus och längor i gården. Det tyder närmast på att hustypen och dess byggsätt äro ursprungligt samhöriga och upptagits i det folkliga byggskicket, sannolikt efter en förebild i herremannens eller borgarens gård. Lundastolpen har här rekonstruerats på syll av den arten. Samma typ av sammanfogning finnes i schweiziska och schwarzwaldska hus i skiftesverk och resvirke. Tapparna äro där dock förreglade med en eller två träkilar.

De på Bayeuxtapeten återgivna skifteshusen, med endast grova hörnstöd och en låg dörr i väggens mitt, äro ställda på en list, som skjuter fram ett stycke vid gav-

11. Hedareds stavkyrka, Västergötland, 1200-talet. Stomskelettet samt hörnstolparnas hopfogning med syll- och hammarband. (Perspektiv efter Ekhoff.)

11. Stabkirche von Hedared, Provinz Västergötland, 13. Jahrhundert. Gerüst und Verband der Eckständer mit Schwellen- und Wandrahmen.

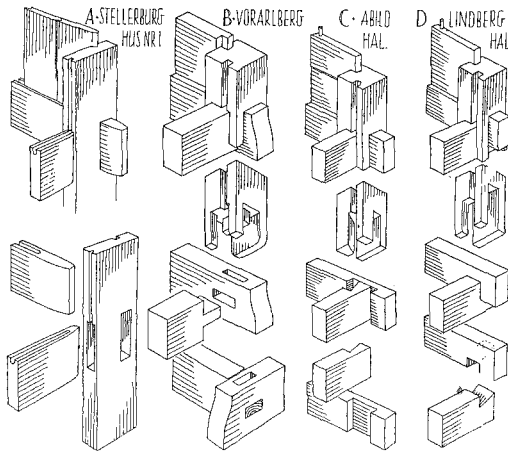
larna. Det är sannolikt syllan, som därmed återgives och den kan ha varit av typen med genomstickna tappar.

Säkerligen ha de stensemästare och annat byggnadsfolk, som inkallats för domkyrkobygget och senare, kunnat vara förmedlare även beträffande annat byggnadsskick. Adam van Düren är ett sent men välkänt exempel på att en inkallad byggmästare anlitas för även andra uppgifter än de rent kyrkliga (Lund, Linköping och Stockholm samt Glimmingehus och Borgeby).

I Schweiz och i Vorarlberg, Österrike, förekommer även en tappkonstruktion i förening med ridande stolpe, där tappan döljes av dennas vinkelformigt urstämmda yttersida (bild 12 B), eller dragits genom den med en skåra uppdelade foten och förreglats på yttersidan.³⁸ Den förra, som i det kontinentala skiftesverket är en nu ytterst sällsynt typ, har motstycke i både

³⁶ R. Blomqvist: Brunnar och vattenledningar i Lund under äldre tider, Kulturen 1935, bild 11.

³⁸ G. Baumeister: Das Bauernhaus des Walgaus, 1913, s. 45 o. taf. 3. G. Harbers: Das Holzbaubuch, 1938, s. 20.

12. Fogningen i Stellerburg-stolpen, A, är utgångsform för det fasta förbandet i C och D. Formerna B åter, i äldre hus i ett älderdomligt område i Östalperna, kan vara den ursprungliga förebilden. (A: Rudolph, B: Baumeister, C—D: EU.)

12. Der Verband im Stellerburg-Ständer A ist Ausgangsform für den festen Verband in C und D. Die Form B wieder — in älteren Häusern in einem altertümlichen Gebiet in den Ostalpen — kann das ursprüngliche Vorbild darstellen.

västsvenska och jylländska enklare former (bild 12 C-D).

Utgrävningarna på 30-talet i Hedeby och Stellerburg ha lämnat ett oskattbart material av resvirkeskonstruktioner från 800- och 900-talen.³⁹ Dessa hustomtningar och lösfynd, som i allmänhet väl bevarats av de vattensjuka jordlagren, visa byggnadsvanor, som i tekniskt avseende stå långt före de primitiva former vi känna från 1000-talets Lund: palissadsystemet i kyrkorna S:t Maria Minor och S:t Clemens i något senare profanhus⁴⁰ samt från Sigtuna. De rena trähusen i dessa

³⁹ M. V. Rudolph: Germanischer Holzbau der Wikingerzeit, 1942. H. Jankuhn: Haithabu, 1938.

⁴⁰ Ekhoft a. a., f. 345. Förf. grävningsberättelse för Domkapitellhusets tomt, 1927, i ATA: Uthus från ca 1200 med vägg av jordgrävda, kilspåntade, tunna plankor. Liknande även i rapporter från R. Blomquist i ATA.

tyska fyndplatser ha väggarna konstruerade som ramverk bestående av endast hörnstolpar samt syll- och väggband och fyllda med stavar. De jordgrävda hörnstöden äro av den typiska, breda plankformen (som i typserien Hedared-Skåne-Öland, bild 15) och syllbanden, ställda på högkant, infogade i särskild slits i stolpsidorna (bild 6). Stundom ligga gavel-syllarna instuckna i ett uppskuret hål i stolpens bredsida intill ytterkanten. En likartad men bärande konstruktion förekommer i Bulverket. En licksidigt bilad hörnstolpe är utrustad med dubbla tapphål för golvbärande syllband (bild 15 I).⁴¹ Den torde tillhöra den medeltida fyndgruppen där och har troligen tillhört en stolpbodsartad byggnad (rekonstruerad i bild 15 I).

Ett flertal av Stellerburghusen ha fotband med hyvlad nåt i överkanten för stavarna. Bland fynden av dylika finnas även nåt- och fjäderplankor i Ekhofts system 2 men helt flatbilade.⁴² Ett av husen har Rudolph rekonstruerat i en egenartad form av skiftesverk: bälarna ej i nåt utan styrda av pånaglad list.⁴³ Troligast är att på syllbandets spetsiga överkant ställts stavar som i Hemse. Här finnes också rester av bälur eller stavar med kilspåntning av samma art som tills nu i nordvästtyskt, jylländskt och skånskt skiftesverk. En annan form av kilspån-

⁴¹ Efter A. Zetterlings ritningar och foton i ATA. Liknande bodar med hörnstolparna förlängda till härbremässiga stöd ha funnits i den folkliga bebyggelsen. Mandelgren avbildar en sådan bod i skiftesverk från Ödustugu i Småland (a. a., pl. XI: 6). Om ett norskt motstycke därtill se H. Vreim: The ancient settlement in Finnmark, Folk-liv 1937, pl. XXXIII.

⁴² Rudolph a. a., s. 89.

⁴³ Rudolph a. a., s. 15 ff. Den ridande dörrstolpe som lär ha tillhört detta hus, säges ha nåt för bälarna, men på bilderna, s. 20, verkar denna vara enbart en avspjälkning i stolpsidan.

tade bräder, enligt Rudolphs antagande använda som bålar,⁴⁴ äro radialt utspräckta ur trästammen, så att ena kanten är tunnare än den andra, som försetts med nåt. Liknande äro kända från Lund och danska fynd.⁴⁵ Dylika bräder ha använts som "fjölskott" i skånska skifteslängor, en ren stavkonstruktion, och till inbrädning av rösten,⁴⁶ och liknande funktion torde förutsättas för dessa fynd: som stavar i vägg eller gavelfält.

På samma fyndplatser påträffades hus, både "hallar" och små enkla, med väggar av liggande bräder, fastnaglade på ut- eller insidan av stolpresningen. Den sistnämnda utgöres av tunna jordgrävda kloror och hörnen bildas av två dylika vinkelställda som i det primitiva stavbygget. Det är en märklig bekräftelse av den bildgrupp på Trajanuskolonnen, där ett hus av samma art avbildats med fastnagligen omsorgsfullt återgiven.

Dessa stolpverkshus i Stellerburg med stavar, event. bålar, eller klinta flätverksfyllningar, med störarna jordgrävda eller insatta i syllband, ha haft stöden upptill förenade inte endast av väggband (i tapp-sättning) utan även parvis med tvärbindare i samma system som i våra korsvirkes- och skiftesverkshus. Bindbjälken har varit inpassad ett stycke nedanför stolpens övre kant antingen med sidohak eller som en utvändigt förreglad stickbjälke.⁴⁷ Den senare typen förekommer också i de norska stavkyrkornas taktorn i sin ursprungliga funktion som ankare.⁴⁸

⁴⁴ Rudolph a. a., Abb. 37.

⁴⁵ Clemmensen a. a., f. 284.

⁴⁶ Förf.: Undersökn. av väggkonstruktioner, i Nordiskt folkminne 1928, fig. 3 o. 7.

⁴⁷ Rudolph a. a., Abb 62 och 91—99, Taf. 17, 23, 31.

⁴⁸ N. Nicolaysen: Norske bygninger fra Fortiden, 1860—1880, pl. IV m. fl.

I det folkliga korsvirket och i sydsvenskt skiftesverk har den bjälktypen fortlevat tills nu.⁴⁹ Antalet av dem i stomskelettet har ökats, så att de tjänstgöra som bjälklag men deras ursprungliga lägen markeras av de urgamla måttbegreppen "golvhus" och "stig".⁵⁰

I Skara har Gunnar Ullenius 1946—47 grävt fram några rester⁵¹ in situ av hus från 1300- eller 1400-talet (bild 6 och 15) med konstruktioner i samma primitiva utformning som i Hedeby och Stellerburg. Med dem förklaras uppkomsten av den här behandlade sammanfogningen syllband-hörnstolpe. Det är dels rester av ett skiftesverkshus, ett stycke långsidessyll med jordgrävda mellanstolpar, dels nedre delen av ett litet uthus i stavbygge. I det förra voro stolpe och syll — alla av plankformigt virke —

⁴⁹ Förf. a. a., fig. 4 o. s. 147.

⁵⁰ "Golvhus", nu endast känt från de tidigare syneinstrumenten, 1600-talets slut och början av följande årh., var ett längdmått som motsvarar två väggfack eller tre binnigar (binning = ett stolpar förenat av bindare), ungef. 6 alnar eller stundom något mer. "Stig" var mått på halmtaket och motsvarar "golvhus". Husmått av samma betydelse äro stavgolv (Isl.), gulvhus (Danm.), gulf, gebint och bänd (Sachs.-fries.) samt det engelska bay. De gälla ett "hallsystem" av den sachsisk-friesiska arten, där taklaget uppbäres av en i husets mitt uppställd dubbelrad stolpar, parvis förenade av bindare, som ursprungligen varit lagrade i stöden men senare i ramträet på dessa. Varje stolpintervall motsvaras konstant av två väggfack i yttervägg. De från England och Nordvästeuropa kända saxarna, "crucks", kunna representera en ursprungligare form av denna uteslutande takbärande stolpkonstruktion. Av allt att döma har även den skånska klinelängans stomme ursprungligen varit ett takbärande stolpverk med sidoutbyggen ("lutor"). Samma system har säkerligen även varit det primära för de skiftesbyggda uthuslängorna (med eller utan mesulor). Se Erixon Västgötagårdar s. 136.

⁵¹ Gunnar Ullenius: Medeltida jordfynd i Skara, Västergötlands fornminnesförenings tidskrift 1948, s. 93 ff.

sammanhuggna halvt i halvt, och den hopfogningen torde kunna räknas som ursprunget till den sentida, nu huvudsakligen västgötska typ, där stolpen står med snedskuren fot och en flik ned över syllens framsida.⁵²

Stavbyggnaden hade också jordgrävda hörnstolpar, och i nåten för de plankformiga stavarna voro syllstyckena inpassade. Det är samma konstruktionsprincip som i Stellerburg- och Hedebyhusen (bild 6 A—B), men där i en mera genomförd form: med tapphållet för syllbandet bredare urstämt under den smala stavnåten.⁵³ Liknande stolpar, av stavform och jordgrävda, för skiftesverk ha upptagits i Gamla Lödöse,⁵⁴ och även i dessa ha syllbanden legat i nåten för väggbålar. Det är ur denna primitiva sammanfogning fotband-jordgrävd stolpe, som den förnaglade hopsättningen av motsvarande delar i stavbygge och bulhus framkommit. Våra jordfynd av trähus äro för få för att enbart ur dem kunna dragas några allmängiltiga slutsatser om konstruktionernas utveckling. Av ovan i korthet refererade fynd och jämförelsen med de i kontinentala reliktområden bevarade byggvanorna framgår att våra resvirkesformer, stavbygge och skifte, inte äro framkomna genom en intern utveckling utan härröra ur en allmän påverkan men i vissa fall genom direkta förbindelser. Stavbygget har också spelat vida större roll för profana byggnadsvanor än man tidigare ansett. Det framstår nu ganska tydligt att stavbygget måste räknas som ett allmänt använt byggsätt, som i större delen av kontinenten och i Skandinavien ligger före skiftesverket och troligen

också före timringen (dvs. i husbygge, men efter detta som underlagskonstruktion och bålverk). Till de tidigare nämnda exemplen från Lund kunna än fler fogas av både primitivare form och högre utvecklade, i ramverk.⁵⁵ I Nyköping har Erik Lundberg frilagt lämningar av medeltida timmerhus, där minst en långsida varit fylld med stavar i nåt i syllstockens översida och en dörröppning i dess mitt avgränsad av grövre sidostöd med troligen ridgrepp. Samma byggsätt är välkänt från loftbodas och härbrens i främst det ålderdomliga nordsvenska området, både från svalgångsbröstningar och inbalkningar av svalor men också i uthus, bl. a. fäbodstallar i Ovansiljanområdet (bild 14). Det medeltida gravhuset "Staffans stupa" vid Norrala kyrka i Hälsingland⁵⁶ var uppfört i samma blandteknik; det enkla träsnittet från 1689 anger tydligt en långsida av stavar men gaveln schatterad som liggtimmer. Skånska skifteslängor ha inte endast haft de redan nämnda "fjölskotten" utan även helt stavverk, dels "äkta",⁵⁷ dels den förenkla art, "degenerationsform", där bräderna fasthållas med spiklister, vilket också förekommer i både nordsvenska och norska timmerhus.⁵⁸

De jordgrävda hörnstöden, stavar eller stolpar, ha levat kvar väsentligt längre än man tidigare antagit. Dessa svenska exempel kunna även illustrera de många danska förordningarna, redan vid medel-

⁵² Clemmensen a. a., s. 255 ff. samt rapporter av R. Blomqvist i ATA.

⁵³ Ekhoff a. a., f. 474 efter N. Lithberg: Sanct Staffans stupa och ett forngermanskt stadgande, Fornvännen 1915.

⁵⁷ N. M:son Mandelgren: Atlas till Sveriges Odlingshistoria, 1877, pl. XVI, f. 14, Färingtofta.

⁵⁸ A. Sandvig: De Sandvigske samlinger II, 1928, s. 32, 50, 73 m. fl.

⁵² Erixon a. a., s. 131, f. 5.

⁵³ Rudolph a. a., s. 90.

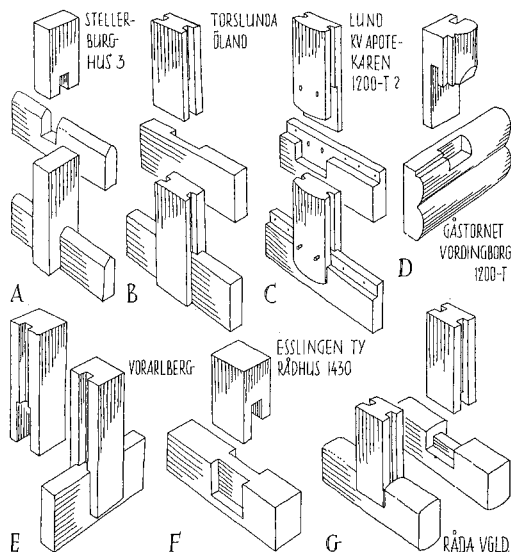
⁵⁴ C. R. av Ugglas: Gamla Lödöse, 1931, s. 372.

tidens slut, mot det skogsödande bruket att jordgräva stolparna.⁵⁹

Nu äro dylika hos oss kända endast från de för Dalarnas bondgårdar typiska, i skiftesverk uppförda dyngstadsbalkarna.⁶⁰ Vid den märkliga och nu fredade Kullängsstugan vid Askersund fanns förr ett uthus i timmerskifte med hörnstöd av grova rundvirken, som också voro jordgrävda.⁶¹ Dessa liksom andra detaljer i stugans upptimring bero på att mindre vant byggfolk använts samt på brådska vid uppförandet. Helrunda stöd ha av allt att döma icke förekommit i vårt resvirke.⁶² Det är hörnstaven med rundad utsida — av kluvet rundvirke samt mer eller mindre bearbetad (bild 15), senare planskuren — som man får räkna som det primära. Den minskade virkestillgången är sedan den främsta orsaken till att bredden blir mindre, men i allmänhet ha stolparna ett betonat rektangulärt tvärsnitt. Enda undantaget är som visats de gotländska bulhusen, vars liksidiga, grova hörnstöd både i manbyggnad och uthus torde ha upptagits från en medeltida trähusbebyggelse i Visby.

Väggbandsramen

Även en annan detalj i det gotländska bulhuset stannar troligen från stavbygget. Väggbanden ha vid innerkanten av undersidan en fals, i vilken den översta

13. För mellanstolpar och dörrstöd har i resvirket tillämpats ridgreppsskärningen. Men även i den kontinentala knuttimringen är ridande dörrstolpe och däri inskiftat väggtimmer det vanligaste, E, och konstruktionsmetoden har utan tvivel övertagits från resvirket. Även i vårt timmerbygge har skiftesverksgåten föregått svärtdypen. (A: Rudolph, C: Blomquist, D: Clemmensen, E: Baumeister, F: Hanftman, G: Erixon.)

13. Für Zwischenständer und Türpfosten hat das Reiswerk die einfache Aufstülpung benutzt. Aber auch im kontinentalen Blockbau ist der aufgestülpte Türpfosten und in denselben eingelassene Wandbohlen die Regel (E), und diese Bauweise ist zweifellos vom Reiswerk übernommen worden. Auch im schwedischen Blockbau ist dieselbe Bauweise der Vorgänger des Schwerttyps.

bulen ligger inpassad. Det är troligt att den ursprungligen varit en hel nåt som i väggbanden till nordskånska och blekingiska ryggåsstugor och i stavkyrkans hammarband.

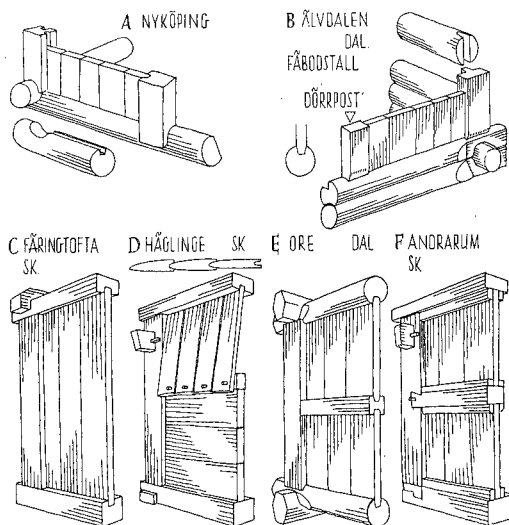
Förbindelsen mellan stolpe och den övre sammanhållande ramen, längband och gavelband, skall här i korthet beröras. Den är av två huvudtyper. I stugor har främst använts den knutmässigt hopskurna, nedlagd i dubbelskåra i stolphuvudet (bild 4, 10 E samt 16), i uthusen

⁵⁹ Ett flertal exempel på dessa förordningar framdragas av C.-A. Jensen, *Stolper og suler*, Fortid og Nutid, 1915, s. 75.

⁶⁰ G. Boëthius: *Timmerbyggnadskonsten*, f. 247 o. 248.

⁶¹ S. Erixon: *Ett Tivedsmonument*, i *Risebergaboken* 1931, s. 143.

⁶² I öländska tvåvåningshus från 1800-talet förekomma rundskurna hörnstolpar som en efterbildning av i herrgårdarnas manbyggnader använda fasadelement, M. Hofrén: *Öländska byggestudier* 1933, s. 44.

14. Syllstocken från det medeltida Nyköping, A, stammar från ett timmerhus med stavfyllnad. I framsidan en svale eller kanske vägg såsom i fäbodstallet B. I övrigt återgivas här sentida folkliga former av stavbygge. (A: Efter foto av Erik Lundberg i ATA, C: Mandelgren.)

14. Der Schwellenstock (A) aus dem mittelalterlichen Nyköping stammt von einem Blockhaus mit Stabfüllung. Auf der Vorderseite eine Galerie oder vielleicht Wand wie im Sennstall (B). Im übrigen Wiedergaben von späteren bäuerlichen Formen von Stabbau.

i regel en sidoförm av den för resvirket egentligen utmärkande, med tvärbanden inlagda i skåra eller tapphål och väggbandet på stolptapp (bild 16). Den knutade överramen är också stavbyggets (Hedared, och i Norge bl. a. Stedje ca 1180), men är där en senare form av de ursprungligen i slits inlagda och förnaglade hammarbanden (Vänga, Hällestad och flertalet norska) således samma fogning som för syllbandet.

Den knutade väggbandsramen har få motsvarigheter i det kontinental skiftesverket. Den förekommer dock i mycket gamla boningshus av ålderdomlig typ i de östra alperna (bild 16 L). I det europeiska resvirket dominerar typen (bild

16 N), där bindarna, vare sig de bära en takstol eller försträva en mesula, ligga inpassade i väggbandens översida. Även i vårt skiftesverk och även i korsvirket har den upptagits men först i sen tid. Men det är endast i sydöstra Götaland man finner en form (bild 16 M), som ansluter sig till den kontinental typen (bild 16 N). Den andra huvudtypen (bild 16 E—J) har bindaren genomstucken eller inlagd i toppskåra på stolpen och de därav bildade bockarna förenade av långbanden, som infogas på olika sätt. Med detta system bildas ett stomskelett, som ock kan vara beroende av eller återgå på det ålderdomliga takbärande stolpverk som här tidigare behandlats.

Stavbyggets stomme är således också bullhusets (bild 4—5 och 11). Skiftesverket innebär egentligen endast en omställning av fyllnadsvirket i väggramarna och det kan ha skett efter mönster av timmerhusets varvning av stockarna. Med vågrätt inlagda bålar (eller stavar) får väggfacket genom tyngden av överliggande delar en alltid mera dragtät fogning. Torkkrympningen av virket är där utan betydelse om bålarna fogats riktigt. Vid stående virke åter minska nåtar och fjädrar och stavväggen blir otät. I Stellerburg hade man löst det problemet genom att utanför stavhusen senare resa ett klinat flätverkshölje.⁶³ I Hemse sökte man bota sådana fel genom drevning med nöthår och spiklister över spånten.⁶⁴ Stavbygget har här upptagits kanske först under vikingatid men skiftesverket torde vara väsentligt senare. Eke kyrka på Gotland anser Clemmensen vara helt uppförd i detta byggsätt.⁶⁵ Men flertalet av de stav-

⁶³ Rudolph a. a., s. 83 ff.

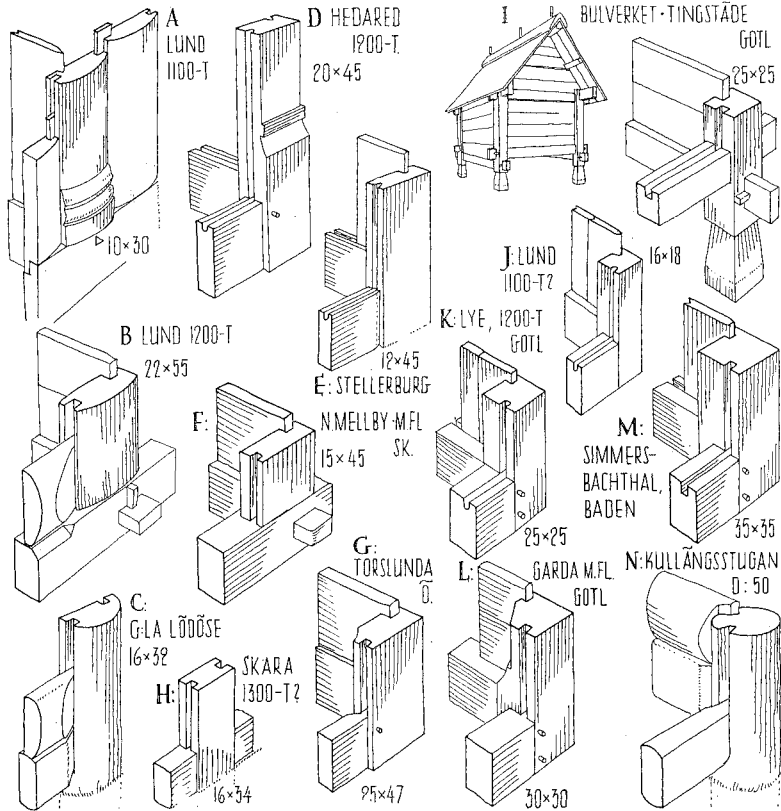
⁶⁴ Ekhoft a. a., s. 91.

⁶⁵ Clemmensen a. a., s. 262.

15. Plankstolpen i stavbygge, D, och skiftesverk, F—H, är en omvändning av hörnstavarna i formbilat klovvirke, troligen efter mönster av ett träbygge i Stellerburgs art, E. För den liksidigt skurna grova hörnstolpen kan med svenskt material ej påvisas en liknande härledning ur rundstolpe. Kullängsstolpen är därvidlag ett betydelselöst unicum. (A—B o. J: Blomquist, C o. G: Clemmensen, D o. K: Ekhoﬀ, E: Rudolph, H: Ullenius, I: Zetterling, M: Bauernhaus, O: EU.)

15. Der Bohlenständer im Stabbau (D) und im Bohlenbau (F—H) ist eine Umbildung der Eckständer in formgebeiltes Halbholz, wahrscheinlich nach dem Vorbild eines Holzbaues derselben Art wie in Stellerburg (E).

Mit schwedischem Material lässt sich für den gleichseitig geschrittenen groben Eckständer eine ähnliche Herleitung aus dem Rundständer nicht nachweisen. Der Pfosten von Kullängen aus der Provinz Närke ist dabei ein bedeutungsloser Einzelfall.

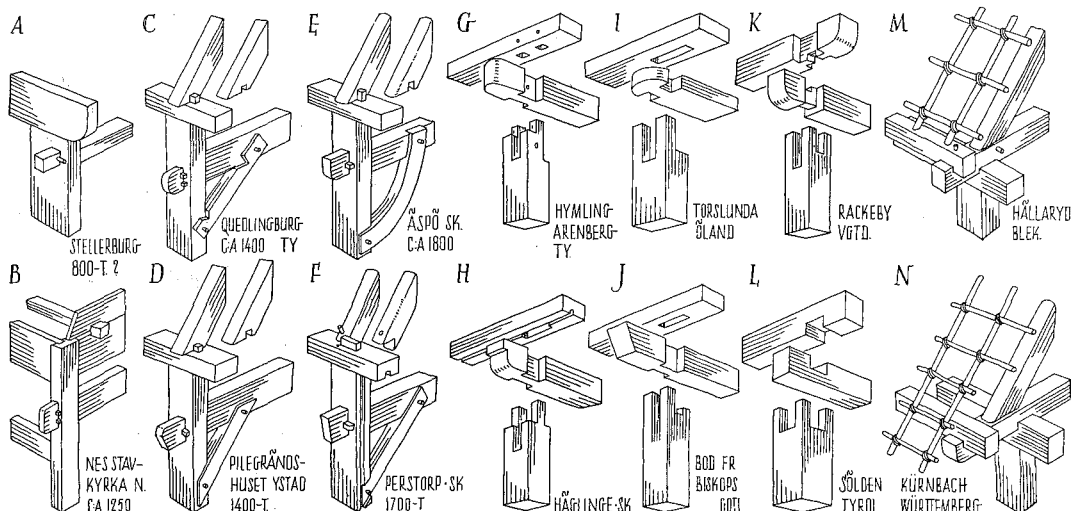
mässigt formade virkesdelarna, vilka alla legat som golv i den nuvarande stenkyrkan, ha nåtar för lös fjäder eller rester därav samt toppända skuren som Hemses stavar.⁶⁶ Gavelröstena ha sannolikt varit byggda med liggande, stavformiga bålar och kyrkan kan ha utökats med något tillbygge i skifte.⁶⁷ Virkesresterna från Mosjö åter, som Ekhoﬀ anser härröra från en stavbyggd och Clemmensen från en skifteskyrka, visa otvetydigt att den

⁶⁶ Gerda Boëthius: Hallar, tempel och stavkyrkor, 1931, s. 121 ff.

⁶⁷ Det är främst efter tjära som runnit vinkelrätt mot träfibren samt dymlingar i kanten av ett flertal virkesdelar, som Clemmensen anser sig kunna sluta till skifteskonstruktion.

varit knuttimrad.⁶⁸ Arten av timmerbehandlingen tyder på att det endast kan ha varit ett tillfälligt bygge, ett provisorium under uppförandet av ett nytt kyrkorum. Ingen av dessa virkesrester är bevarad i full längd och en vägghöjd på över 6 m var då otänkbar. Det är klovtimmer, men den halvrunda sidan har skräts när det inlagts som golv i stenkyrkan. På de då uppkomna vankanterna finnas ännu rester av barken kvar, timret har alltså varit obarkat eller dåligt rensat när det först apterades. En så vårdslös och knapphändig timmerbehandling stäm-

⁶⁸ Ekhoﬀ a. a., s. 314 ff. Clemmensen a. a., s. 262.

16. Det övre förbandet i resvirkesstommen och några av dess förebilder. De Stellerburgska stavhusens stickbjälke, A, men också formen B, som finns i taktorn på norska stavkyrkor redan under 1100-talet, är underlag för det komplicerade förbandet i C, men det takbärande stolpverkssystemet har troligen också bidragit vid utbildandet därav. Även den andra formen för fogningen mellan stolpe och bindare, H—J, har upptagits genom inlån. J kan härröra ur en omställning från knutad överram till bindare och väggband. (A: Rudolph, B: Nicolaysen, C, G o. L: Phleps, I: Hofrén, N: Das Bauernhaus.)

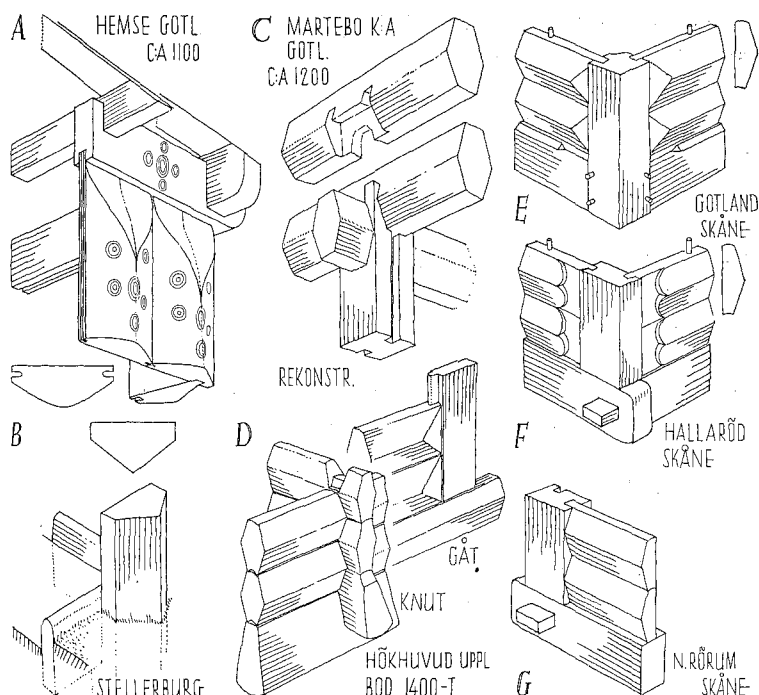
16. Der obere Verband im Gerüst und einige seiner Vorbilder. Der Ankerbalken mit Zapfenschloss der Stellerburger Stabhäuser (A) wie auch die Form B, die schon im 12. Jahrhundert in Dachreitern norwegischer Stabkirchen vorkommt, sind die Ausgangsform des komplizierten Verbandes C. Es ist jedoch anzunehmen, dass auch das dachtragende Ständerwerk zur Ausbildung desselben beigetragen hat. Ebenfalls die andere Form des Verbandes von Pfosten und Ankerbalken (H—J) entstammt ausländischen Einflüssen. J kann von der Umbildung eines verschränkten Oberrahmens in Ankerbalken und Langrähm herrühren.

mer illa med vad vi veta om vår äldsta träbyggnadskonst och kan endast tyda på, att virket varit avsett för blott ett tillfälligt ändamål. Kapningen av virket talar för att det stycke som bortskurits inte varit lämpligt att ta med vid golvläggningen, och det kan då endast varit fråga om knuthugg. Ty snedfas mot nåttapp har eljest behållits när väggstavarna — i Hemse och övriga — apterats till golvplank. Dymlingsförbandet, som för Mosjövirket ingående diskuterats och som Clemmensen framhåller som avgörande bevis för att kyrkan varit uppförd i skiftesverk, är emellertid lika utmärkande för och lika nödvändigt i timmerhuset, för att styra väggstockarna vare sig dessa

äro av helform eller klover. Den senare typen är lika ursprunglig i timringen som helvirket. Det är inte timmerbrist som gett upphov till byggmetoden och inte heller har den tillämpats blott för uthus och liknande enkla byggnader. Enbart det förhållandet att den förekommer främst i reliktområdena — Sydsverige, Ovan-siljan samt angränsande delar av inre Norrland — tyder på djup tradition. I det förra äro även boningshus timrade av klover, och i långfäbodarna i det nordliga området, i vilket många andra ytterst ålderdomliga byggvanor bevarats, kan man i husbeståndet följa hur kloven viker för heltimret. Några hus med den förra timmertypen äldre än 1600-talet

17. Det prismatiska virket. Den triangulära ändavfasningen i A och E, liksom rundbågsavslutningen i F, är uteslutande ett dekorativt element, utmärkande också för den äldre knuttimringen, D. SlopanDET av dessa ändsnitt är ett för timringskonstens degenera-tion typiskt drag. (A: Ek-hoff, B: Rudolph, C: ATA.)

17. Die prismenförmige Bohle. Die dreieckige End-abschrägung in A und E wie auch der Abschluss mit doppelten Rundbogen sind Elemente von aus-schliesslich dekorativer Be-deutung, typisch für den älteren Blockbau (D). Das Weglassen dieser End-schnitte ist ein Zug, der für die Degenerierung der Holzbaukunst kennzeich-nend ist.

äro nu ej kända. Men i Härkeberga kyrka har Erik Lundberg funnit ett stycke klov, av typen E—G i bild 17. Utsidan är väderbiten, och den stammar från ett timmerhus som kan ha uppförts på 1200-talet.⁶⁹

Bälarnas form

Ännu i början av 1700-talet — på Gotland men i Nordskåne betydligt längre — fylldes facken i stommen till boningshusen med plankor, som invändigt voro planbilade men utvändigt fasetterade och med en triangulär snittyta för att förmed-

⁶⁹ Kloven är insatt i takstolsverket invid anslutningen för taket över den senare tillkomna sakristian. Men av läget framgår ej att den tillkommit då. Det är lika troligt att den tillhör det gamla takverket. Om klovtimret se även S. Erixon: The northeuropean technique of Corner-timbering, Folkliiv 1937, s. 30 ff. Om långfäbodens klov-timmerhus jfr förf.: Älvdalsbodarna, i Trettio-talets Skansen 1939, s. 73.

la övergången från ryggnigen till den för stolpnätarna tunnskurna kanten. Dessa "huvudbular",⁷⁰ som äro utmärkande även för det sydsvenska skiftesverket, norra Skåne och angränsande delar av Halland och Småland, bevara en äldre medeltida form (bild 17). Det äldsta nu kända pro- vet på skarpkantad ryggnig av vägg- timmer finnes i Martebo kyrktorn från mitten av 1200-talet.⁷¹ Vid uppförandet inmurades där ett par bitar gammalt vägg-timmer av typen med 6-kantig ge- nomskärning. De kunna sålunda ha tillhört ett redan under 1100-talet uppsatt hus. Den formen uppträder i det sydsvenska område som ovan angivits, men också i Mellansverige i norra Uppland och södra

⁷⁰ Säve Gotl. ordbok, s. 355.

⁷¹ Sveriges kyrkor, Gotland B 1, 1931, s. 65. Den här återgivna timmerdelen är sannolikt ett stycke ur ett väggband till ett skifteshus, med skåra i underkanten för en bindare samt urtag för det uppsurna stolphuvudet.

Dalarna (bild 17 D). Härkebergakloven åter kan vara 1200-tal. Denna prismatiska timmertyp kan redan under äldre medeltid ha förekommit i den folkliga byggkonsten. Men redan stavarna till Hemse ha en utpräglad rygging och ett säreget, urskålat triangulärt snitt mot hammarbandets nåt. Fasetteringen är avrundad genom den omsorgsfulla hyvling och avjämning av ytan, som är så typisk för vår äldsta timmerkonst. Men det skarpskurna timret är än äldre. Fasettformad framsida med det skarpkantade snittet behållet, äga stolparna till ett par i de äldsta husen i Stellerburg (bild 17). Hemsstavarna ha under upparbetandet troligen haft samma form, men med den för äldre nordisk timring utmärkande efterbehandlingen med skave och hyvel ha de avjämnats till mjukt avrundad form.⁷² Fynd från Lund men även från

⁷² Jfr även den konvex-konkava hyvlingen i stavarna i äldre norska kyrkor, t. ex. Urnes m. fl., samt den mjuka formningen i fjäder- och nåt-plankorna från Vänga o. a.

ett flertal platser i Danmark⁷³ visa att bålar med ovalformad utsida sannolikt dock föregå de fasetterade. De helt plan-skurna bälarna åter ha använts troligen redan under äldre medeltid. Helt planade stavar finnas från 1100-talets slut eller tidigt 1200-tal i Lund. I Näsgårdens boningslänga äro de höga rakskurna bälarna — men också flera stolpar — på utsidan sirade med profil utmed långkant: en hålkäl enbart (bild 5), eller med skarpkantad grad på var sida. Den senare profiltypen återfinnes i de äldsta norska stavkyrkorna men har där använts även i timmerhus till långt fram i tiden. Hos oss är så dekorerat virke eljest nära nog okänt. S. Råda kyrkas vägg-timmer⁷⁴ samt stavväggarna i Lye och Hablingbo⁷⁵ synas vara de enda bevarade proven härpå jämte Näsgården.

⁷³ Clemmensen a. a., s. 254 ff.

⁷⁴ T. O:son Nordberg: Södra Råda gamla kyrka, 1927, s. 18.

⁷⁵ Ekhoﬀ a. a., s. 342.

Die Eckständer aus Garda

Einige Notizen über Gefügearten im Reiswerk und Bohlenbau

Diese Untersuchung geht von drei eigenartigen Eckständern aus Guffrede, Gemeinde Garda auf der Insel Gotland aus, die dem Nordischen Museum in Stockholm gehören und von einem Wohnhaus herrühren, das wahrscheinlich aus dem 17. Jahrhundert stammt (Abb. 1 u. 4). Eine derart reiche Verzierung solcher Bauteile mit mittelalterlichen Elementen kennen wir heute in Schweden nur von gotländischen Bauernhäusern (vgl. Abb. 3). Verwandte Gegenstücke finden wir dagegen in verschiedenen andern Ländern, z. B. in Norwegen und Jugoslavien,

besonders hat man aber in Russisch-Karelien dieselbe Gliederung der Profile und Verzierung bewahrt (Abb. 3). Die Eckständer aus Garda haben zu einem Haustyp mittelalterlichen Ursprungs gehört, bekannt von gotländischen Steinhäusern aus dem frühen Mittelalter.

Der Ständertyp dieser gotländischen Bohlenhäuser — stets von quadratischem Querschnitt bis zu 40 × 40 cm — und die eigenartige Ausgestaltung seiner inneren Ecke (Abb. 2) ähnelt den älteren (süd-) westdeutschen Bautypen beispielsweise in den Schwarzwaldhäusern so

sehr, dass hier ein näherer Zusammenhang vorzuliegen scheint, vielleicht durch Vermittlung rheinländischer oder westphälischer Kaufleute, die sich bereits im frühen Mittelalter in der Hansestadt Visby auf Gotland niedergelassen, oder möglicherweise durch Zimmerleute, die sie für eigene Rechnung aus ihrer Heimat mitgebracht hatten. Auch die Art, in der Schwelle und Ständer (Abb. 4 u. 6) dieser gotländischen Bohlenhäuser mit einander verbunden sind, zeugt von naher Verwandtschaft mit derartigen westdeutschen Bauefügungen (im Bohlenbau wie auch im Fachwerk). Diese sehr altertümliche Einfügung der Ständer kennzeichnet jedoch auch den südschwedischen Bohlenbau, besonders auf der Insel Öland und in der Provinz Halland.

Der Aufbau des Gerüsts und die verwendeten Konstruktionen und Verbände sind vom vollendeten Stabbau übernommen, wie es uns von der kleinen Kirche aus dem 13. Jahrhundert in Hedared in der Provinz Västergötland (Abb. 11) und von zeitgenössischen norwegischen Stabkirchen bekannt ist. Der nordische Stabbau wie auch der Bohlenbau verraten eine starke Abhängigkeit von einem frühen, mittel- und westeuropäischen reinen Holzhausbau, der nicht nur durch Ueberbleibsel in der Schweiz und im Schwarzwald, wo man auch heute noch späte volkstümliche Formen von Reiswerk findet (Abb. 9), bekannt ist, sondern ebenfalls durch die Erdfunde beispielsweise von Pilgramsdorf in Neidenburg, Ostpreussen, wie aus der Wikingerzeit in Stellerburg und Hedeby in Schleswig-Holstein u. a. Orten. Ausserdem weist das ältere Fachwerk in Westeuropa viele Verbände auf, die ursprünglich für den Stab- und Bohlenbau typisch waren.

Als Bauweise für den Hausbau dürfte der Bohlenbau in der Entwicklung der schwedischen Baukultur gar nicht so alt sein wie der Stabbau, dessen man sich nicht nur für die ersten Kirchen, sondern auch — und viel länger — für Profanbauten aller Art bediente. Neben vielen Funden von mittelalterlichen Gebäudeteilen in Lund, Skara, Gamla Lödöse u. a. schwedischen Städten (Abb. 6 B, 10, 13 C, 15 A, B, C, H u. J) kennt man auch eine Menge von Ueberbleibseln hiervon im bäuerlichen Hausbau (Abb. 14). Weder Stellerburg noch Hedeby besitzen jedoch Hausüberreste, von denen man behaupten könnte, sie entstammten Bohlenbauten. In der Schweiz wie im Schwarzwald ist das Gerüst der Bohlenbauten übrigens auch mit einem vollständigen Nutenschnitt wie im Reiswerk versehen, was hier ebenfalls auf den Stabbau als Vorgänger schliessen lässt.

Die eingezapfte Bohlenschwelle (Abb. 6), die im schwedischen Bohlenbau bis weit ins 19. Jahrhundert hinein vorkommt, lässt sich ohne weiteres auf die primitive Fuge zwischen Fussliste und vergrabenen Eckständen zurückführen, bekannt u. a. aus Stellerburg und von vielen Erdfunden in schwedischen Städten (Abb. 6 u. 15). Dieser Verband ist ursprünglicher als der verschränkte Schwellenkranz mit aufgestülpten Eckständern (Abb. 7), der schon in den norwegischen Stabkirchen verwendet wurde und im schwedischen Bohlenbau neben dem ersteren bis ins 19. Jahrhundert fortlebt. Die Verschränkung mit Vorstoss kann nur nach dem Vorbild des Blockhaus entstanden sein. Der eingezapfte Eckständer (Abb. 8) muss als jüngste Form im schwedischen bäuerlichen

Bohlenbau gerechnet werden und ist ohne Zweifel vom Fachwerk übernommen.

Vom oberen Verband (Ständer — Wandrahmen oder Ständer — Langrähm — Ankerbalken) gibt es verschiedene Typen, und auch von diesen finden sich Vorbilder im kontinentalen Ständerbau (Abb. 16). Was endlich die Form der Ständer betrifft, kann man zwei Arten unterscheiden (Abb. 15), nämlich den Bohlenständer, der sich aus dem Eckstab des Reiswerkes entwickelt hat, und den starken Ständer von quadratischem Querschnitt. Der erstere ist typisch für den Bohlenbau des schwedischen Festlandes, wobei sich jedoch mit der Zeit seine Stärke aus zunehmendem Mangel an Bauholz von 40—50 cm bis auf 15—25 cm vermindert hat. Der letztere wieder ist nur typisch für den gotländischen Holzbau aus dem frühen Mittelalter (Abb. 15 I u. K).

Die als Wandfüllung benutzten Bohlen sind verschiedener Art. Die hohen, dielenförmigen (Abb. 5) können ebenso ursprünglich wie die formgebeilten sein (Abb. 17). Von den letzteren kommt jetzt nur noch ein prismenförmiger Typ vor (in Bohlenwohnhäusern auf Gotland wie auch in den südlichsten Teilen Schwedens, im Blockbau aber ebenfalls in den Provinzen Uppland und Süd-Dalekarlien). Dieser Typ war bereits im frühesten Mittelalter bekannt; ein Stück eines Langrähms aus der Zeit um 1200 herum oder etwas früher ist aus der Kirche von Martebo auf Gotland erhalten (Abb. 17) und dürfte auch nicht ohne Verbindung mit älteren Stabformen — z. B. der Stabkirche von Hemse auf Gotland (Abb. 17 A) — und ähnlichen, aber scharfgeschnittenen Eckständern in Stellerburg (Abb. 17 B) sein.

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

Medevi — hälsobrunn eller hotelby?

Av Robert Dahlmann Olsen og Ebbe Kornerup

Den, der engang har besøgt Medevi, eller som har nydt af Gustaf Näsström's fortræffelige bog "Det gamla Medevi" (Stockholm 1928), undrer sig over hvorledes det har været muligt at bevare et sådant kulturminde næsten uberørt af tiden gennem skiftende tider og gunst. I Maj—Juni 1947 besøgte vi dette lille isolerede bysamfund, der kun lever op i de to korte sommermåneder, og ved styrelsens velvilje fik vi adgang til at gøre nogle studier over Brunnens funktion og hele väsen.

Tiden var knap og pengene små, men støttet på Nordiska museets bebyggelsesundersøgelse fra 1927, og heraf særligt d'herrer Hermann Norgren's og Gösta Selling's opmålinger af såvel enkeltplaner som en fuldstændig bebyggelsesplan, og støttet på forannævnte bog af Gustaf Näsström er det lykkedes os at fremskaffe det nødvendige grundlag for en dispositionsplan for Medevi's fremtid, der uden vederlag er tilstillet Hälsobrunnens styrelse. I korte træk skal vi her give denne dispositionsplans indhold.

Det er mærkeligt lykkelige omstændigheder, der har bevaret Medevi så helt som et diminutivt samfund fuldt af charme, kun ångstes man for at al egenarten, kulturen og idyllen skal gå tabt, ikke på eengang, men langsomt, umærke-

ligt, indtil de umiskendelige tegn på forfald, som Hälsobrunnen frembyder, tager billedet fuldstændigt, og sletter det ud for bestandig.

Ved at gennemgå de sidste 10 års gästabøger og ved at regne lidt på, hvorlænge den enkelte gäst opholder sig ved Hälsobrunnen, hvor han kommer fra, og om han kommer alene eller sammen med eet eller flere familiemedlemmer, finder man ud af, at der er en tendens henimod: 1) at gästerne söger til Medevi fra et stadig större opland, 2) at gästerne i större og större udstrækning söger til Medevi i familiegrupper, og 3) at familiegrupperne har en häldning mot at opholde sig en længere samlet tid på pladsen end de enkelte, enlige gäster.

Heraf uddrager vi konklusionen, at *feriestedet* Medevi nyder en voxende popularitet, medens *Hälsobrunnen* har passeret sin middagshöjde. (Det skal bemærkes, at vore slutninger er baserede på nöjagtige statistiker, som vi har uddraget af de digre protokoller.)

De fremdragne cifre giver dog ikke nogen absolut rettesnor for fremtiden. Af lægens, intendentens, journaler fremgår det, at så sent som i säsonen 1946 sögte ikke mindre end ca. 65 % af samtlige gäster konsultation på stedet. Spörgrmälet hvorvidt gästerne blev patienter,

1. Torvet i Medevi set fra Stora gången (foto Wallin 1927).

1. The square of Medevi seen from the alley.

fordi lägen nu engang var på pladsen og indgik i arrangementet, eller om patienterne blev gæster for at söge netop ham, var det ikke muligt at få afklaret.

I det strejflys vi har kunnet kaste over Medevi's fremtid skimtes to muligheder for en fortsættelse af driften i overensstemmelse med stedets særlige og enestående karakter: Enten at følge det fingerpeg, vi fandt i statistiken, og omdanne Medevi til en fredfyldt ferieby for et publikum, der kan fornemme særpræget og føre det videre. Eller, om muligt i samarbejde med de offentlige myndigheder, at udbygge kurstedet efter de mest moderne retningslinier, lægevidenskabeligt forsvarligt. Den medicinske pleje har jo i stadig stigende grad det

offentliges bevågenhed, og overgår i stigende skala til offentlig drift. Hälsobrunnen Medevi har en tradition at tage vare på — *men* vi vil vove at påstå, at traditionen nok så meget er af kulturel som af medicinsk art. Det er et enestående miljø, homogent indtil den mindste detalje, det i første række gælder om at bevare. *Ikke* som et museum — og *ikke* som et afdanket kursted — *men* som en helhed, hvor folkeliv stadig rører sig mellem de levende huse.

Vi påviser, at der findes hele akademikerstanden til at befolke Medevi — hjemløs som den er i sommerpensionater, på hoteller og forlystelsessteder, hvor penge er eneste mål og målestok. Professorer, lektorer, adjunkter og hele sta-

ben af videnskabs- og embedsmän i den kulturelle forvaltning med koner og börneflokk — de står ligefrem og venter på en sådan institution.

For at efterkomme nutidens voksende krav til hygiejne og for at tilpasse sig tidens svöbe: rationalisering af driften, må der bygges både om og til. Ansvaret for hvordan dette kommer til at harmonere med det bestående lægger styrelsen i händerne på händvärkerne.

Händvärkeren af idag er dygtig, dygtigere end de forgängere, der skabte Medevi, *men* de gamle bygmestre havde den selvfölgelige forståelse for proportioner og materiale, som var hele folkets i svundne, enklere tider. Denne händvärkerkultur kan vore dages mestre ikke imitere, den er kvalt af materialerigdom og tidens ögede tempo. Misforståelse af tidens kunstneriske strömningar, stärkt understöttet af en strammere ökonomi, har fört 1900-tallets händvärkere ud i en bungalow-arkitektur — en plywood- og masonite-stil, så at de fuldständig har mistet kontakten med naturligheden.

Konklusionen af det her fremförte vedrörende Medevi's fölsomhed, arkitektonisk set, bliver, at det sammenspil mellem händvärksmässig dygtighed og naturlig fölelse for materiale og proportion, som vore dages entreprenörer har erstattet med viden om teknik, akkordtabeller og opnäelse af arbejdstilstand, må genoprettes — det er en arkitekt, der savnes.

Medevi samfundet har altid fulgt med tiden, det er derfor det endnu består. Medevi kulturen er 1700- og 1800-tallets kulturer kädet naturligt sammen som det ene år fölger det andet. Barok-rococo-Louis XVI eller nogen anden enkelt etikette kan ikke klistres på og göre krav

på alene at dække Medevi kulturens indhold.

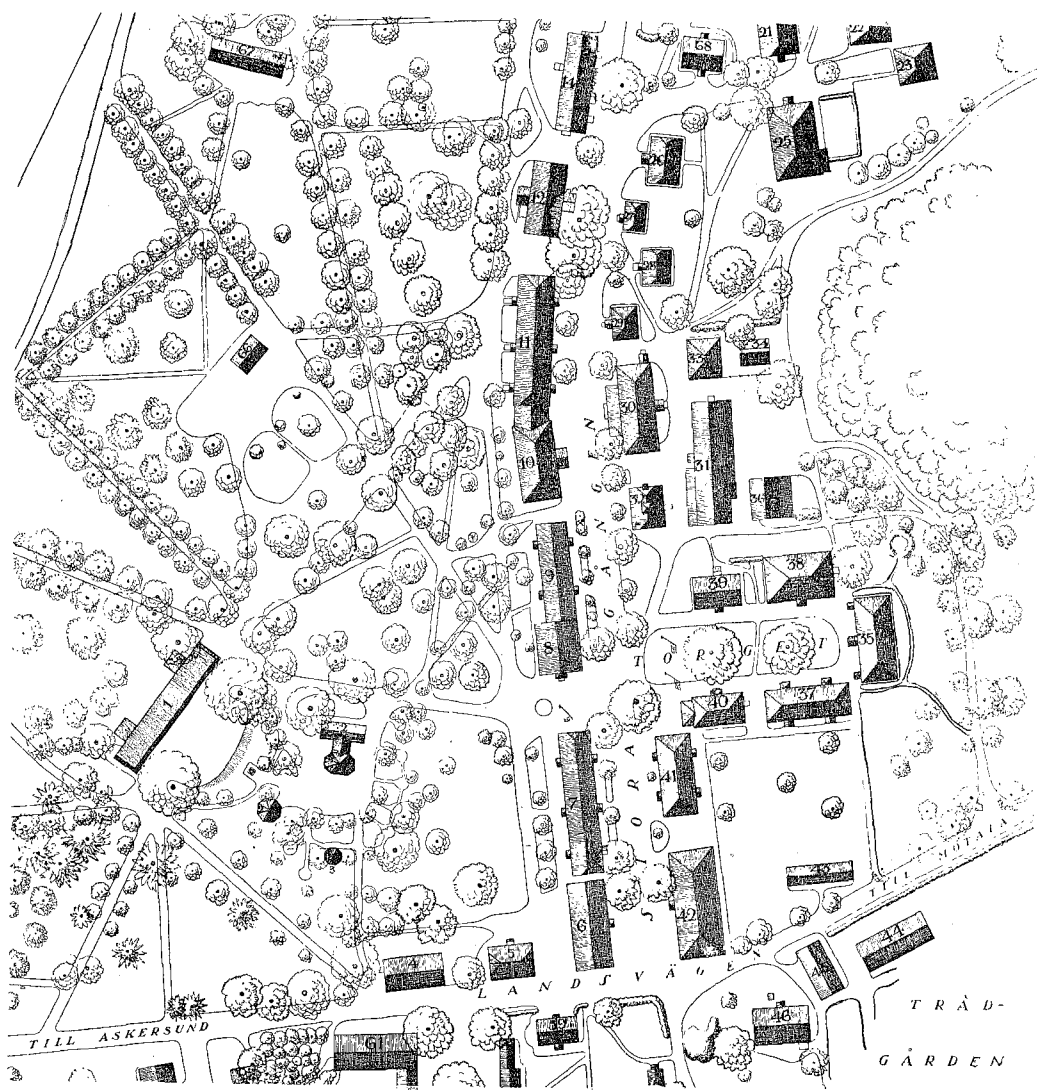
Som et bakket skovterrain er smukkest når nåle- og lövträer spiller op i farvernes bas og diskant — og som fuldkommenheden er närmest, når höst og vår spiller op med hele symfonien — således er Medevi just så fascinerende rigt og levende, fordi det i sig bærer afskyninger af alle de perioder, det lykkeligt har gennemlevet.

Og som skoven idag skal plejes og passes af menneskehänder for ikke at kvæles af vindfälder og misväkst, men tilpasses vor tids intensive drift, således må Medevi plejes og passes af plan og frem-syn, at det ikke skal gå til grunde fordi det vanrögtes og distanceres.

Medevi er såväl m. h. t. bygningernes ydre arkitektoniske fremträden som til interiörerna et udtryk for en höj händvärkerkultur, ligesävel som möblerna for störstepartens vedkommende er "bondeudgaver" af de respektive tidsepokers stilmöbler. Det hele harmonerer, fordi det har en fälles rod i folkets bedste traditioner.

Vor lille udredning af Medevi's fremtidsmuligheder munder ud i mere konkrete forslag til omlägning af driften, ombygning og modernisering af det bestående, nybygning og plan der tager sigte på en evolution henimod et ändret klientel.

Det er formentlig nödvendigt at indrette en mindre gruppe af bygningerne således, at de kan benyttes udenfor säsongen, eventuelt i helärsdrift, ikke mindst for at et kvalificeret personale kan danne stammen i den större styrke, der nödvendigvis må mobiliseres om sommeren. Dette vil tillige frembyde en mulighed

2. Detalle af kort over Medevi Hälso- och badanstalt (tegnet i 1927 af H. Nordgren og G. Sellings).
 2. Detail from map of the spa of Medevi.

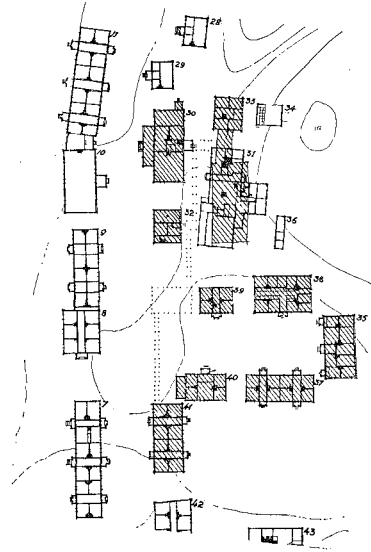
for rationalisering af driften, specielt til fordel for bedre køkken og serveringsforhold — de økonomiske fordele herved turde være indlysende.

Og Medevi skulle have store muligheder for at trække gæster til sig også udenfor höjsommeren — her er ideelle muligheder for golf — lystfiskeri — man kunne tænke sig slogans som "Jul i Me-

devi" eller måske det mere romantiske "Bryllup i Medevi" — Myten om Medevi lever stadig på egnen og er stadigvæk et værdifuldt aktiv for Brunnen — Egnens kulturelle og sportslige arbejde i ungdomsföreningerne kunne sikkert med held indarbejdes i en fremtidsplan, egnens liv kunne stadig have sit naturlige centrum her.

Skal Medevi bestå, kan det kun ske om egnen og gæsterne vil. Brunden har redet stormene af, fordi et kulturfolk har fornemmet Medevi's egenart, fordi enkelt personer har kaldt til vagt om *myten* og har forstået at indgyde den nyt liv fra generation til generation. Skal det moderne Medevi bestå i konkurrencen med lægekunstens udvikling, da skal det lade myten fare og lade videnskaben understrege, at Hälsobrunnens kraft ligger i den storslagne natur, i den friske fyrrenålsluft, i badene i Vättern, miljøets ro og ikke mindst i den kulturs grobund, som Medevi i så rigt mål kan byde sine gæster på.

"Medevi nya aktiebolag" har ikke over for os tilkendegivet nogen synderlig begejstring for vore fremsatte synspunkter og forslag. Men det er vort håb, at den tilspidsning af diskussionen om Brunnens fremtid mellem styrelsens grupper, som vort arbejde har affødt, må blive medvirkende til, at den tidstilpasning af driften, som er uomgængelig nødvendig, må ske uden derved at bryde den snart 300-årige kontinuitet.

3. Detaille af kort over Medevi Hälsobrunn tegnet af artiklens forfattere i 1947 på grundlag af kortet fra 1927. De skraverede bygninger foreslås indrettet til helårsdrift og sammenkædet med en pergolabygning, der er indpunkteret på skitsen. Det ses, at køkkenbygningen (31) er erstattet af en nybygning, der sammen med magasinet (33) og societetsbygningen (30) skal danne et moderniseret restaurantanlæg i hotelbyen Medevi's helårsdrift.

3. Sketch of Medevi in 1947, made by the authors on the basis of the map of 1927. The buildings marked with lines show the planned hotel town of Medevi, open all the year round, and with modern equipment for kitchen and restaurant.

Medevi — Health-Resort or Holiday centre?

The spa of Medevi represents a unique example of the cultures of the 18th and 19th centuries fused together into a society, homogeneous in its every detail. The preservation of this milieu is a matter, which, for the present, is left to chance.

Medevi now shows unmistakable signs of decay. The author points out, however, that the spa has two alternatives for the

future: 1) The expansion of the spa from a medico-scientific point of view in collaboration with the authorities. 2) A transformation of Medevi into a holiday centre, the special milieu and the economic standard of which, would attract, especially, university men and civil servants, etc., and the location of which would claim the attention of sportsmen, fishermen and golfers, for instance.

If part of the establishment is run all

4. Långbyggningen (nr 7 på kortet) i Medevi (foto Wallin 1927).

4. The "Long Building" (No. 7 on the map) at Medevi.

the year round, the old tradition of Medevi as a centre of culture could be renewed, and it would be possible to keep a permanent staff of competent persons at the spa.

It is to be hoped, that the re-organization of the management, which is unavoidably necessary, will take place soon, without thereby interrupting the soon-threehundred-years' continuity.

”Engelska boden” på Fällnäs och några andra svenska ”kornskruvar”

Av Gösta Berg

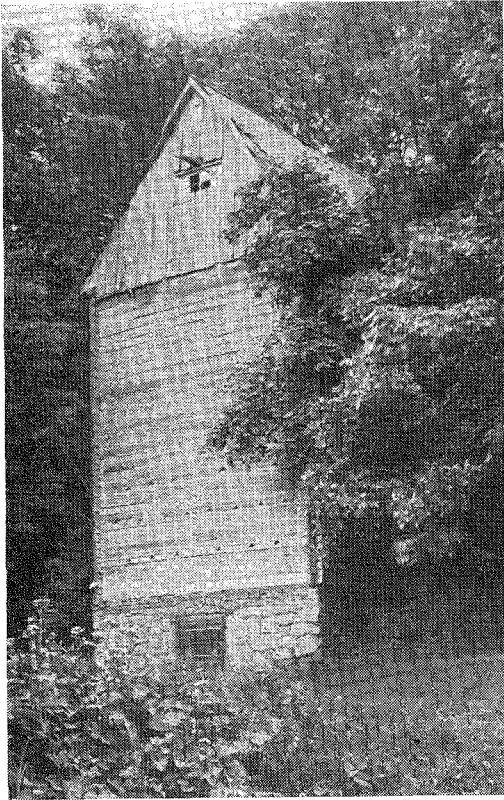
Lantbruksarkitekten och f. d. byggnadskonsulenten Folke Rystedt — känd även genom det privata friluftsmuseum, som han under namnet Jonsbols fornhem anlagt i Stora Kils socken, Värmland — har utgivit en värdefull studie över spannmålssilor, ”Spannmålssilor, deras ursprung och utveckling genom tiderna, ävenså något om äldre luftningsanordningar för spannmål i planbottenmagasin”.¹ Han kallar skriften blygsamt för ett Försök till byggnadshistorik. Den börjar med en framställning av de i Främre Orienten och i det mediterrana Europa så vanliga i jorden nedgrävda eller insprängda förvaringsgroparna och berör även kortfattat de ovanjordiska behållarna av keramik eller flätverk, som utom inom nämnda områden även förekomma hos negerstammar i Afrika. Bristen på modern sammanfattande litteratur om dessa underjordiska silor gör, att framställningen på åtskilliga punkter skulle kunna kompletteras och korrigeras. Här skall emellertid endast nämnas, att även på nordiskt område åtminstone under romersk järnålder användes stora keramikbehållare för förvaring av spannmål. En sådan, som var 1¼ m hög, för övrigt det största lerkärl som är känt från Nordeuropa, grävde

Hans Kjær fram i en av husgrunderna vid Ginderup i nordvästra Jylland.²

Huvudsakligen sysslar emellertid Rystedt med sådana konstruktioner eller projekt, som framlagts på svenska eller kunna belysas med svenskt material. Han berör bland annat, hur 1700-talets jordbruksekonomiska författare, som väl kände till de underjordiska sädesgroparna, funno sådana oanvändbara i vårt klimat. De ägnades emellertid ett stort intresse och kunna i viss mån betraktas som förebilder till några vid mitten av århundradet framkomna svenska förslag till ovanjordiska silor. Vad man i båda fallen sökte åstadkomma var att hindra lufttillträde och därigenom eliminera arbetet med spannmålets skötsel under lagringen samtidigt som man effektivt förhindrade angrepp av skadedjur. De båda åsyftade konstruktionerna framlades av överdirektören Jacob Fagott och överintendenten Carl Hårleman. Veterligen ha de emellertid aldrig blivit utförda i verkligheten. Däremot finnas i vårt land bevarade flera exemplar av s. k. kornskruvar eller Sinclairska torn, den senare benämningen efter den skotske nationalekonomen Sir John Sinclair, som ibland säges vara deras uppfinnare. Kornskru-

¹ Karlstad 1948, 70 s. med bilder. Pris kr 4: 50.

² Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1928, s. 17 f.

1. "Engelska boden" vid Fällnäs, Sorunda sn, Södermanland. (Foto förf. 1924.)

1. The granary at Fällnäs, in the parish of Sorunda, Södermanland.

varna, som arbeta efter principen att utsätta spannmålen för effektiv luftväxling, skola i det följande något närmare beröras.

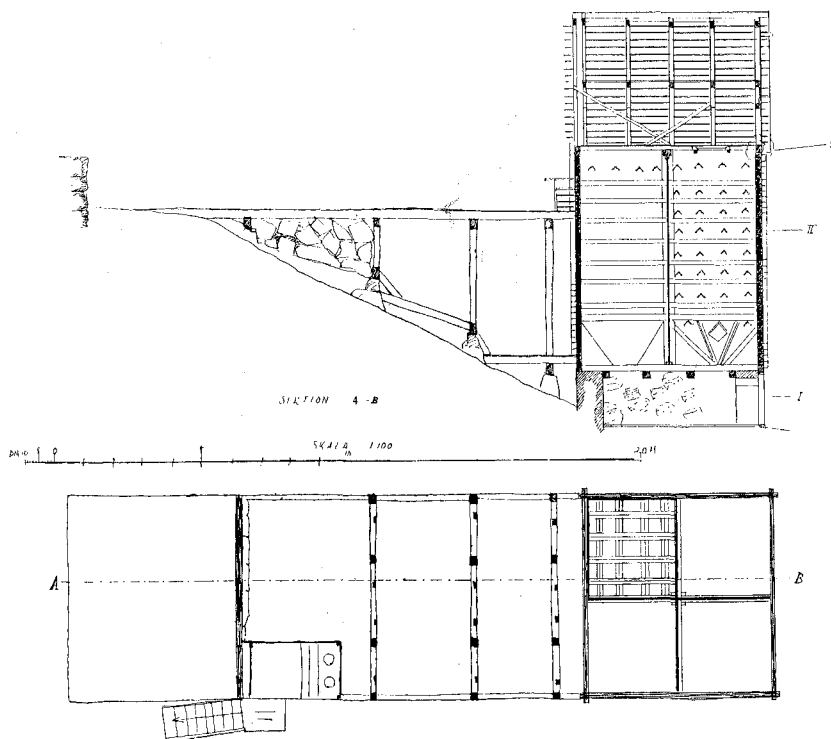
Dessförinnan bör nämnas att Rystedt avslutar sin framställning med uppgifter om några luftningsanordningar för spannmål i planbottenmagasin enligt rön och avhandlingar i svenska tidskrifter från slutet av 1700- och mitten av 1800-talet. Bland de konstruktioner, som här omnämns, är även Duhamel-Dumonceaus uppfinning att i lårar med blåsbälgar driva luft genom sädesmassan. Den omnämnes i Veten-

skapsakademiens handlingar 1779 och Rystedt påpekar, att sådana blåsbälgar för den lagrade spannmålets luftning och torkning på sitt sätt äro ett slags föregångare till de moderna eldrivna fläktarna för spannmålssilor.³ Rystedt känner inte till någon i Sverige utförd sådan anläggning. Det kan därför vara av intresse att påpeka, att Daniel Tilas i sin dagbok 1768 — alltså redan elva år före ovannämnda notis — omnämner den från Johannisfors järnbruk i Uppland. Han skriver: "Nedan före samma Bassin är et stort widsträckt Magasin med et Torn af sten, til flere Etager upfördt, och i den nederste är Jernbod med wåg inrättad. Til sädens conservation äro luftpumpar eller Tryckwerck inrättade, som drifwes med wattuhiul af det ur Bassinen flytande watnet inunder sielfwa Magazinshuset, och drifwer wädret igenom kringdelte wäderrör igenom Sädesbingarne. Men ehuru artigt påfund detta än är, så har det dock ännu icke hunnit åstadkomma all den förväntade werckan, åtminstone icke uti höge sädesbingar, der Säden packar sig tätare tilsamman."⁴

Vad så beträffar framställningen om "kornskruvarna", som närmast ingivit författaren till dessa rader tanken att publicera några för länge sedan gjorda anteckningar om hithörande ting, lämnar den utom ett referat av ett par äldre litterära källor framförallt synnerligen ingående analyser av två bevarade anläggningar, nämligen en vid Kilsby gård i Visnums-Kils socken, Värmland, och en

³ Enligt författaren påminna de närmast om "det omkring 1917 konstruerade Trolleholmssystemet, där medelst en fläkt frisk luft inpressas genom ett rörsystem och luftspredare i botten av sädesbingar, som kunna vara ända till 16 m höga."

⁴ Daniel Tilas' dagbok 1768, tryckt i Noraskogs arkiv 6, 1928, s. 11 f.

2. "Engelska boden" vid Fällnäs (uppmätning av M. Mogensen 1924).

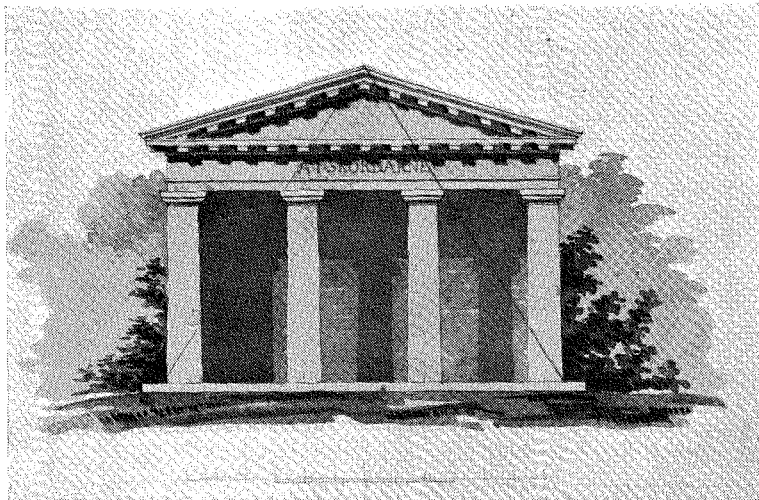
2. The granary at Fällnäs.

vid Malingsbo bruksherrgård, Malingsbo socken, Dalarna.⁵ Kornskruven vid Kilsby flyttades troligen år 1863 från Mariestad, där gårdens dåtida ägare varit bageriidkare 1836—1854. Den är uppförd av trä och användes alltjämt för sitt gamla ändamål. Den mera komplicerade kornskruven vid Malingsbo, som är uppförd med gjutna väggar, är på gaveln daterad 1848 och 1849. Liksom vid Kilsby användes ännu denna kornskruv för lagring och luftning av den spannmål, som skördas på egendomen. Rystedt anser, att utrymmet för dess nuvarande uppgift är alltför rikligt, men menar att dessa anläggningar, som han flerstädes antyder vara särskilt vanliga på bruksegendomar, tidigare varit motiverade därigenom att

⁵ Kornskruven vid Malingsbo blev även undersökt av Nordiska museet 1928.

bruksfolkets avlöning till stor del utgjordes av spannmål, och att bruks- och bergslagsområdena med sitt litet omfattande jordbruk icke kunnat fylla behovet. Inköp ha då måst ske från andra trakter och lagring av spannmål varit nödvändig. Det är emellertid ganska osäkert om denna författarens mening är hållbar.

År 1924 studerade jag vid en undersökningsresa i Nordiska museets tjänst tillsammans med arkitekten Mogens Mogensen en kornskruv på Fällnäs gård i Sorunda socken i Sörmland. Den kallades där "engelska boden", och man visste rätt väl, att den blivit uppförd av den kände politikern och framstående jordbrukaren Carl Henric Anckarswärd. En exakt datering av byggnaden, vars utseende framgår av foto och uppmättningsritning, bild I—2, har icke kunnat göras,

3. Fasadkulis till "Engelska boden" vid Fällnäs. (Tuschlavyr i Nordiska museets arkiv.)

3. The Camouflage façade to the granary at Fällnäs.

men allt talar för att den tillkommit icke långt efter J. W. Gerss' nedan behandlade meddelande i Kongl. Svenska Landtbruks-Academiens Annaler 1820. Anckarswärd hade 1810 gift sig med grevinnan Charlotta Bonde, som sedan 1804 innehade fideikommisset Fällnäs. Han tog avsked 1813 från sin tjänst som överste och chef för Närkes regemente för att sköta Fällnäs och den likaledes betydande egendomen Karlslund nära Örebro. Boden ligger nordost om norra flygeln i en stark sluttning. "Den mot gården vettande delen av byggnaden, som mot gårdsplanen varit försedd med en skärmfasad i form av en dorisk tempelgavel med inskriften "Åt Skördarne", bild 3, är nu riven. Ritningen till gaveln och en kolonn finnas dock ännu kvar. Byggnaden torde ha uppförts på 1810-talet."⁶

⁶ Anteckning av numera stadsantikvarien Gösta Selling i samband med en undersökning 1927 — dateringen är sannolikt något för tidig. Om Fällnäs' gårdsanläggning jfr Åke Setterwall, Erik Palmstedt, 1945, s. 403 ff.

Fru Carin Lindskog-Nordström har i en otryckt gårdsbeskrivning 1939, som finnes i fru Gunhild

Gårdsarkivet på Fällnäs, där även den av Selling omnämnda tuschlavyren, fig. 3, ingår, tillhör numera Nordiska museet. Ännu intressantare är emellertid, att i arkivet finnes en tuschritning utvisande själva magasinsbyggnaden, tyvärr likväl även den odaterad. Kanske är den utförd av samme N. Starbäck, som 1824 signerat en i arkivet befintlig ritning av en "engelsk lass- eller malmväg".

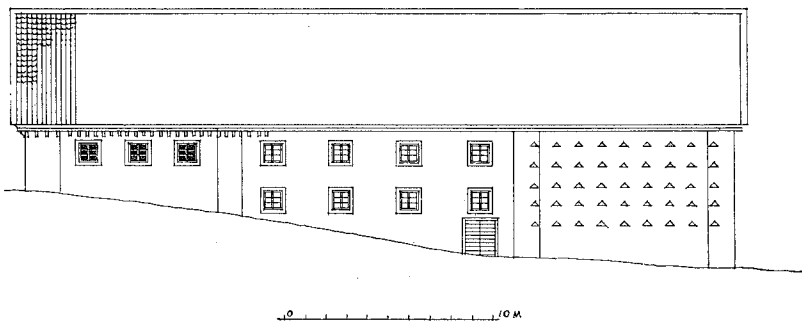
Engelska boden vid Fällnäs visar nära likhet med den även av Rystedt uppmärksammade framställningen i Landtbruks-Academiens Annaler 1819, publicerad av den även som lantbruksingenjör verksamme kapten mechanicus J. W. Gerss.⁷ Den

Tolls ägo, uttalat den uppfattningen, att boden skulle vara av relativt sent datum. Hon stöder sig därvid på, att placeringen i sluttningen vid gårdsplanens nordöstra hörn anger, "att den byggts vid en tidpunkt, då terrasseringsen har rivits eller förfallit, vilket torde ha inträffat åtskilliga år efter att denna 1816 anlades". Fru Lindskog utgår från, att den nämnda tuschlaveringsen av skärmfasaden åt gårdsplanen är ritad av J. F. Mejfing.

⁷ Beskrifning uppå inrättning av ett spannmålsmagasin af engelsk uppfinning. Öfversättning ifrån Communications to the Board of Agriculture. — Vid en närmare granskning visar det sig, att med-

4. Siloanläggning vid Karlslund, Långbro sn, Närke, daterad 1834, (uppmätning av H. Kockum 1927).

4. Silo at Karlslund, in the parish of Långbro, Närke, dated 1834.

av Gerss beskrivna och avbildade byggnaden är tydligen avsedd att utföras i sten, men bortsett härifrån är Fällnäs magasinet mycket närstående. Proportionerna äro emellertid något annorlunda: medan ”engelska boden” är kvadratisk med en bredd av 6 m, räknar förlagan hos Gerss med ett yttre mått av ca 4 m. Höjden är i förra fallet 12, i senare fallet drygt 9 m.

Som nämnts brukade Anckarswärd även Karlslunds egendom i Närke. Också där finnes en liknande kornskruv bevarad, men den är uppförd i sten eller (sannolikt) med gjutna väggar, bild 4. Byggnaden, som studerades vid Nordiska museets herrgårdsundersökning 1927, är daterad

1834. Den är alltså senare än Fällnäs magasinet. Av stort intresse är att anläggningen omnämnes i samband med att Anckarswärd 1838 erhåller Lantbruksakademiens stora guldmedalj ”för berömliga torkanordningar, som icke kunna anses som nya och för ett — — — å Karlslund vid Örebro uppfört magasin nära öfverensstämmande med en av överdirektör Schwartz förfärdigad modell”.⁸

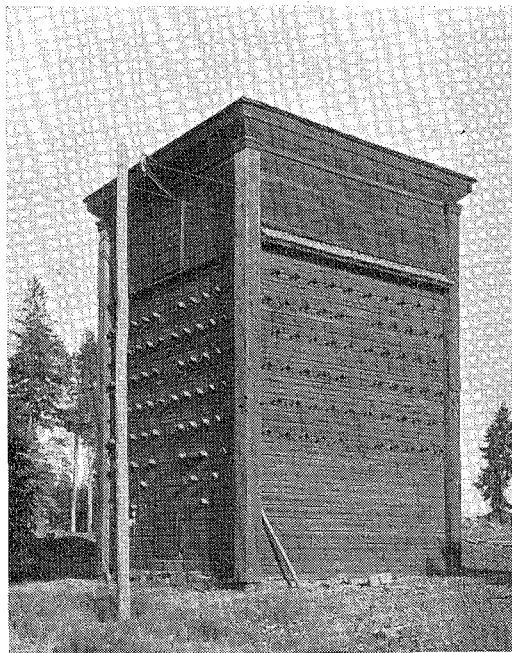
Angående den av överdirektör Gustaf Magnus Schwartz förfärdigade modellen hänvisas i Landtbruks-Akademiens handlingar 1837—1838 direkt till Gerss’ ovan nämnda meddelande i Annalerna för år 1819 (tryckta 1820), not 107. Om magasinet yttras i övrigt, att detsamma ”visserligen är av mycket fördelaktigare beskaffenhet, än de förvaringsrum som nu vanligen nyttjas, och det kan anses som ett patriotiskt företag, att vara den förste, som vågar kostnad och tid på oförsigtiga inrättningar”.

En annan sådan kornskruv, som jag haft tillfälle att undersöka, står vid Rankhyttans gård i Vika socken, Dalarna, bild 5. Den är sannolikt uppförd under den tid (1813—1842), då gården innehades av den från London till Sverige återinflyttade grosshandlaren Gustaf Enebon.⁹

delandet om de engelska silorna är hämtat från första delen av nämnda Communications, som utkom redan 1797 (s. 13—16). Vad Gerss egentligen utnyttjat är emellertid plansch XII med tillhörande beskrivning (s. 53—55). Som författare anges Robert Beatson, men Sir John Sinclair var den som tagit initiativet till sällskapet och som tjänstgjorde som en mycket verksam ordförande. I den sistnämndes berömda arbete The Code of Agriculture, som jag haft tillgängligt i den tredje upplagan (1821), avtryckes också Beatsons plansch och förklaringen till denna (plansch 7) och Appendix, s. 150—152; jfr även huvudarbetet s. 404 f., där det hänvisas till hannoveranska och franska förebilder). En antydning om att det här icke gällde en absolut nyhet får man, när Beatson s. 16 säger: ”I took this plan from a granary built on his own estate by a very respectable and intelligent gentleman in Cheshire, who has found it to answer to his most sanguine expectations.”

⁸ Juhlin-Dannfelt, Svenska Lantbruksakademiens historia I, s. 177.

⁹ W. Dybeck, Rankhyttan, 1923, s. 6.

5. Kornskruv vid Rankhyttan, Vika sn, Dalarna. (Foto förf. 1926.)

5. Silo at Rankhyttan, in the parish of Vika, Dalarna.

Denna anläggning synes stå närmare kornskruven från Kilsby.

H. Juhlin-Dannfelt avbildar en liknande kornskruv från Lövåsens gård i Stora Skedvi socken, Dalarna, och säger om sådana anläggningar: "Vid en del bruksgårdar finnas kvar s. k. kornskruvar, höga, oftast murade magasin med kvadratisk genomskärning och ett schakt genom husets hela djup, i vilket säden, som ifylles upptill och uttappas i botten, luftas genom tvärgående vågräta luft-

trummor, som utmynna genom väggarna — således i princip överensstämmande med nutidens spannmålssilo-magasin. De äro dock numera knappt i bruk." ¹⁰

En kornskruv har även enligt uppgift nyligen blivit räddad som museum i Hofors i Gästrikland; den skall dock nedtagas och flyttas till annan plats. ¹¹

Helt säkert ha ännu många flera dylika anläggningar funnits, och det är väl inte uteslutet, att några ännu kunna vara bevarade. Även dessa relativt sena ekonomibyggnader äro att betrakta som monument över viktiga etapper i vårt näringslivs historia. Om de också inte annat än i undantagsfall kunna bevaras, äro de väl värda att i bild räddas åt eftervärlden, och man kan vara byggnadskonstlenten Rystedt tacksam, att han fäst uppmärksamheten på detta jordbruks-tekniskt-historiskt intressanta ämne.

¹⁰ Dalarnas lantbruk 1929, s. 51 f. Bilden, som visar hur en säck hissas upp med häst och talja, reproduceras både s. 52 och s. 240.

¹¹ Fataburen 1948, s. 221 och Från Gästrikland 1948, s. 70. — En i Tekniska museet förvarad modell av "torkria och spannmålsmagasin enligt A. N. Edelcrantz' konstruktion", som tillhört Kungl. Modellkammaren, visar likheter med kornskruvarna. Det är emellertid ovisst, från vilken tid den härrör. Edelcrantz återkom från sin engelska studieresa 1804 och har kanske uppfört magasinet vid den av honom innehavda och drivna Eldkvarn i Stockholm. I Vetenskapsakademiens handlingar 1812 lämnar han en beskrivning på en av honom uppfunnen torkmaskin för spannmål, som varit i bruk vid Eldkvarn under två år (s. 157—165). Här beskrives emellertid inte själva magasinet, som av modellen att döma bör ha varit mycket stort och uppfört av tegel. Jfr Torsten Althin i Teknisk tidskrift 65, 1935, s. 447 f.

Some Swedish Silos

Starting from a work by Folke Rystedt, "Silos, their origin and development", etc. (Karlstad 1948), the author mentions some examples of early silos in

Sweden, to which attention has not been given before. Underground silos have been found impracticable in our climate, but silos operating on the principle of

having the grain exposed to effective ventilation have not been unusual. As early as 1768 there was, at a foundry in the province of Uppland, a granary where the air was blown through the grain by aid of bellows, according to the invention by Duhamel-Dumonceau. The most usual, however, have been the large, log-timbered or bricked towers, which are considered to have been invented by Sir John Sinclair; in any case they can be traced back to an invention, published in

“Communications to the Board of Agriculture”, 1797. In Sweden they have been in use especially in manorial estates and industrial works in Central Sweden; and in certain cases it can be observed, how relations with England have stimulated their use.

In conclusion the author dwells upon the value of these comparatively late buildings as monuments of important stages in the history of our national production.

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

STEN CARLSSON: *Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700—1865. Studier rörande det svenska ståndssamhällets upplösning.* Gleerups förlag, Lund 1949. XXXI + 368 sidor. Häft kr. 12:—.

Trots den starka utvidgning av det historiska forskningsområdet, som har ägt rum under det senaste halvsekle, är det några sidor av gångna tiders verklighet som blivit föga beaktade av forskningen i Sverige. Detta gäller främst socialhistorien. I de övriga nordiska länderna har man nått förhållandevis långt på detta område, särskilt kanske i Finland, där Gunnar Suolahti på sin tid gjorde en banbrytande insats och där den vetenskapligt bedrivna socialhistorien nått resultat av mycket betydande värde. I Sverige däremot har de socialhistoriska verken sedan lång tid tillbaka med få undantag haft en mer amatörmässig karaktär, om de inte rent av skrivits utifrån en partipräglad grundåskådning och mer eller mindre tydligt varit avsedda såsom inlägg i den politiska debatten. Även om vi tror oss veta åtskilligt om äldre tiders sociala förhållanden, är denna kunskap därför ofta svagt underbyggd och föga exakt. I de flesta fall har den saknat det statistiska underlag, som är en oundgänglig förutsättning för bedömandet av samhällsföreteelsers räckvidd och relativa betydelse.

Mot bakgrunden av dessa förhållanden ter det sig berättigat att betrakta Sten Carlssons arbete såsom ett tecken på att den svenska efterblivenheten på det socialhistoriska forskningsområdet skall kunna komma att hävas. En historiker, som fått den bästa metodiska skolning som står att erhålla i Sverige, har givit sig i kast med en central socialhistorisk uppgift och löst den på ett sätt som ur metodisk synpunkt fyller mycket höga krav; det torde inte ligga någon överdrift i att beteckna hans arbete som för svenska förhållanden banbrytande. Omsorgsfull källbehandling, inträngande källkritik, omutlig respekt för källornas vittnesbörd och en — i socialhistoriska sammanhang lika ovanlig som erkännansvärd — strävan efter största möjliga objektivitet ha också blivit några av arbetets främsta karakteristika. Det kan inte råda någon tvekan om att det utgör ett mycket betydelsefullt bidrag till kannedomen om den inre utvecklingen i Sverige under den tid det behandlar.

Till stor del ligger arbetets värde i att det i detalj belyser vissa drag i en utveckling, som förut var känd blott i huvudsak. Ett referat av förf:s viktigaste resultat skulle alltså inte på långt när göra hans framställning rättvisa. Här skall därför endast framhållas att hans undersökning berör sådana ting som de ofrälse ståndspersonernas numerär under olika tider, adelns och de ofrälse positioner inom administration och försvar, frälsejordens

gradvisa övergång i ofrälse händer och frekvensen av giftermålsförbindelser mellan adel och ofrälse. Ett par jämförelsevis korta avsnitt är ägnade åt mer preliminära undersökningar av prästerskapets sociala rekrytering och giftermålsförbindelser samt studenternas rekrytering och levnadsbanor; det senare avsnittet är dock ytterst summariskt. Sina resultat sammanfattar förf. i en kronologisk översikt av ståndsutjämnings gång, varvid även försök göres att förklara utvecklingen. I mera löst sammanhang med det föregående står ett kapitel kallat Ståndskänslans uppluckring inom riksstånden 1800—1865, samt ett följande med rubriken Representationsreformens omedelbara följder.

För undertecknad ter det sig som ganska klart, att arbetets tyngdpunkt är att söka i de kapitel, som skildrar den fortgående söndervittringen av adelsståndets ställning såsom ekonomiskt, socialt, politiskt och administrativt ledarskick. Här har det statistiskt användbara källmaterialet flödat rikast, och siffrorna är i regel tillräckligt stora för att tillåta en mera detaljerad analys. Förf. har som det vill synas på ett övertygande sätt klarlagt dels en utpräglad periodicitet i utvecklingsförloppet, dels ett antal regionala olikheter, vilka väl överensstämma med vad man i övrigt tror sig veta om förhållandena i olika delar av Sverige. De vid flera tillfällen upprepade försöken att konservera ståndsskillnaderna, t. ex. på 1720-1760- och 1770-talen samt efter Gustav III:s död och efter 1809 års statsvälkning, får på detta sätt en ny belysning liksom de oprivilegierades ofta hetsiga reaktion mot försöken att låsa fast utvecklingen. Särskilt 1789 års privilegieutjämning blir mångsidigt behandlad; dess stora betydelse för den följande utvecklingen är också, som det vill synas med all rätt, särdeles starkt poängterad.

Över huvud taget innehåller detta avsnitt en mängd värdefulla fakta och slående iakttagelser. Men det visar också, ehuru mindre tydligt än ett senare kapitel, hur vanskligt det är att komma till rätta med ett socialhistoriskt forskningsmaterial, om anknytningsarna till den ekonomiska historien inte är tillräckligt många och tillräckligt starka. Vår kännedom om den ekonomiska utvecklingen efter det stora nordiska kriget och fram till det indu-

striella genombrottet på 1800-talet är ännu alltför fragmentarisk, för att en sådan anknytning skulle kunna göras så fast, att socialhistoriska utvecklingsförlopp skulle kunna mer än högst summariskt förklaras med hänvisning till bakom desamma liggande ekonomiska realiteter. Resultatet kan bli, och tenderar med all säkerhet att bli, att man tillskriver andra, bättre kända faktorer en större relativ betydelse än de sannolikt ha haft. I sämsta fall kan en bristfällig kännedom om de ekonomiska förhållandena medföra, att man tillskriver dem en helt annan verkan, än de rimligen kan ha utövat. Ätminstone i ett sammanhang tycks förf. ha råkat ut för den malören.¹

I princip är det dock endast en sida av framställningen i detta avsnitt, som synes inbjuda till direkt motsägelser, och det är möjligt att det här närmast är fråga om en formulering. Förf. talar gång på gång om hur adeln trängdes tillbaka från den ena positionen efter den andra. I vissa fall, då adeln på politisk väg tvingades att uppge förmåner vilka betraktades som — eller voro — dess privilegier, var det givetvis fråga om ett verkligt tillbakaträngande. Men kan man därutöver tala om hur adeln som jordägare trängdes tillbaka av de ofrälse i det ena landskapet efter det andra och hur den trängdes tillbaka i det ena regementet och det ena ämbetsverket efter det andra? Ger inte detta en föreställning om en ständigt aktuell socialt betoad målmedvetenhet hos de ofrälse såsom socialgrupp, vilken knappast är sannolik och i varje fall inte är styrkt i källmaterialet? Är det inte ägnat att undanskymma det faktum,

¹ Sälunda görs det gällande, att den besuttna adeln hade lättare att bära inflationsperioderna än de övervägande obesuttna ofrälse ämbetsmännen och vissa andra ofrälse ståndspersoner. Ingenta påståendet torde vara riktigt. I den mån ämbetsmännens löner voro indelta, uppbars de in natura eller efter markegång, vilket gjorde dem tämligen oberoende av prisstegringen. Åtskilliga av de ofrälse ståndspersonerna, som drev affärer av ett eller annat slag, hade goda möjligheter att göra spekulationsvinster i samband med inflationerna, möjligheter som många av dem också utnyttjade på ett lika skickligt som ogenerat sätt. Däremot är det givet, att innehavare av penningkapital kunde drabbas hårt av inflationerna, medan däremot de, som under inflationens fortgång belånade eller dessförrinnan hade belånat sin fasta egendom kunde dra betydande fördelar av penningvärdets fall.

att adelns numerär till följd av bl. a. att nyadlingarna starkt begränsades var alldeles för låg, för att den skulle ha kunnat fylla alla de poster, där den kunnat komma i fråga; att det alltså kan ha varit av fritt val som adeln koncentrerade sig på vissa vad man vore frestad att kalla försörjningsområden? Försäljningen av frälsejord till ofrälse måste å andra sidan ha varit ekonomiskt fördelaktigare för adeln än försäljning till enbart andra frälsemän, något som förf. också framhåller. Inte heller när adeln i första hand uppger sitt, på sina håll relativt obetydliga, innehav av frälsejord i vissa landsdelar, är det väl egentligen fråga om ett tillbakaträngande. Även där är det ju i stor utsträckning fråga om en koncentrationsrörelse. Återigen synes problemet varför denna fick just den konstaterade utformningen vara av dominerande intresse, varmed inte är sagt att enbart konstaterandet skulle sakna värde.

Över huvud taget skulle man kanske vilja sätta i fråga, om inte förf. har kommit att fästa något för stor uppmärksamhet vid det negativa draget, adelsståndets minskade betydelse i samhället, och för liten vid det positiva, det som bar upp hela utvecklingen: uppkomsten och tillväxten av gruppen ofrälse ståndspersoner? Om dem ger undersökningen i realiteten ganska magra upplysningar — i och för sig rätt naturligt med hänsyn till det bearbetade källmaterialets art — och en utvidgning av forskningen till att i större utsträckning gälla detta område skulle säkerligen ha tillfört framställningen åtskilliga synpunkter av betydelse. Så utomordentligt heterogen, som denna grupp har blivit enligt förf:s definition — den sträcker sig från ointroducerade adelsätter, oadliga avkomlingar till personer adlade enligt § 37 i 1809 års regeringsform och brukspatroner å ena sidan till "ståndens hederligare betjänte" och "större gästgivare" å den andra — låter den sig endast med svårighet behandla som en enhet, även om den yngre ständsstatistiken sammanfattade alla dessa grupper under en beteckning. Å andra sidan skall det villigt medges, att det är svårt att se, hur källmaterialet skulle kunna tillåta den önskvärda differentieringen. Vad som här har sagts har därför närmast haft till ändamål att fästa uppmärksamheten på en ännu bestående lucka

i vårt vetande rörande dessa ting och innebär förvisso inget krav på att förf. skulle ha fyllt även den.

Den kronologiska sammanfattningen av utvecklingen synes mig vara det minst lyckade partiet i arbetet, inte därför att samlandet av de olika trådarna skulle vara obehövt, utan därför att luckorna i vårt vetande om de kompletterande sidorna av förloppet blir mest kännbara i samband med försöket att teckna ett fylligare orsakssammanhang; i viss mån också därför att avvägningen av de många orsakskomplexen mot varandra även i allra bästa fall skulle erbjuda mycket stora svårigheter. Huruvida politiska, personliga, ideologiska, ekonomiska eller andra motiv i olika sammanhang har spelat huvudrollen, torde höra till det ovetbara. Förf. delar av allt att döma åtminstone i huvudsak denna uppfattning. Han uttrycker sig i regel med stor försiktighet och lämnar möjligheter öppna för andra tolkningar. Men trots detta är det svårt att värja sig för intrycket, att det är vad som sägs i detta kapitel som i första hand torde komma att modifieras genom den fortsatta forskningen, medan de tidigare avsnitten av boken mänskligt att döma kan väntas ha bestående värde långt fram i tiden.

Avslutningsvis skall ännu en gång sägas, att Sten Carlssons studier rörande det svenska ståndssamhällets upplösning förefaller att vara ett arbete av ovanligt hög kvalitet. Med hänsyn till de sällsynt goda förutsättningar för forskningar av detta slag, som förf. äger, vore det synnerligen önskvärt, att han ville fortsätta sitt arbete på detta område och att han såsom akademisk lärare kunde locka andra historiker att ägna sig åt det.

Ernst Söderlund.

BJÖRN HELMFRID: *Tiondelängderna som källa till ett byalags ekonomiska historia.* LT:s förlag, Stockholm 1949. 183 s. Häft. kr 10:—.

Björn Helmfrids arbete om tiondelängderna är en specialundersökning för en historik över Ståthöga by i Ö. Eneby, vilken socken numera ingår i Norrköpings stad. Inriktningen på en enda, tämligen liten by med 2

å 3 åbor medför både fördelar och nackdelar. Forskaren blir i detta fall i stånd att grundligt genomarbeta allt material, som berör byn ifråga, och detta är en betydande fördel. Är undersökningsområdet stort, händer det tyvärr ofta, att materialet bereder oöverkomliga svårigheter, och följden blir då ibland en hastig dom över själva källmaterialet, vilket utan inträngande analys avfärdas som ovederhäftigt och oanvändbart. Rör man sig med ett litet område, har man större möjligheter att allsidigt pröva materialet och avvinna det allt det har att ge. Åtskilliga forskare inom ekonomisk historia och historisk kulturgeografi ha förmodligen haft planer på att i detalj följa utvecklingen inom en lämplig by. Jag anser det vara värdefullt, att Helmfrid kunnat förverkliga denna tanke.

Arbetet med ett mycket litet område medför emellertid även bestämda nackdelar. Helmfrid har själv framhållit, att byalagets utveckling måste tecknas mot en större bakgrund. Han har därför bearbetat tiondelängderna för Ö. Eneby socken och meddelar i stor utsträckning parallella uppgifter för Ståthöga by och för hela socknen. I vissa fall har även annat jämförelsematerial använts. Förf. har därigenom enligt min uppfattning fått ett gott grepp om den föreliggande undersökningens huvudproblem, nämligen tiondelängdernas källvärde. Undersökningens bas har emellertid, såvitt jag kan döma, varit för smal för en hållbar behandling av vissa sidoordnade problem.

Huvudsaken är emellertid tiondelängderna. Förf. behandlar samtliga bevarade längder från Ö. Eneby under tiden 1556—1753, summa 134 st. Serien börjar med en längd i Prostarnas tionderäkenskaper 1556 och slutar med att socknen fick fast tionesättning 1754. I arbetets huvudkapitel "Kontroll- och uppbördsmetoder" ger Helmfrid en värdefull översikt av tiondeförordningarna och av den lokala kontrollen och uppbörden. Han undersöker därvid punkt för punkt, om de nya förordningarna efterlevdes och om de medförde ökad effektivitet i tionderedovisningen. Helmfrid konstaterar därvid, att överhetens åtgärder icke tyckas ha haft något direkt och omedelbart inflytande på redovisningens fullständighet. Det förefaller visserligen, som om 1638 års bestämmelser för tiondeinspektörerna med

hög provision vid förbättrad redovisning skulle ha medfört en omedelbar verkan. Tiondesummorna stiga nämligen kraftigt. Men Helmfrid framhåller, tydligen med rätta, att man här gynnades av turen. De höga tiondevärdena kvarstå även några år efter tiondeinspektörernas avskaffande 1644, och de ha i verkligheten främst sin naturliga förklaring i en följd av goda skördar.

Denna del av undersökningen ger som resultat, att tionderedovisningen under hela skedet, möjligen dock (enligt Helmfrid) med undantag för en period under 1600-talets senare hälft, äger samma jämna kvalitet, och att tiondens växlingar ske parallellt med det varierande skörderesultatet. Det är betydelsefullt, att Helmfrid nått fram till denna uppfattning efter en ingående granskning av redovisnings- och kontrollmetoderna. Tidigare ha andra forskare på olika vägar kommit till ungefär samma resultat utan att dock i allmänhet ha ägnat tiondeförfattningarna någon mera ingående uppmärksamhet.

Den källkritiska huvudfrågan beträffande tiondelängderna är dock icke om tiondesummorna variera parallellt med skördeutfallet. Det väsentliga är att avgöra, om det är möjligt att beräkna tiondegivarnas verkliga årsskördar genom att multiplicera uppgifterna i kronotiondelängderna, det är dem man vanligen har tillgång till, med 15. Helmfrid besvarar den frågan med ja, under tillfogande av vissa tämligen obetydliga reservationer. Han har haft tillfälle att för några år kontrollera Ståthöga bys tionde genom jämförelse med uppgifter i Norrköpings tullräkenskaper. Överensstämmelsen är god, i några fall rent av mycket god. Även annat material av tämligen varierande art har indragits i diskussionen i syfte att belysa de absoluta tiondevärdenas tillförlitlighet. I några fall förefalla mig kombinationerna väl djärva, men det kvarstår dock ett bestämt intryck av att Ståthögas tiondevärden i det hela utgör en tillförlitlig grund för beräkning av byns totala skördar. Helmfrid ansluter sig här till och stärker ytterligare den uppfattning om tiondelängdernas källvärde, som uttalats av vissa av de forskare, dock ingalunda alla, som under senare år behandlat detta material.

Den som i detalj studerar tiondelängderna, observerar snart, att vissa talvärden återkom-

ma alltför ofta i fråga om antalet skylar (rökar) och i provtröskningens resultat (kannor eller fat per skyl). En avrundning eller normalisering har ägt rum för att underlätta uträkningarna. Helmfrid har ganska ingående studerat denna normalisering och därvid gjort sannolikt, att den endast med några få procent har påverkat redovisningens resultat.

Om man som Helmfrid accepterar tiondevärdena som en användbar bas för att bestämma de ungefärliga skördarna, blir det naturligt och nödvändigt att ställa frågan: "Täckte tiondelängdernas medelskördar byalagets spannmålsbehov?" Helmfrid gör för vissa år en överslagskalkyl över byns spannmålsförbrukning. Avrad, tionde och utsäde känner han med fullt tillfredsställande noggrannhet. Återstår den personliga konsumtionen. Helmfrid antar, att byns invånarantal motsvarade 5 fullvuxna personer (konsumtionsenheter) per hemman. Den sannolika konsumtionen per person och år diskuteras med ledning av vissa jämförbara utspisningsstater, varvid Helmfrid gör sig till tolk för den uppfattningen, att utspisningsstaternas spannmålskvantiteter måste uppfattas som en del av vederbörandes lön och att differentieringen inom utspisningsstaterna beror av löneställning och icke av personlig konsumtionsförmåga. Helmfrid kommer till det resultatet, att Ståthögas spannmålsskörd enligt tiondelängderna oftast mer än väl täckte en rimlig personlig årskonsumtion av tre tunnor per fullvuxen person. Under perioder med många svaga skördar, t. ex. 1690—1730, måste man dock nöja sig med åtskilligt mindre. 1—1½ tunna per person torde det ha blivit även under den svåraste tiden. Med hänsyn till att Ståthöga ligger inom ett utmärkt spannmålsdistrikt förefaller Helmfrids resultat på denna punkt mycket rimliga.

Helmfrid framhåller i arbetets slutord, att "vi på goda grunder kunnat konstatera att tionderäkenskaperna i en typisk, spannmålsproducerande socken visat sig hålla måttet". Omdömet bör visserligen icke utan vidare generaliseras. Varje forskare får pröva tillförlitligheten av materialet inom sitt eget undersökningsområde. Men det är tydligt, att varje mera ingående granskning av detta material är ägnad att öka tilltron till detsamma, i varje fall inom de områden, där tionde be-

stämdes efter räkning av skylarna på fältet jämte följande provtröskning för att utröna, hur mycket skylarna det året gav i säd. Helmfrids undersökning av tiondeförfattningarna och av redovisningen och kontrollen gör det lättare för forskarna att på ett korrekt sätt använda tiondelängderna även inom andra områden.

När jag nu till slut, efter detta uppriktiga erkännande av Helmfrids arbete, tillfogar några mera kritiska anmärkningar, vill jag först understryka, att det därvid rör sig om problem, som Helmfrid tangerat i sin undersökning, men vilka i själva verket äro av den arten, att det icke finns några möjligheter att tillfredsställande behandla dem med material endast från en by eller en socken. Det gäller i verkligheten en ofrånkomlig grundforskning för vidare ekonomisk-historiska och kulturgeografiska undersökningar. Några av uppgifterna äro av den arten, att forskarna hittills oftast skjutit dem åt sidan såsom alltför besvärliga och irriterande. Det är kanske just de uppgifterna, som främst behövde angripas.

Jag nämner först de metrologiska problemen. Helmfrid anser sig icke ha haft anledning att diskutera tunnans absoluta storlek, "detta så mycket mindre som under den avhandlade perioden en enda skiftning förekommit på detta område, nämligen då 1665 års förordning om mått, mynt och vikt började tillämpas". Diskussionen av tionderedovisningen och skördeutvecklingen under 1600-talets senare årtionden skulle dock ha vunnit avsevärt i fasthet, om det hade varit möjligt att visa, hur tunnans förändrades i Östergötland efter 1665. Helmfrids framställning förutsätter rent av på flera punkter, kanske oreflekterat, att tunnemåttet var oförändrat under hela undersökningsperioden. I ett sammanhang göres t. ex. en direkt jämförelse mellan utsädesuppgifter från 1560 och 1687. Det finns dock i själva verket vissa detaljer i materialet, som kunde göra det nödvändigt att undersöka, om icke spannmålsmättet för Östergötlands del genomgick vissa bestämda förändringar även före 1665. Det besvärliga är, att tunnans ända fram till 1665 höll 48 kannor. En ändring av kannornas antal skulle nog ha föranlett en eller annan anteckning i längderna och skulle ju dessutom omedelbart

framgå vid kontrollsummeringarna. Det är avsevärt mindre sannolikhet för att finna ett direkt vittnesbörd om en ändring av måtten, då indelningen förblev densamma. Vad som här har sagts om spannmålsmättet gäller även andra mått. Helmfrid jämför i ett sammanhang 13,122 kvadratalnar (ett öresland) från tiden omkring 1590 med 14,000 kvadratalnar (ett tunnland) 50 år senare. Det kan vara möjligt, att man redan 1590 använde Rydaholmsalnen (eller Stockholmsalnen) i Östergötland, och då är jämförelsen korrekt. Men det är en sak som behövde undersökas.

Det är visserligen irriterande, men det är dock ett faktum, att utan grundliga och energiska undersökningar av måttförhållandena förbli alla jämförelser mellan och schematiska omräkningar av äldre kvantitativa uppgifter vetenskapligt ohållbara och ofta grundligt vilseledande.

En annan mera begränsad men lika ofrånkomlig grundforskningsuppgift gäller arealredovisningen på de äldre geometriska kartorna. Det är en komplicerad sak, och jag skall här antyda endast ett par delproblem bland många. Helmfrid har planimetermätt Ståthögas åkergården på De Rogiers karta från slutet av 1630-talet och fått värden, som åtskilligt avvika från dem, som De Rogier själv anför. Avvikelsen kan ha flera orsaker, och förklaringen kan vara enkel eller svåråtkomlig. Men innan man börjar diskutera orsakerna, borde man undersöka, om avvikelsen är statistiskt säkerställd. Man bör alltså bestämma medelfelet vid de ytmätningar, som 1600-talets lantmätare utförde på sina kartor. Det för detta ändamål användbara materialet är visserligen icke så stort som önskvärt kunde vara, men vissa resultat torde dock stå att vinna.

Visar sedan undersökningen, att avvikelsen mellan kartuppgifterna och planimetermätningarna är av systematisk natur och icke endast en följd av slumpartade mätningsfel, blir nästa uppgift att fastställa avvikelsens orsaker. I vilket fall som helst är det en viktig grundforskningsuppgift att undersöka de äldre geometriska kartorna i fråga om skala, längdmått, åkerredovisning m. m. Helmfrid har sökt att förklara avvikelsen mellan planimetermätningen och De Rogiers åkerarealer genom att borträkna de på kartan markerade

dikena, vilkas medelbredd befinnes vara 6 à 7 alnar. Detta är just en sådan detalj, som borde göras till föremål för systematisk undersökning i ett stort material. Det är särskilt två problem, som därvid kunde utredas. Det ena är dikningens verkliga omfattning och natur i olika delar av landet före den "agrara revolutionen". Man får icke utan vidare uppfatta mellanrummen mellan åkertegarna på de äldre kartorna som diken. I vissa kartbeskrivningar göres skillnad mellan diken och åkerrenar, vilka på kartan kunna vara markerade på exakt samma sätt. Ett systematiskt studium av litteratur och kartor beträffande åkerdikningens utveckling skulle säkert ge många värdefulla upplysningar om vårt äldre åkerbruk. Det andra problemet, som jag åsyftade i det föregående, avser just de gräsrenar, vilka i äldre tid omramade åkertegarna och vilka hade sin praktiska betydelse vid åkerarbetet som vändtegar och primitiva gärdsvägar. Frågan är först, om dessa gräsrenar vid Östergötlands medeltida strikta solskifte inräknades i den geometriskt reglerade åkerarealen. Besvaras den frågan jakande, och det förefaller mig rimligt (motiveringen härför måste emellertid av utrymmesskäl sparas till annat sammanhang) blir nästa uppgift att undersöka, hur det tidigare 1600-talets lantmätare uppfattade saken.

De under senare år publicerade och nu pågående undersökningarna om det äldre svenska åkerbrukets åkerarealer, åkerindelning och utsäde gör det synnerligen motiverat att energiskt arbeta med den svåra men mycket givande grundforskningen om de äldre jordetalens reella innebörd. Hemmanen i Ståthöga by voro gammalt frälse och saknade byamål. Helmfrid har därför icke haft anledning att annat än i förbigående beröra dessa frågor. Det förefaller mig dock säkert, att en självständig och systematisk grundforskning beträffande de äldre jordetalen även kommer att skänka en annan belysning av de tidigare uppgifterna om avrad och utsäde i Ståthöga by än vad Helmfrid nu har kunnat ge.

De frågetecken, som jag vid läsningen haft anledning att sätta i marginalen, ha så gott som alla sin egentliga orsak i att den positivt kritiska behandlingen av det kamerala materialet i verkligheten är av mycket sent datum. Helmfrid delar samma, endast delvis ange-

näma, lott som åtskilliga av oss andra, som arbetat med detta material. Vi ha varit för tidigt ute. Vi ha fallit i åtskilliga lömska fällor. Men vi ha efter hand lärt oss att förstå materialets stora inneboende värde. Och vi, även här är självfallet Helmfrid inbegripen, ha fått vara med om att inringa de grundforskningsuppgifter, vilka nu behöva lösas för att möjliggöra en fullständig ekonomisk-historisk och kulturgeografisk analys av det kamerala materialet. I förbigående bör det kanske anmärkas, att många partiella användningar av materialet naturligtvis äro av den arten, att hållbara resultat vinnas utan här antydda källkritiska undersökningar.

Jag har betecknat dessa undersökningar som "grundforskning" av två skilda orsaker. Den första ligger innesluten i själva ordet grundforskning. Det gäller allmänna och grundläggande studier av materialets inre halt. Liksom tekniken bygger på den naturvetenskapliga grundforskningen, har den ekonomiska historien och kulturgeografien att vid behov falla tillbaka på den kamerala grundforskningen. Men denna grundforskning är i stor utsträckning icke i och för sig i egentlig mening ekonomisk historia eller kulturgeografi. Detta är det andra skälet till att det är lämpligt att ge den en särskild beteckning.

Den kamerala grundforskningen omfattar naturligtvis betydligt mera än de frågor, som jag här haft anledning att nämna i anslutning till Helmfrids arbete. Dess ställning i förhållande till andra vetenskaper, och jag tänker här särskilt på ekonomisk historia och kulturgeografi, för lätt med sig, att den kommer att bedrivas endast partiellt och ur synpunkter, som från fall till fall dikteras av andra hänsyn. Vid dessa partiella utredningar riskerar man att tappa bort de större sammanhangen, som kunde skänka djupare inblickar i det behandlade materialet. För de "tillämpande" vetenskapernas egen skull är det angeläget, att man nu inser den kamerala grundforskningens betydelse och energiskt befrämjar densamma.

Hade Helmfrid tagit lätt på problemen och skjutit undan obekvämt material, hade recensenten troligen icke fått anledning till de nu framförda anmärkningarna. Dessa utgöra i sin mån ett belägg för att Helmfrid arbetar

energiskt och kombinerar mångsidigt. Därför motses hans fortsatta forskningar med stort intresse.

David Hannerberg.

J. SILFVING: *Eksjö. Medeltidsstaden och Arent Byggmästarens stad*. II: 1—2. Jönköping 1949. 566 resp. 221 s., ill. Häft. kr 15:— resp. 5:50.

Direktör J. Silfving, numera bosatt i Stockholm, utgav 1946 en bok om Eksjö socken och stad under medeltid och vasatid, som vittnade om hans stora intresse för hembygdsforskning och hans djupa förtrogenhet med smålandsstaden och dess bygd. Det var ingen stadshistoria i egentlig mening, utan framställningen var snarare knuten till mera fristående undersökningar rörande åtskilliga medeltida fräresläkters gårdsinnehav i Eksjö socken. Silfving har nu utnyttjat dessa forskningar och ytterligare fördjupat dem för att ge en mera systematisk och sammanhängande skildring av Eksjö stads utveckling. Resultatet har blivit en imponerande bok på nära 800 sidor, som för fram den lilla stadens historia ungefär till stormaktstidens slut. Efter en inledning om den kamerala och rättsliga förvaltningen i häradet och en utredning av tingsplatsen Eksjö, vid vilken staden växte fram, behandlar förf. det medeltida Eksjö från den icke närmare bestämda tidpunkt under Erik av Pommerns regering, då orten enl. förf:s mening fick sitt första privilegiebrev, och fram till år 1568, då staden under nordiska sjuårskriget blev helt avbränd. Därefter följer en mycket detaljerad framställning av återuppbyggnaden under Johan III:s tid och stadens öden under 1600-talet. Volym två innehåller dels mera fristående uppsatser med kulturhistoriskt stoff, försedda med talrika utdrag ur otryckta källor, dels en utförlig och värdefull notapparat.

Silfvings Eksjöhistoria vittnar i främsta rummet om en osedvanligt omsorgsfull materialinsamling. Icke endast tryckt litteratur och de offentliga arkivens samlingar ha avvunnits alla tänkbara uppgifter om Eksjö och Eksjöbor, utan förf. har också sträckt sina studier till privatsamlingar och idkat en omfattande föremålsforskning. Hans behandling av källmaterialet synes mestadels vittna om

kritisk sans; på de punkter, där han har anledning att utförligt granska gängse uppgifter i litteraturen och kommer till nya resultat — t. ex. beträffande stadens brand 1568 — vila dessa av allt att döma på säker grundval. De svårigheter, som det medeltida källmaterialet erbjuder ur källkritisk synpunkt, bemästrar förf. också tämligen väl. Någon gång förekommer dock väl hastiga slutledningar, inte minst när det gäller det svåra problemet att identifiera medeltida personer. Att den Håkan Fot, som förekommer i ett brev av år 1439, förklaras "med säkerhet" vara densamme som en 1404 och 1409 nämnd Håkan jägare, är sålunda ingen identifikation utan en gissning — mer eller mindre sannolik.

Enligt anmälares uppfattning ligger Silfvings styrka i den stora säkerhet, med vilken han behandlar det topografiska materialet, antingen det gäller att bedöma utsträckningen av medeltidsstaden eller att utreda ägoförhållanden i socknen. Han tycks känna bygden och staden in i minsta detalj — gårdar och hus, gator, gården och ängar — och han kan med en för en utomstående förbluffande säkerhet identifiera källornas mångskiftande uppgifter på detta område. Kapitlet "En rundvandring i 1600-talsstaden" utgör ett fullgott vittnesbörd om den stora möda förf. gjort sig i fråga om bebyggelsen: med ledning av Dukers 1600-talskarta och ett omfattande material ur domböckerna följer han tomt efter tomt i den gamla staden och redogör för gårdarnas skiftande öden. Detta torde vara en i vår stadshistoriska litteratur sär egen företeelse, och även om främlingen kanske har litet svårt att följa med på rundvandringen, bör stadens nuvarande invånare ha stor glädje av den.

Även det personhistoriska inslaget i boken är värt allt erkännande. Förf:s genealogiska och släkthistoriska intressen äro påtagliga. En oöverskådlig rad borgare och stadsinvånare passera revy, identifieras och placeras — inte bara borgmästare och andra överhetspersoner utan hantverkare och handlande, knektar, änkor och arbetsfolk av alla de slag. Man undrar ibland, om förf. icke gått litet väl långt i detta avseende: det kan inte hjälpas, att de många namnen understundom trötta och försvåra överblicken. Vid skildringen av stadens hantverkare hade det exempelvis

varit av större allmänt intresse att få en mer samlad bild av hantverkets villkor i staden och hantverkeriernas art än den långa raden namn på alla dessa yrkesutövare.

Över huvud taget kan det nog konstateras, att arbetet lider av en viss svaghet, när det gäller att dra mera generella slutsatser av utvecklingen på olika områden i Eksjö eller att samordna denna med förhållandena i andra svenska städer av samma storleksordning. Man får med andra ord i Silfvings verk veta åtskilligt, både stort och smått, om Eksjö i gamla tider, men en viss brist på systematik gör, att verket icke är särskilt ägnat att belysa den stadshistoriska utvecklingen i vårt land. Speciellt gäller detta de kapitel, som behandla stadsförvaltningen, stadens ekonomi och drätsel, dess förhållande till kronan i skilda avseenden, etc. När förf. skall redogöra för de pålagor, som vilade på borgerskapet, blandar han exempelvis samman statliga och kommunala skatter på ett ganska förvirrande sätt; för tullar och acciser av olika slag redogöres i helt annat sammanhang, och man får över huvud icke någon fast bild av de bördor, som 1600-talets svenska småstadsborgare hade att bära. Det rikhaltiga stoffet torde här ha kunnat behandlats på ett mera ändamålsenligt sätt. I de båda avdelningar om kyrkan och skolan, som avsluta första delen av verket, är denna svaghet mindre framträdande; de ytterst detaljerade framställningarna om dessa förhållanden ge på det hela taget en mycket initierad bild av utvecklingen.

Silfvings framställningssätt präglas av en viss tyngd. Denna beror icke minst på förf:s metod att fylla löpande text med långa utdrag ur källorna eller med avtryck av dokument och räkenskaper. Man torde kunna diskutera, huruvida icke en refererande framställning, åtminstone i vissa fall, varit lämpligare: i alla händelser hade den avsevärt underlättat läsningen. Anm. är helt överens med förf. om det värdefulla i att viktiga källor befordras till trycket men ifrågasätter, om detta icke borde ha skett i volym två, som ju delvis har karaktären av ett bilagsband. I övrigt framträder emellertid boken om Eksjö i en mycket förnämlig utstyrelse; både staden och förf. är att gratulera till de resultat, till vilka hans årslånga forskarmödor ha lett.

Wilhelm Tham.

REINHOLD OLSSON: *Norrländskt sågverksliv under ett sekel*. Nordiska museet, Stockholm och Sundsvall 1949. 176 s., ill. Häft. kr 10:—.

TORSTEN ALTHIN: *Wifsta varf 1798—1948*. Stockholm 1948. 192 s., ill.

Nordiska museet utgav förra året ett knippe Sägverksminnen, resultatet av en insamling av folkminnen på ett hittills obeaktat men specifikt och redan i utdöende statt arbetsområde. Det var enkla och okonstlade skildringar utan större anspråk men med äkthetens prägel. Av betydligt större format är det arbete inom samma område, som museet i år låtit utge, *Norrländskt sågverksliv under ett sekel*, författat av redaktören Reinhold Olsson, själv tidigare sågverksarbetare och son till en sågverksarbetare. Närmast har arbetet sammanställts för att hugfästa minnet av igångsättandet av den första norrländska ångsågen i Tunadal för jämnt 100 år sedan. I viss mån är framställningen uppbyggd kring denna sågs historia med disponenten Carsten T. Jacobsen (1856—1905) som myndig centralgestalt, men därefter vidgar sig framställningen till en rundmålning av hela Sundsvallsdistriktets utveckling under senare delen av 1800-talet. Arbetet röjer en djup förtrogenhet med tiden och miljön och bygger på ett omfattande, under en 30-årig forskningsverksamhet insamlat material av tryckta och otryckta källor såväl som muntliga traditioner och berättelser; många intervjuer såsom den med Isak Boström om strejken 1879 äro röster från ett längesen förflutet, som man är tacksam för att de blivit bevarade.

Arbetets tyngdpunkt ligger som titeln anger i skildringen av sågverksarbetarnas liv och förhållanden. Instruktivt och levande behandlas i olika kapitel arbetslivet, det gamla sågverkssamhället, arbetarnas rekrytering och levnadsvillkor, de sociala rörelserna, strejken, emigrationen m. m. Utom den stora värmländska och finska tillströmningen till sågverksdistriktet påpekar författaren förekomsten av ett starkt norskt inslag särskilt bland den tekniskt kunniga personalen. Utredningen om lönerna på 1860-talet ger en god bild av skillnaden mellan olika arbetarkategorier och avlöningsformer, och författaren konstaterar, att sågverksarbetarna icke lågo sämre

till än andra arbetargrupper i landet, något som även framgår av industriens stora dragningskraft. Uppgifterna om hemmens inredning och mathållning tyda också på en för tidens förhållanden dräglig levnadsstandard. Tidigt nog torde därvid vissa klasskillnader ha framträtt och i sammanhanget prisar författaren med all rätt den stora insats, som de duktiga husmödrarna gjorde för familjens uppehälle.

Förhållandena voro också olika vid olika sågverk. Det var förbluffande mycket, som framsynta och ansvarskännande sågverksägare redan på 1860- och 1870-talen gjorde för sina arbetare, från uppförande av skolor och kyrkor till inrättande av bolagsmagasin, senare hushållsföreningar, sparbanker och fattigkassor. Här överflyttades traditionerna från brukssamhällena till de nybildade sågverkssamhällena, och flera exempel anföras på det patriarkaliska förhållandet mellan arbetsgivare och arbetare liksom på de senares lojalitet och samhörighetskänsla med företaget.

Den stora brytningstiden kom med den ekonomiska krisen i slutet av 1870-talet och de nya folkrörelserna på 1880-talet. Den religiösa väckelserörelsen hade då i årtionden utgjort en förelöpare, som gjort sinnena mottagliga för tidens olika strömningar. Under strejken 1879 tillhörde de frireligiösa arbetarna de ledande, och strejklägrat liknade samtidens stora religiösa sammankomster — någon annan föreningsform var okänd. I författarens utförliga redogörelse framträda skarpt de två personligheter, som stodo emot varandra, lagens väktare, landshövding Treffenberg och Isak Boström, som av en tillfällighet kom att bli arbetarnas talesman. I mycket voro de lika, och deras sammandrabbningar synas ha slutat med ömsesidig högaktning. Författarens sympatier äro helt naturligt på arbetarnas sida men han söker även objektivt bedöma landshövdingens bevekelsegrunder och handlings sätt, och han betonar hans allvarliga försök efter strejken att skapa bättre förhållanden.

Författaren visar i detta som i andra fall prov på objektivitet och kringssynthet vid bedömningen av händelser och företeelser, som på sin tid voro föremål för upprörda och ensidiga omdömen, vilka stundom segt dröjt sig kvar in i våra dagar. Särskilt gäller detta

frågan om själva grunden för sågverksindustrin, exploateringen av skogen och bolagens stora skogsförvärv. Åren ha gett oss perspektiv på skedet, skriver författaren i det inledande kapitlet om Skogsindustriens bakgrund, och även om bolagsväldet också åstadkom allvarliga skadeverkningar, blev dock i det långa loppet sågverkspatronernas våldsamma framfart den hävstång, som lyfte upp det allmänna välståndet i Norrland, där befolkningen före mitten av 1850-talet levde under naturahushållningens knappa betingelser. "Måhända vågar man säga, att det var en tur för hela vårt lands ekonomi, att norrlandslagstiftningen kom så sent som den gjorde, ty hade den kommit under sågverksindustrins genombrottsår, hade den blivit ett allvarligt hinder för skogsindustrins utveckling." Ny eller uppseendeväckande är denna syn på problemet i sig själv icke, men det anmärkningsvärda och glädjande är, att erkännandet här kommer från en representant för vad man kanske vågar kalla arbetarsidan.

I Olssons arbete framhålles ofta Wifsta varf som föredömligt i fråga om en lugn och harmonisk utveckling och sociala åtgärder till arbetarnas bästa. Det var sålunda det enda sågverket kring Sundsvall, som var oberört av strejken 1879. I stor utsträckning berodde givetvis detta på en klok och framsynt bolagsledning, till en del säkerligen också på att företaget i ålder, traditioner och konsolidering låg så långt framför de andra. Företaget grundades 1798 med föregiven uppgift att bedriva arbete och förtjänst åt de personer, som lidit skada vid den stora Ragundakatastrofen, då Indalsälven ändrade lopp och Döda fallet bildades. Till 100-årsjubileet 1898 utgavs en minnesskrift författad av Holger Rosman, som i många avseenden varit grundläggande och förebildlig för senare företagsmonografier. Den är emellertid numera svår att få tag i, och de 50 år, som sedan förflutit, ha inneburit stora förändringar i det gamla företags utveckling. En ny historik är därför väl motiverad och förelåg till 150-årsjubileet 1948 i elegant utformning av chefen för Tekniska museet intendenten Torsten Althin.

Medan R. Olsson främst behandlar sågverkslivet ur arbetar- och samhällssynpunkt och Rosmans arbete i stor utsträckning ägnades åt de personhistoriska förhållandena,

skildrar Althin skedet huvudsakligen ur företagets synvinkel och ägnar stort utrymme åt den tekniska utvecklingen, vilken särskilt sätter sin prägel på den efter 1900 framväxande massindustrin och den begynnande organisk-kemiska industrien. Men även företagets äldre historia behandlas. Utvecklingen från varv till modern storindustri och tidens växlande krav personifieras välfunnet av de ledande gestalterna, den lärde grundaren, lektorn i Härnösand Pehr Hellzén och hans son Pehr Anders Hellzén, som 1827 inledde företagets skogsköp, nydanaren O. D. Weinberg (1855—1864), industribyggaren K. W. Sundblad (1907—1918) och skogsvårdaren J. W. R. Lilliestråle (1918—1948) m. fl. Lokalt blir framställningen mindre begränsad än Olssons. Å ena sidan åskådliggöres med briggen Helenas färder på världshaven instruktivt och roande den gamla varvsindustriens och rederirörelsens arbetsformer. Å andra sidan följes företagets successiva förvärv av ett "permanent kapital werck" i stora skogsområden i det inre av landet upp mot norska gränsen, till stor del inköpta från P. F. Heffner, pionjären inom Indalsälvens flodområde.

En kris inom företaget inträdde 1906, då aktiemajoriteten i det tidigare solida familjebolaget, "Norrlands lukrativaste sågverksbolag", en tid kom i den spekulativt anlagde William Olssons händer och därpå övertogs av Enskilda banken. Det därefter inledda konsolideringsprogrammet och övergången till massindustri, bär i hög grad Marcus Wallenbergs signatur, vars stora insats i detta som i flera andra fall har varit att i en brytnings-tid för den svenska industrien lämna möjlighet för en nyorientering och omläggning till högre förädling och att därmed återskänka företagen deras räntabilitet.

Både Olsson och Althin uppehålla sig ingående vid de första ångsågarnas tillkomst. Föga torde handlanden J. E. Söderberg ha anat, när han i anslutning till en ångkvarn i Tunaby lät uppföra en ångsåg att drivas som biindustri, då kvarnen ej utnyttjades, att detta skulle bilda epok och komma att firas som en stor händelse. I Wifsta varf hade anläggandet av en ångsåg diskuterats med klar blick för dess fördelar redan 1841 eller 1842 men realiserades ej förrän tio år senare

och blev då förekommet även av Mons ångsåg. I alla tre fallen samt i åtskilliga andra byggdes sågarna av civilingenjören Carl Anton Jensen, som hyllas som en av sågverksdriftens pionjärer i Norrland.

Bägge författarna taga för givet, att dessa ångsågar voro de första icke blott i Norrland utan även i Sverige och hela Norden. Någon undersökning härav har dock veterligen icke gjorts. T. Gårdlund, som väl senast varit inne på frågan om kännedomen i Sverige om de engelska ångdrivna träbearbetningsmaskinerna, och som uppvisat att ritningar av dem förevisades 1843 och att en hyvelmaskin beskrevs 1831, anför inget exempel på någon ångsåg i drift i Sverige före Tunadals. En uppgift, som anmälnaren hoppas att i annat sammanhang kunna närmare behandla, visar emellertid, att en ångmaskin redan omkring 1827 installerades i grosshandlaren C. F. Liljevalchs trävaruindustri vid Tegelviken i Stockholm, som 1830 utom faner- och andra maskiner drev två cirkelsågar och en vertikalsåg för bl. a. klyvning av stockar och tillverkning av bräder. Även om denna anläggning icke länge blev bestående och ej fick direkta efterföljare, varom man f. ö. ingenting vet, drages likväl därmed ångsågens första framträdande tillbaka omkring 20 år. Detta öppnar nya perspektiv på frågan om den äldsta svenska träförädlingsindustrien men förringar å andra sidan icke värdet av årets jubileum, då efter allt att döma ångsågen med Tunadalsanläggningen för första gången fick stadigt fäste i den landsända, som skulle bli dess klassiska område.

Holger Wichman.

E. INGERS: *Bonden i svensk historia*.
Del I 1943, del II 1948. LT:s förlag, Stockholm. 355 resp. 519 s., ill.
Inb. kr 10: — resp. 13: 50.

När förutvarande folkhögskolerektorn E. Ingers fick uppdraget att skriva den svenske bondens historia, fanns det förvisso många olika möjligheter att lösa uppgiften. Han har valt att skildra den svenske bonden som sam-

hällsmedlem och velat belysa bondens politiska insatser och sociala läge under gångna tidevarv. Men i sammanhang därmed har han sökt ge oss en bild av vår agrarhistoria, som han skildrat med hjälp av tidigare publicerade verk för äldre skedens vidkommande, medan han för det betydelsefulla 1700-talet gått till kamerala källor.

Egentligen är det underligt att ingen tidigare försökt ge oss en översiktlig framställning av bonden i svensk historia. Man kunde ha väntat att Carl Ifvarsons lantmannaparti skulle stimulerat någon av landsens söner till ett sådant verk. Eller bondeförbundet. Det blev i stället Lantbruksförbundets Tidskriftsaktiebolag som tog initiativet, och det var kanske naturligare.

Förf. understryker i förordet till del I att hans avsikt har varit "att åstadkomma en s. k. grundbok, lämpad att tjäna som underlag för vidare studier i detta mycket omfångsrika ämne". Det bör strax erkännas att han åstadkommit ett arbete som ur sådan synpunkt är mycket värdefullt. Här finner den historiskt intresserade en på det hela taget modern och vederhäftig framställning, skriven med en andlig spänst som är beundransvärd, i all synnerhet när man vet att förf. är i det närmaste åttio år.

Första delen bygger helt på tidigare publicerade arbeten, men förf. har läst sina skrifter med vaken kritik, och han har i regel lyckats väl skilja agnarna från vetet. Hans arbete röjer en ofantlig beläsenhet, den intelligenta och kritiskt vakna fackmannens beläsenhet.

Samma förtrogenhet med den historiska litteraturen röjes i andra delen, men för 1700-talets rikt facetterade agrarhistoria har detta sekels nästan moderna anhopning av lantushållningslitteratur icke räckt till; här har förf. känt ett behov av egna arkivstudier. Detta har varit mycket välgörande, men kanske har det bidragit att spränga ramen för arbetet — det var nog ursprungligen meningen att avverka bondens historia i två band. I andra bandet hinner förf. emellertid inte längre än till 1809. Man måste därför fråga, om det kommer en tredje del? Det vore förvisso välbetänkt med hänsyn till att mellan 1809 och vår tid ligger den väldigaste omvälv-

ning bondens historia kan uppvisa sedan forntiden.

Efter dessa allmänna synpunkter må det vara anmälarer tillåtet att närmare syna några detaljer.

Förf:s kloka skepsis beträffande Peter von Möllers uppfattning att cisterciensermunkarna skulle ha infört treskiftesbruket i landet (s. 183) delas helt av anmälarer, som däremot vill sätta ett frågetecken beträffande förf:s förklaring av den höga smörhalten i mjölken på 1500-talet. Det finns intet som tyder på att man kärnat mjölken i oskummat skick och att "en hel del kärnmjolk följde med i smöret". Den höga fetthalten sammanhänger i stället utan tvivel med kreatursrasen. 1500-talets nötkreatur påminna mest av allt om den även till vårt land införda jerseyrasen, t. o. m. till färgen, och denna ras har som bekant en mjolk med fetthaltssiffror som äro fullt jämförbara med 1500-talets svenska siffror.

En av mina viktigaste anmärkningar mot Ingers för övrigt förtjänstfulla arbete är hans okritiska godkännande av Heckschers uppgifter om livsmedelsförsörjningen och konsumtionen av särskilt cereala födoämnen (s. 198 ff.). Detta accepterande är så mycket egendomligare om man håller i minnet vad förf. på s. 186 säger: "Boskapsskötseln spelade ännu på 1500-talet och långt senare en vida större roll inom bondenärningen än åkerbruket i egentlig mening." Jo, det är obestriddigt. Det är då märkvärdigt att förf. på s. 199 kan påstå att "spannmål, beredd till bröd, gröt och välling ingick däri (i födan) till flerdubbel proportion mot i våra dagar". Vi finna hur förf. (fortfarande efter Heckscher) på s. 200 låter svenska folket skölja ned dessa köpösa mängder mat med en kannan öl om dagen, och om vi antaga att det var ett spisöl med en maltstyrka av 1/5 tunna på 1 tunna öl, kan man räkna ut att på ett litet hushåll med endast tre vuxna bör ha använts minst 4 tunnor malt om året. De övriga tre människorna i normalhushållet ha säkerligen också förtärt öl, varför siffran är alldeles för liten, om den av förf. accepterade konsumtionssiffran är riktig. Vi få nog säga åtminstone 6 tunnor malt. Men var konsumtionen av bröd, gröt och välling "flerdubbel" större

än nu, bör man åtminstone räkna med dubbelt så mycket som statistiken före kriget visade, eller förslagsvis 3 tunnor spannmål per individ, dvs. för ett normalhushåll av 6 personer 18 tunnor, vartill kommer 6 tunnor malt, dvs. ialles 24 tunnor spannmål! Jag återkommer strax till dessa siffror.

När förf. (s. 224) berättar den gamla historien om hur alla svenskar från drängen och pigan upp till arvfurstarna och kungen fingo betala sin del i Älvsborgs lösen, har han alldeles glömt att berätta huru modern historieforskning i våra dagar klarlagt, att svenska kronan lånade nästan hela summan av holländarna.

På s. 330 få vi veta att det inte funnits någon motsvarighet till den svenska sockenstämman inom de dansk-norska landskap, som vid 1600-talets mitt blevo svenska. Häremot måste anmälarer göra en rad invändningar. Den omständigheten att man hade *sogner* i danelagen i England får väl anses visa, att ord och begrepp äro av förkristet ursprung. Vi veta vidare att i danska socknar, där ingen enskild patronus fanns, valdes prästen av menigheten. Efter reformationen överlät kungen f. ö. prästvaldet åt menigheten även i socknar, där han tidigare varit patronus själv. Anmälarer kan ur egna excerpter framleta uppgifter om sockenstämmor i Halland under dansk tid, t. ex. ur Faurås härads tingbog d. 12 maj 1631, där det omtalas ett uppträde som ägde rum "wed sognesteffne paa Allsiöe Kirchegaard". Exempler äro åtskilliga och ge icke rum för ovisshet.

På s. 127 i del II berättar förf. att man nyttjade en träklubba för att "jämna de plöjda fälten". I verkligheten var det för att fördela den hårda jorden, som bakats samman i kokor. Metoden är gammal och avbildas bl. a. i The Luttrell Psalter från omkring 1340. Numerä nyttjas cambrigdevält i stället för klubba.

På s. 151 ff. återkommer förf. till avkastningen. De här anförda siffrorna äro ytterst intressanta. "12 tunnors utsäde och äng till 30 lass hö" såsom normalt för helt hemman i Halland är emellertid mycket märkligt, om man jämför uppgiften med de tidigare anförda fantastiska konsumtionsuppgifterna. Ty på ett helt hemman bodde normalt fyra hushåll,

varav följer att vardera hade 3 tunnors utsäde. Anmälares egna undersökningar visa att avkastningen inte får räknas högre än 1:3, varför skörden blir 9 tunnor. Härifrån avgår först och främst 3 tunnor till utsäde och minst 1 till djuren. Till öl och brännvin gick lågt räknat 2 tunnor, varefter åtminstone $\frac{2}{3}$ tunna gick till tionde. Härefter återstår $2\frac{1}{3}$ tunnor till bröd, gröt och välling för sex personer. Det bör bli lite mer än 30 kg per individ och år, vilket är något mindre än de genomsnittssiffror anmälares erhållit på andra vägar. Men det ligger mycket nära mina siffror, så nära att skillnaden är omkring 10 kg per individ och år. När förf. på s. 160 inför Wohlins beräkning av fjärdingsbondens konsumtionssiffror, som rätt väl stämma med de här sist anförda, blir han rädd att Wohlin underskattat betydelsen av de nyodlingar som ägt rum sedan 1690-talet. Anmälares tror att förf. i stället överskattat betydelsen av dessa nyodlingar. Ty här ha vi nått fram till *de faktiska levnadsförhållandena, den verkliga konsumtionen, vid tiden före laga skiftet*. Att produktionen inom de viktigaste sädesbygderna på slätterna i Uppland, Västergötland och Östergötland kunde medge större konsumtion är naturligtvis riktigt, men för det första är detta tre undantagsbygder och för det andra behövde bönderna i sädesbygderna sälja sin mesta spannmål för att få andra varor, bl. a. animaliska födoämnen. För övrigt visar det välskrivna avsnittet om frihetstidens agrarpolitik, att förf. insett hurusom man vanligen bodde fler på hela, halva och fjärdedels hemman än jordeboken visar, en omständighet av största betydelse för bedömning av både produktion och konsumtion per capita.

Vad förf. säger (t. ex. s. 493) om huru skiftet inte bara slog sönder byarna utan även den *gemenskap*, som där var en ovärderlig tillgång, kan inte ofta nog upprepas.

Men om Ingers alltför lättvindigt accepterat Heckscher — vars stora lärdom ingen bestrider; det är bara synd att han inte känner till något om svensk lantushållnings förut sättningar — så är detta endast en liten detalj i ett stort och högst förtjänstfullt arbete, som jag beundrar och gärna vill rekommendera som en god "grundbok" — för att låna förf:s egen term.

Albert Sandklef.

ANNA-MAJA NYLÉN: *Folkdräkter*. Illustrationer efter dräkter i Nordiska museet av INGEMAR TUNANDER. Nordiska museet, Stockholm 1949. 143 s., 65 ill. i färg. Häft. kr 12:—.

Nordiska Museet har sendt ut en viktigt liten bok, en översikt över Sveriges folkedrakter. Boken har fargeplansjer med 65 drakter som alle fins i museet. De aller fleste av Sveriges landskap er representert.

Bortsett fra att boken bringer endel selvstendig nytt stoff og er ført a jour med forskningens siste resultater, er dens mål å bringe kunnskap til alle i bygd og by som setter pris på de gamle folkedraktene. Boken er et godt middel til å stanse forfuskning og utglidning av de folkedraktene som brukes i dag. Også forskeren vil sette pris på den sterke konsentrasjon av stoffet hvor en slipper å drukne i detaljer. Og boken viser utenverdenen et stykke Sverige. Draktene er noe av det verdifulleste og eiendommeligste i dette lands folkekunst. Folkedraktene har her en større fargeprakt, en lysere tone og som regel større bredde i flatene enn våre norske.

På vel 100 tekstsider har forfatteren klart å få med forbausende meget av konkrete opplysninger i en lett og underholdende form. Begynner man å bla i boken, leser man den ut i ett strekk. Slik kan bare den populære som kjenner stoffet til bunns.

Overfor de stadige forsøk på å skape bygdedrakter i strøk hvor der er litet eller intet igjen av tradisjon, hevder forfatteren at man da helst bør avstå fra å lage noen drakt.

Men er det i slike tilfelle et absolutt krav fra bygden, kan en komponere fritt, men helst i en "historisk" stil og gjerne med et visst hensyn til nabobygden. Det faller utenfor museets ramme å hjelpe til ved de nye komposisjoner eller å autorisere rekonstruksjoner som "ekte" bygdedrakter. Slikt henvises til hemslojdsforeninger m. m. I Norge har staten nedsatt en bunadsnevnd som skal gi råd og veiledning i slike spørsmål.

Dr. Nylén gir oss forståelse av hva en folkedrakt er for noe. Hva den betyr psykologisk og historisk. Generelle problemer blir berørt, og vi får et gløtt inn i det konglomerat av former som hver drakt består av. Vångabondens fra Östergötland har buksety-

pe fra 1600-årene og omtrent like gamle strømper, rock i slegt med 1300-årenes kolt og der-til vest fra 1800-tallet. Det er de mange kulturlag i en drakt som gjør studiet så interessant men vanskelig.

Forfatteren greier ut om hvert enkelt plaggs historie i kvinne- og bardedrakten, og likeså for fellesplagg. Man får vite hvordan draktene var til fest, sorg og arbeide. Ordforklaring er medtatt.

Plansjer med meget fyldige beskrivelser gir hver enkelt drakt som helhet. Denne del er det nye ved boken. Det har ikke i Sverige foreligget et noenlunde lett tilgjengelig verk om emnet med så mange fargebilder.

Å illustrere en bok med et så mangefarget og spraglet materiale som folkedraktene er en vanskelig sak. For å få til noe som er pent og ikke for dyrt blir det ofte til at en må normalisere fargene og dermed svekke dem. Tegneren har gått nokså langt. Fargen er ofte bare tilnærmet på en noe vek måte og det er gitt avkall på stoffligheten, fargens dybde og rikdommen av nyanser. Men verket har fått en vakker helhetstone. Boklig sett er tekst og illustrasjoner fint og kultivert avveiet.

Gunvor Ingstad Trøttestad.

R. BROBY-JOHANSEN: *Den danske Billedbibel. De middelalderlige Kalkmalerier i de danske Kirker.* Gyldendals, Köpenhamn 1947. 228 s., ill. Häft. D. kr 20:—.

Danmarks kyrkor äga en ofantlig skatt av medeltida målningar. Mycket är bevarat i orört eller restaurerat tillstånd, och åtskilligt av det, som i senare tid gått förlorat, känna vi genom teckningar från 1800-talets senare del av Kornerup, Magnus Petersen och andra. De romanska målningarna, som utgöra den konstnärligt vida betydelsefullare delen, ha fått sin historia klarlagd genom det standardverk, som Paul Nörlund ägnat dem. Under den äldre gotiska tiden omkr. 1250—1300-talets slut ha endast ett mindre antal målningar utförts men de, som bevarats till vår tid, stå ännu på en erkännansvärd konstnärlig nivå. Medeltidens sista sekel lyser med en

rik mängd av målningar, men konstnärlighe-ten i figurbehandlingen är nu mycket an-språklös.

De medeltida målningarna intaga i Dan-mark en helt annan ställning i landets konst-historia än de göra i Sveriges. Våra roman-ska målningar äro ju ingalunda talrika utan-för det under deras tillkomsttid danska Skåne. Våra ung- och höggotiska målningar äro få-taligare än Danmarks; i stället äga vi från denna tid ett monument av högre rang i målningarna i Södra Råda. Den stora mäng-den bevarade målningar tillhör även hos oss 1400-talet. Under denna period utvecklades i Uppsverige emellertid ett måleri av betyd-ligt högre konstnärlighet, under det måleriet i Götaland står på samma hantverksmässiga nivå som det samtida danska.

I ett avseende äro de folkliga målningarna från den sengotiska tiden likvärdiga med sina förnämre släktingar i sydligare länder, nämligen som illustrationer till den heliga histo-rien, gamla testamentet och helgonlegenderna. Det är därför i överensstämmelse med mate-rialets art som R. Broby-Johansen skildra dem som en dansk bilderbibel. Efter några in-ledande sidor, som förse läsaren med högst nödvändiga upplysningar om målningarnas förekomst och teknik, det tillstånd i vilket de bevarats, undergångna restaureringar samt en kort antydning om de väsentliga stilperio-derna, följer en efter bibelns innehåll ordnad bildserie försedd med för ändamålet tillrätta-lagda referat av bibeltexten. Även om fram-ställningen har alldeles populärt syfte, är den tillika ett tacknämligt tillskott för varje ikono-grafiskt intresserad konsthistoriker. I syn-nerhet är det värdefullt att författaren inte nöjt sig med bilder ur bibeln och helgon-legenderna utan dessutom givit många prov på illustrationer av sagostoff och folkliga föreställningar liksom av allmänna vishets-regler och moraliserande fabler och berättel-ser. Den värtaliga illustrationen av de sju dödssynderna i Tirsteds kyrka, som bevarats i en teckning av Kornerup återgår på en typ, som måste ha varit känd bland målningarnas regissörer. Liknande framställningar äro be-varade, ehuru fragmentariska, i Ärentuna och Gamla Uppsala kyrkor i Uppland. Den ma-kabra och monstrosa föreställningskretsen är

rikt företrädd i Danmark. Här finnas flera exempel på framställningar av legenden om de tre levande och tre döda, av dödsdansen och andra makabra motiv. Dessa upprätthålla en rimlig anständighet, under det skildringarna av andra, närliggande föreställningar släppt lös vad man kunde kalla orgier av burlesk realism. I monstruöst formrika djävulsskildringar kunna våra svenska sengotiker inte mäta sig med sina danska kolleger. De ha onekligen trollat fram ett livskraftigt släkte av djävlar, som te sig som ett ganska surrealistiskt skapande av nya former. Det burleska övergår ofta i det groteska och det fula utnyttjas effektfullt för att karakterisera allt det som i djävulsfigurerna projicerats av det man uppfattat som lågt och perverterat i människans karaktär. Den världslösa formen går i dessa fall i framställningens anda. I andra fall måste den nog tagas som ett vittnesbörd om målarnas mycket anspråkslösa konstnärliga förmåga. I bo-

kens överdådigt rika illustrering och med de talrika stora detaljer Broby-Johansen givit, framstår den enkla folkligheten med nästan alltför stor tydlighet. Det naiva och formlösa äro värderade kvaliteter i vår egen tids konst. Man bör därför kanske påpeka att dessa stildrag i de gamla målningarna helt enkelt äro uttryck för brist på konstnärlig uppfattning och förmåga, vilket inte gör dem mindre historiskt och ikonografiskt betydelsefulla.

Även stilhistorikern måste vara utgivaren tacksam för detta synnerligen rika bildgalleri. De många färgbilderna bidraga inte minst — trots den reservation författaren anför — till att giva ett levande intryck av de gamla målningarna. Även med avseende på färgen stå de romanska målningarna på en helt annan nivå än de senare. De äga ett raffinemang i valet och sammanställningen av färgerna, som senare övergår i en barnslig och inte så litet barbarisk färgglädje.

Henrik Cornell.

FÖRENINGSMEDDELANDEN

Föreningens för svensk kulturhistoria styrelseberättelse för år 1948

Föreningens styrelse har under år 1948 sökt att på följande sätt tillgodose de i stadgarna föreskrivna uppgifterna.

Föreningen sammanträdde den 29 januari i Konstakademien. Till föreningens ordförande valdes statsrådet Herman Zetterberg. Vidare omvaldes de i tur avgående styrelseledamöterna, nämligen riksantikvarien Martin Olsson, kapten Nils Strömbom, landshövding Thorvald Bergquist, förste antikvarien Karl Alfred Gustawsson, antikvarien Tord O:son Nordberg och professor Sigfrid Svensson.

Till revisorer omvaldes registrator Ola Bannbers och fil. dr K. E. Sahlström samt till revisors-suppleanter fil. dr Agnes Geijer och fröken Brita Stjernswärd.

I anslutning till sammanträdet höll riksantikvarien Martin Olsson föredrag över ämnet "Undersökningen av Gustaf Wasas grav i Upsala domkyrka". På grund av det stora besökarantalet vid föreläsningen upprepades denna den 2 februari i Vitterhetsakademiens hörsal.

I samarbete med Riksantikvarieämbetet och Samfundet S:t Erik anordnade föreningen den

27 september ett föredrag i Vitterhetsakademiens hörsal av arkitekten Ian G. Lindsay över ämnet Preservation of Ancient Monuments in Scotland. Ett sammandrag av föredraget har senare tryckts i SVENSKA MUSEER 1948:1.

Tidskriften RIG har under året utgivits i fyra kvartalsvis utkommande häften om sammanlagt 188 sidor. Från och med detta år har tidskriften utgivits i samarbete med Nordiska museet och Folklivsarkivet i Lund.

Den inventering av de svenska tingshusen, som föreningen i samarbete med Nordiska museet påbörjade i maj 1947 har under året fortsatt och resulterat i ett antal rapporter från olika delar av landet. Det inkomna materialet omhändertages av Nordiska museet.

För värdefullt ekonomiskt stöd tackar föreningen utom sina stödjande medlemmar även direktör Sten Westerberg, Nordiska museet och Folklivsarkivet i Lund.

Under året har föreningen åtnjutit ett statsanslag å 2,500 kronor som bidrag till tryckningen av RIG.

Föreningens ekonomiska ställning framgår av följande:

Ingående Balans Konto

Tillgångar den 1/1 1948:

68.000 exemplar "Rig"	2.036:—	
Bankräkning	146:47	
Kassa	222:65	
Diverse Personer (garant. medlemmar)	100:—	
Underskott 1947	3.138:31	
	<u> </u>	Kronor 5.643:43

Skulder den 1/1 1948:

Ledamöters fond	2.036:—	
Diverse Personer (Tryckeriet)	3.607:43	
	<u> </u>	Kronor 5.643:43

Vinst och Förlust Konto

Inkomster den 31/12 1948:

Medl.-avgifter, årliga	4.120:—	
" fam.	6:—	4.126:—
" garant.		300:—
" ständig		150:—
Försäljning av Rig	1.646:50	
Gåvor	700:—	
Statsbidrag	2.500:—	
Annons	60:—	
Ränta	2:92	
Underskott 1948	2.562:59	
	<u> </u>	Kronor 12.048:01

Utgifter den 31/12 1948:

Tryckningskostnader	7.450:51	
Särtryck	450:68	7.901:19
Författarearvode		312:48
Omkostnader	543:49	
Porto	152:63	696:03
Underskott 1947	3.138:31	
	<u> </u>	Kronor 12.048:01

Utgående Balans Konto

Tillgångar den 31/12 1948:

68.500 exemplar av "Rig"	2.186:—
Bankräkning	149:39
Kassa	236:91
Diverse Personer	800:—
Underskott 1948	2.562:59
	<u> </u>
	Kronor 5.934:89

Skulder den 31/12 1948:

Ledamöters fond	2.186:—
Diverse Personer (Tryckeriet)	3.748:89
	<u> </u>
	Kronor 5.934:89

Herman Zetterberg. Mats Rehnberg.

Sten Westerberg.

Revisionsberättelse

Undertecknade, av Föreningen för svensk kulturhistoria utsedda revisorer, hava granskat föreningens räkenskaper för år 1948 och få härmed vitsorda, att desamma blivit förda med omsorg och reda och samtliga utgiftsposter försedda med vederbörliga verifikationer. Vi tillstyrka således, att föreningen bevilja skattemästaren och styrelsen full och tacksam ansvarsfrihet för det ifrågavarande årets förvaltning.

Stockholm den 13 oktober 1949.

K. E. Sahlström.

Ola Bannbers.

SVENSK KULTURHISTORIA

i böcker utgivna av Nordiska museet

- Herrgårdar och boställen* av
MANNE HOFREN 32:50
- Svenska herrgårdshem under 1700-
talet* av GÖSTA SELLING 35:—
- Målsåker — ett Tessinslott vid
Mälaren* av ERIK ANDRÉN 9:50
- En bok om Tyresö* av A. LIND-
BLOM, S. WALLIN, S. KARLING,
B. BOËTHIUS m. fl. 20:—
- Julita klostrets godspolitik* av PER
STENSLAND 5:—
- Ronneby byggnadshistoria* av SI-
GURD ERIXON och SVEN T.
KJELLBERG 20:—
- Göteborgs byggnadshistoria* av
ARVID BÄCKSTRÖM 20:—
- Pataholm* av MANNE HOFREN ... 12:—
- Skottsbergiska gården i Karlshamn*
av BENGT BENGSSON 9:50
- Helgerum i Tjust* av MANNE HOF-
REN 14:—
- Svensk allmogekost, I—II, av*
NILS KEYLAND 45:—
- Bygd och yttervärld* av SIGFRID
SVENSSON 8:—
- Dalmålingarna och deras för-
lagor* av SVANTE SVÄRDSTRÖM .. 18:—
- Järnsmidet i Vasatidens dekorativa
konst* av BRYNOLF HELLNER 20:—
- Slagan och andra tröskredskap* av
DAG TROTZIG 12:—
- Sledges and Wheeled Vehicles* av
GÖSTA BERG 10:—
- Rågöborna* av PER SÖDERBÄCK .. 12:—
- Svensk soldat, redigerad* av MATS
REINBERG 7:—
- Lapsk kultur vid Stora Luleälv
källsjöar* av ERNST MANKER 45:—
- Same Sita — lappbyn* av NILS
NILSSON SKUM 30:—
- Die lappische Volksmusik* av KARL
TIRÉN 45:—
- Die lappische Zaubertrummel* av
ERNST MANKER 100:—
- The Skolt Lapp Community Suen-
jelsijd* av KARL NICKUL 35:—
- Skolseder från Skara* av ALLAN
NILSSON 5:—
- Årets äring* av ALBERT ESKERÖD.. 15:—
- Svenska skråsigill* av K. G. CE-
DERGREN och G. VON SCHOULTZ 10:—
- Urmakare i Sverige* av ELIS SIDEN-
BLADII 30:—
- Stjärnsundsuren* av STEN LUND-
WALL 12:—
- Rokokomöbler* av MARSHALL LA-
GERQUIST 25:—
- Gustaviansk stil i Nordiska museet*
av SIGURD WALLIN 3:75
- Herremansmöbler* av BRYNOLF
HELLNER 3:—
- Allmogemöbler* av SIGFRID SVENS-
SON 3:—
- Kistor* av GÖSTA VON SCHOULTZ .. 4:—
- Svenska vävnadstekniker och
mönstertyper* av E. VON WAL-
TERSTORFF 18:—
- Tygtryck i Sverige före 1700* av
INGEGERD HENSCHEN 12:—
- Linnedamast* av E. VON WALTERS-
TORFF 1:—
- Folkdräkter* av ANNA-MAJA NY-
LÉN 12:—
- Nationella dräkten* av EVA BERG-
MAN 20:—
- Skånes folkdräkter* av SIGFRID
SVENSSON 12:—
- Folkligt dräktskick i Vingåker och
Österåker* av A.-M. NYLÉN 16:—

INNEHÅLL

UPPSATS:

Intendenten, fil. kand. <i>Gotthard Gustafsson</i> , Lidingö: Hörnstolparna från Garda. Några anteckningar om byggnadskonstruktioner i stavbygge och skiftesverk	145
Die Eckständer aus Garda. Einige Notizen über Gefügearten im Reiswerk und Bohlenbau	166

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN:

Arkitekterna <i>Ebbe Kornerup</i> och <i>R. Dahlmann Olsen</i> , Köpenhamn: Medevi — hälsobrunn eller hotelby	169
Medevi — Health-resort or Holiday Centre	174
Förste intendenten, fil. dr <i>Gösta Berg</i> , Stockholm: "Engelska boden" på Fällnäs och några andra svenska "kornskruvar"	175
Some Swedish Silos	180

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR:

Sten Carlsson: Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700—1865. Anmäld av <i>Ernst Söderlund</i>	181
Björn Helmfrid: Tiondelängderna som källa till ett byalags ekonomiska historia. Anmäld av <i>David Hannerberg</i>	183
J. Silfving: Eksjö. Medeltidsstaden och Arent Byggmästares stad. II: 1—2. Anmäld av <i>Wilhelm Tham</i>	187
Reinhold Olsson: Norrländskt sågverksliv under ett sekel, samt Torsten Althin: Wifsta varf 1708—1948. Anmälda av <i>Holger Wichman</i>	189
E. Ingers: Bonden i svensk historia. I—II. Anmäld av <i>Albert Sandklef</i>	191
Anna-Maja Nylén: Folkdräkter. Anmäld av <i>Gunvor Ingstad-Trøttestad</i>	193
E. Broby-Johansen: Den Danske Billedbibel. Anmäld av <i>Henrik Cornell</i>	194
FÖRENINGSMEDDELANDEN	195

TRYCKERI A.-B. THULE
STOCKHOLM 1949

490804